.56 .56

అచలాత్మజాపరిణయము.

ద్వ్యర్థప్రబంధము.

ప్రథమాశ్వాసము.

ఉ. శ్రీరమణీమణీసతత-జృంభితమున్వరమై జయంతికా।
సారపిరాజితంబువిల-సత్కౌస్తుభశోభితంబునై।
భూరితరోరమింపులను-బొల్పెసఁగంగనుభక్తకోటికా।
ధారముసౌఖ్యదాయియగు-దైవశిఖామణిఁగొల్చెదన్)

* * * * * * *

షష్ఠ్యంతములు.

క. ఏతాదృశసుగుణమణి।
వ్రాతాంబుధికిన్ప్రపన్న-పరసేవధికిన్।
పీతామితగీతామృత।
జాతాఖిలసుజనముక్తి-సౌఖ్యావధికిన్॥ ౧॥

టీ. ఏతాదృశ=ఇట్టి, సుగుణమణి=యోగ్యగుణములనెడు మాణిక్యములయొక్క, వ్రాత=సముదాయమునకు, అంబుధికిన్=సముద్రుఁడయి నట్టియు, ప్రపన్న=భక్తులకు, పర=శ్రేష్ఠమయిన, సేవధికిన్=నిధియైనట్టియు, పీత=పానముచేయఁబడిన, అమిత=హద్దులేని, గీతా=భగవద్గీతయనెడు, అమృత=అమృతబిందువులయొక్క, జాత=సమూహముగల, అఖిల=ఎల్లవారైన, సుజన=యోగ్యజనులయొక్క, ముక్తి=మోక్షముచేతనయిన, సౌఖ్య=సుఖమునకు, అవధికిన్=హద్దయినట్టియు-

క. శరణాగతభరణాయత।
కరుణారసలసదపాంగ-కమలదళాక్షా।

భరణాళివితరణాదృత।
వరుణాలయరాజదుహితృ-వరవక్షునకున్॥

టీ. శరణ=రక్షణమునుగూర్చి, ఆగత=వచ్చిన వారియొక్క, భ పోషించుటచేతను, ఆయత=విస్తారమైనట్టియు, కరుణారస, దయారసముచేతను, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, అపాంగ=క్రేగంటిచూపులనెడు ఘనదళ=తామరరేకులయొక్క, ఓఘ=సముదాయరూపములగు ఆభరణ అలంకారములయొక్క, ఆళి=పఙ్క్తియొక్క, వితరణ=ఇచ్చుట చేతను ఆదృత=ఆదరించఁబడిన, వరుణాలయ దుహితృ=లక్ష్మిచేత, వర=శ్రేష్ఠమగు వక్షునకున్=వక్షస్థలముగలిగినట్టి-

క. గర్హణరహితార్హణపర।
బర్హిణవాహనవరసరోజ-వనహంసునకున్।
బర్హపరిబర్హధురీ।
ణార్హదరీణముకుటాంచ-దవతంసునకున్॥

టీ. గర్హణ=నిందతోడ, రహిత=శూన్యమైనట్టియు, అర్హణ=పు పర=ప్రధానముగల, బర్హిణ=నెమలియనెడు, వర=శ్రేష్ఠమయిన, యా=గుఱ్ఱముగల కుమారస్వామియొక్క. సరః=సరస్సుసంబంధైన, (అనఁగా స్వామిపుష్కరిణియందయిన) అబ్జవన=పద్మవనమునకు, హంసునకున్ అంచయైనట్టియు. [అందు విహరించుచున్నట] బర్హ=నెమలిపురియనెడు పరిబర్హ=రాజచిహ్నముయొక్క, ధురీణ=భారమును వహించినట్టియు, ర్హత్=తగిన, అరీణ=చెడిపోనట్టి, ముకుట=కిరీటముచేతను, అంచత్=ఒప్పుచున్న, అవతంసునకున్=శిఖగలిగినట్టియు.

క. నందపతెరుసిందనకృఁ
మందనవయశోవిశేష-మహీమజితవృష।

స్యందనచందనకుందన।
వేందునకునజాండపటల-హితతుందిలకున్॥ ౪॥

టీ. నందనతరు=కల్పవృక్షములయొక్క, నిందన=ఏవగింపును, కృత్=చేయునట్టి, అమంద=గొప్పదియగు, నవ=నూతనమైనదియైనగు, యశోవిశేష=కీర్త్యతిశయముయొక్క, మహిమ=సామర్థ్యముచేతను, జిత=జయించఁబడిన, వృషస్యందన=ఈశ్వరుఁడును, చందన=మంచిగంధమును, కుంద=మల్లెపూవులును, నవ=నూతనుఁడగు, ఇందునకున్=చంద్రుఁడుఁగలిగినట్టియు (నవేందుఁడని చెప్పుటచేత కళంకము లేదనియు, వృద్ధిఁబొందువాఁడనియు స్వారస్యము) అజాండ=బ్రహ్మాండములయొక్క, పటల=సమూహమునకు, హిత=అనుకూలమగు, [అనఁగా నుండఁదగిన] తుందిలకున్=కడుపు గలిగినట్టియు

క. శబరీకబరీనిబిరీ।
సబరీభృతవంజులప్రసవరిరసయిషా।
శబలితనరహరివిగ్రహా।
కబళితకశ్యాణకశిపు-ఘనగరిమునకున్॥ ౫॥

టీ. శబరీ=శబరస్త్రీవేషధారిణియగులక్ష్మియొక్క, కబరీ=కొప్పునందు, నిబిరీస=దట్టముగాను, సబరీభృత=మిక్కిలి ధరింపఁబడిన, వంజులప్రసవ=అశోకపుష్పములయొక్క, రిరసయిషా=ఆస్వాదించనిచ్ఛచేతను, శబలిత=చిత్రవర్ణముకలదియై చేయఁబడిన, నరహరివిగ్రహ=నృసింహశరీరముచేతను, కబళిత=మ్రింగఁబడిన, కశ్యాణకశిపు=హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఘన=గొప్పదియగు, గరిమునకున్=గౌరవముగలిగినట్టియు.

క. వేలాతిగలీలాంతిశ।
యాలాపకలాకలాప-హార్షితధరణీ।

లీలాతరుణీలాలిత।

హేలాపరిచరణచరణ-కిసలయధృతికిన్॥ ౬

టీ. వేలాతిగ=హద్దుమీఱిన, లీలా=విలాసములయొక్క, అతిశయ=గొప్పతనముగల, ఆలాప=పలుకులయొక్క, కలా=నేర్పులయొక్క, కలాప=సమూహముచేతను, హర్షిత=సంతోషింపఁజేయఁబడిన, ధనీ=భామియును, లీలాతరుణీ=విహారస్త్రీచేతను, లాలిత=ఆదరింపఁబడిన, హేల=క్రీడయందైన, పరిచరణ=సంచారములుగల, చరణకిసలయ=చిగురుబోఁటిపాదములయొక్క, ధృతికిన్=ధరించుటకగిగినట్టియు.

క. బంధురదరమంథరతర।

సింధురవరచరణచరణ-శితముఖనఖరా।

స్కంధనవప్రోద్గంధనకృ।

ద్గంధనమత్పలితభరిత-తతిచంక్రమణకున్॥ ౭

టీ. బంధుర=విస్తారమును, దర=భయముచేతను, మంథరతర=మిక్కిలిమాంద్యముయును, సింధుర=ఏనుఁగుయొక్క, వర=శ్రేష్ఠమగు, చరణ=పాదములయొక్క, చరణ=నడకలుగలయట్టియు, శిత=తీక్ష్ణములగు, ముఖ=కొనలుగల, నఖర=గోళ్లయొక్క, స్కంధ=మూపుయొక్క, నవ=క్రొత్తదియును, ఉద్గంధన=ఎగుపటను, కృత్=చేసినట్టియు, గంధ=లేశముగాను, నమత్=వంగినట్టియు, పలిత=బురదచేత. భరిత=నిండిన. తతి=విస్తారమగు, చంక్రమణకున్=సంచారముకలిగినట్టియు

క. జల్పాకపికల్పాతిగ।

తల్పాకలితనతనుజన-తాపాంతకరనా।

కల్పాగముకల్పాంచద।

నల్పాభయముద్రికాంక-హస్తాబ్జునకున్॥ ౮

టీ. జల్పాక=ప్రేలరులయొక్క, వికల్ప=పలురీతులను, అతిగ=అతిక్రమించిన. [అనఁగా శబ్దశాస్త్రపుకట్టులేక పలుమంది పలుదెఱఁగుల శబ్దములనుచ్చరించుచుండఁగా దానికి కట్టు నేర్పరిచినవాఁడనుట. అనఁగా పతంజలి అతఁడే శేషుఁడు] శేషుఁడనెడు తల్ప=శయ్యయందు, ఆకలితునకున్=ఒప్పుచున్నట్టియు, సుజనతా=యోగ్యజన సమూహముయొక్క, హిత=ఇష్టముయొక్క, కరణ=చేయుటయందు, కల్పాగమకల్ప=కల్పవృక్షముతో సమానమయినట్టియు, అంచిత=ఒప్పుచున్న. అనల్ప=విస్తారమగు, అభయముద్రిక=భయములేదని యర్థమును సూచనజేయునట్టి యాకృతియును, అంక=చిహ్నముగాఁగల, హస్తాబ్జునకున్=పద్మమువంటి హస్తము గలిగినట్టియు.

క. విష్ణునకరిజిష్ణునకతి
ధృష్ణునకినజావనీచ-రిష్ణునకును వ
రిష్ణునకతితృష్ణునకుభ
విష్ణునకును గృష్ణునకును-వితకృష్ణునకున్ ॥ ౬ ॥

టీ. విష్ణునకున్=వ్యాపకస్వభావుఁడైనట్టియు, అరిజిష్ణునకున్=శత్రువులను జయించునట్టియు, అతిధృష్ణునకున్=మిక్కిలి ధైర్యము గలవాఁడయినట్టియు, ఇనజ=యమునానదియొక్క, అవనీ=భూమియందు, చరిష్ణునకున్=సంచరించువాఁడయినట్టియు, వరిష్ణునకున్=వృద్ధిబొందు స్వభావము గలిగినట్టియు, అతితృష్ణునకున్=ఆశనతిక్రమించినట్టియు, [ఆశ లేనివాఁడనుట] భవిష్ణునకున్=కాఁగలవాఁడయినట్టియు, క్రిష్ణునకున్=క్రిష్ణావతారుఁడయినట్టియు, అవిత=రక్షింపఁబడిన. కృష్ణునకున్=ద్రౌపదీదేవి గలిగినట్టియు.

క. వాచాతిగభాచాపల
నీచాగ్రగమన్ననోజ-నితతాపహరా

నూచానసుధాచారుద।
యాచాతురినలరు వేంకటాచలపతికిన్ ॥ ౧౦॥

టీ. వాచా=వాక్యములను, అతిగ=అతిక్రమించిన, [అనఁగాఁ జెప్పశక్యముగాని] భీ=భయముయొక్క, చాపల=చాంచల్యముగల, నీచ=తక్కువైన వానిలో, అగ్రగ=ముందుగా నడచునట్టి, మత్=నాయొక్క, మనః=చిత్తమునందు, జనిత=పుట్టిన, తాప=తాపముయొక్క, హార=హరించుటయందు. అనూచాన=గురువువలన సాంగాధ్యయనము జేసిన, [అనఁగా బాగుగ నెఱిఁగినదనుట] సుధా=అమృతమువలె, చారు=మనోహరమయిన, దయా=అక్కటికముయొక్క, చాతురిన్=నేర్పుచేతను, అలరు=ఒప్పుచున్న, వేంకటాచలపతికిన్=తిరుమలకుఁ బ్రభువగు శ్రీవేంకటేశ్వరునకు.

వ. సమర్పితంబుగా నొనర్పంబూనిన యచలాత్మజాపరిణయంబను శ్లేషప్రబంధంబునకుఁ గథావిధానం బెవ్విధానంబునం బ్రవర్తిల్లెనన. ౧౧॥

టీ. సమర్పితంబుగా=ఈయఁబడినదిగా, ఒనర్పన్=చేయుటకు, పూనిన=ఆరంభించిన, అచలాత్మజా=పర్వతపుత్త్రికయగు పార్వతియొక్క, భూపుత్త్రికయగు సీతయొక్క, పరిణయంబు=వివాహము, [అనఁగా వారి వివాహకథ ప్రధానముగాఁ గలది] అను=అనిచెప్పఁబడునట్టి, శ్లేషప్రబంధమునకున్=రెండర్థములు గల కావ్యమునకు, కథావిధానంబు=కథాపద్ధతి, ఎవ్విధానంబునన్=ఏతీరున, ప్రవర్తిల్లెనన=జరిగెనంటే.

కథాప్రారంభము.

ఉ. వందనకృత్పురందరభ-వక్త్రముఖామరబృందమిందిరా।
నందముకుందకీర్తికథ-నగ్రథనప్రథనొప్పు బాసవాల్।
సుందరులంచనర్చివర-లున్ననినై ఖిశమట్టిసజ్జనా।
నందనమైవిలాసజిత-నందనమైనతపోవనంబునన్ ॥ ౧౨

టీ. వందనా=నమస్కారమును, కృత్ = చేయుచున్న, పురందర=దేవేంద్రుండును, భవ=శివుండును, ప్రముఖ=మొదలుగాఁగల, అమర=దేవతల యొక్క, బృందము=సమూహముగల, నైమిశము=నైమిశమను పేరుగల, వన=అరణ్యము, ఇందిరా=లక్ష్మియొక్కయు, నంది=నందునియొక్కయు, ముకుంద=కృష్ణునియొక్కయు, కీర్తి=కీర్తులయొక్క, కథా=కథలయొక్క, ప్రథా=కూర్పుడమందు, ప్రథన్=ప్రసిద్ధిచేత, ఒప్పు=తగియున్న, తాపస వాల్=మునులయొక్క, సుందరులన్=స్త్రీలచేత. తనర్చి=ఒప్పినదై, వర లున్=ప్రకాశించును. అట్టి=అప్రకారమైన, సజ్జన=యోగ్యజనులకు, ఆనందనము=ఆనందింపఁజేయునది, ఐ=అయి, విలాస=శోభచేతను, జిత=జయింపఁబడిన, నందనమైన=స్వర్గోద్యానముకలదియైనట్టి, తపోవనంబునన్=తపస్సునకు అనుకూలముగు వనమందు, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

చ. సరసిజపత్రనేత్రవర-సామజవల్లభశృంఖలాయితో
స్వరచితభక్తిమానితుఁడు-శౌనకమానిమనోవినోదకృ
త్సరళకథాభిధానసదవ-ధానవిధాతనుసూతజున్మనో
హరమచలాత్మజాపరిణ-యంబునయంబునఁ దెల్పవేయనన్॥

తా. సరసిజపత్రనేత్ర=విష్ణువనెడు, వర=శ్రేష్ఠమయిన, సామజవల్లభ=గజరాజునకు, శృంఖలాయిత=సంకెలవలెనాచరించుచున్న, స్వ=తనచేత రచిత=చేయఁబడిన, భక్తి=భక్తిచేతను, మానితుఁడు=పూజించఁబడిన, శౌనకమాని=శౌనకుఁడనుఋషి. మనోవినోద=మనస్సంతోషమును, కృత్=చేయునట్టి, సరళ=మృదువులగు. కథా=కథలయొక్క, అభిధా=చెప్పుటయందు సత్=యోగ్యమయిన, అవధాన=జాగరూకతకు, విధాతను=చేయునట్టి, లేదా జాగరూకతయందుబ్రహ్మయగునట్టి, సూతజున్=సూతపుత్త్రుని మనోహరము=మదినానందింపఁజేయునట్టి, అచలాత్మజాపరిణయంబున్=అచలాత్మజావివాహమును, నయంబునన్=నీతిచేత, చెప్పవే=చెప్పుమా, అనన్=అనఁగా, పయిపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. సంతసమంతకొంతమది-సంధిలసూతసుతుండుపల్కెనో।
శాంతినిశాంతసద్వచన-చాతురిచేనచలాత్మజామహో।
దంతముఁదెల్పుమంటివది-యంబికపెండ్లియొసీతపెండ్లియో।
వింతగరెండునొక్కపరి-వెల్వడఁజెప్పెదనంచుహృష్టుఁడై॥

టీ. అంత=అంతలో, కొంత సంతసము=కొంచెము సంతోషము. మదిన్=మనస్సునందు, సంధిలన్=కూడుకొనఁగా, సూతసుతుండు=రోమహర్షణుని కొడుకు, ఉగ్రశ్రవుఁడు. ఓశాంతినిశాంత=శాంతికి గృహమైనయో శౌనకుఁడా! సత్=యోగ్యమగు, వచన=వాక్యములయొక్క, చాతురిచేన్=నేర్పుచేతను, అచలాత్మజా=అచలాత్మజయొక్క. మహత్=గొప్పదియగు, లేక మహో, ఉత్సవముయొక్క, ఉదంతమున్=వార్తను, తెల్పుమంటివి=చెప్పుమంటివి, అది=నీవు చెప్పుమన్నది, అంబిక పెండ్లియొ=పార్వతివివాహమో? సీతపెండ్లియో=జానకీవివాహమో! వింతగా=ఆశ్చర్యముగా, రెండున్=రెండుకథలును ఒక్కపరి=ఒక్కపర్యాయము, వెల్వడన్=బయలుదేరునట్లుగా, చెప్పెదన్=చెప్పెదను, అంచు=అనుచు, హృష్టుఁడై=సంతోషించినవాఁడై, పల్కెన్=చెప్పెను.

క. అనుగతసదర్థపరమహి।
మనగరిసకలభవనాగ్ర-మహితగజౌఘుం।
బునఁదనరుసదాగతికృత।
ఘనసంగతిమిథిలయనఁగ-గరిమాస్పదమై॥ ౧౫॥

పార్వతీపరము— అనుగతసదర్థపరమ- అనుగత=అనుసరించిన, సత్=యోగ్యమగు. అర్థ=వస్తువులచేతను, పరమ=ఉత్కృష్టమయినదియగు, హిమనగరి=హిమవత్పురము, సకలభవనాగ్రమహితగజౌఘుంబునన్— సకలభ=ఏనుఁగుపిల్లలతోఁగూడిన, వనాగ్ర=వనాగ్రములయందు, మహిత=పూజ్యములైన, గజ=ఏనుఁగులయొక్క, ఓఘుంబునన్=సమూహముచేతను, సదా

గతి...మిధిల. సదాగతి _ వాయువుచేతను, కృత = చేయఁబడిన, ఘన = మేఘములయొక్క, సంగతి = కలయికయొక్క, మిధి = మథనమును, ల = పొందినది, అనఁగన్ = అమనల్లుగా. (అనఁగా ఏనుఁగులుండఁగా నీమేఘములేలయని గాలి మేఘముల నెగరగొట్టినదనుట) గరిమ = గొప్పతనమునకు, [అనఁగా నౌన్నత్యమునకు] ఆస్పదమై = స్థానమై, తనరున్ = ఒప్పును.

సీతాపరము — అనుగత...మహిమ. అనుగతసదర = అనుసరించిన మంచివస్తువులచే, పర=ఉత్కృష్టమయిన, మహిమ=సామర్థ్యముగల, సదాగతి...సంగతి సత్ =యోగ్యులయొక్క, ఆగతి=వచ్చుటచేతను, కృత=చేయబడిన, ఘన=గొప్పవారియొక్క, సంగతి=కలయికగల, మిధిలయనఁగన్=మిధిలయను పేరుగల, నగరి=పట్టణము, గరిమ=గౌరవమునకు, ఆస్పదమై=స్థానమై, సకల...ఓఘంబునన్. సకల=సమస్తము లయిన, భవన= గృహముల యొక్క, అగ్ర=ఎదుటను, మహిత=పూజ్యములయిన, గజ=ఏనుఁగులయొక్క ఓఘంబునన్=సమూహముచేత, తనరున్ = ఒప్పును.

సీ. పంకలగ్నతలేవి-పద్మినుల్ప్రియునిన,
ఘాంగీకృతినిఁజేయ-నట్టిసతులు।
మధుపానమత్తరూ-పధృతినందనికొమ్మ,
లమలినత్వమువనిం-పగుసురమలు।
లకృతపల్లవశాగ-లగులతకూనలు,
ద్విస్వభావతలేక-వెలయుకన్య।
లినునితేజముగ్రుంగ-నీయనియనసూయ,
లేకళంకినిగూడ-కెనయుచామ।
గీ. లెంచఫిటపాళిసంగతి-యించుకయున।
లేనికలకంఠులుసురాగ-మానుషక్తి।

భావమున లేని భామ లప్పట్టణమున।
శీలవతులుందురు గుణానుకూలమతులు॥ ౧౬॥

టీ. అప్పట్టణమునన్=ఆపురమునందు, శీలవతులు=యోగ్యస్వభావము గలిగినట్టియు, గుణానుకూలమతులు=గుణమునకు ననుకూలమగు బుద్ధి కలవారును, అగు, ఇదియుందువచ్చు పద్మినుల్ మొదలగు సన్నిశబ్దములకు విశేషణము- పంకలగ్నతలేని=పాపముయొక్క తగులుటలేని, పద్మినుల్=పద్మినీజాతిస్త్రీలు, పద్మినుల్=పద్మలతలైతే, పంకలగ్నత=బురదయొక్క తగులుటకలవి, ప్రియునిన్=పెనిమిటిని, అర్ధాంగీకృతునిన్=సగమంగీకరించఁబడ్డవానినిగా, చేయునట్టి=చేయుని, సతులు=పతివ్రతలు- సతి=సతీదేవియొక్క యవతారాంతరమగు పార్వతీప్రియుని, అర్ధాంగీకృతునిన్=సగముశరీరము గలవానినిఁగాఁజేయఁబడ్డవానినిఁజేసెను- మధుపా...ధృతిన్=మధుపాన=మద్యపానముచేతను, మత్త=మదించిన, రూప=స్వరూపముయొక్క, ధృతిన్=ధరించుటను, అందని=పొందనట్టి, కొమ్మలు=స్త్రీలు. కొమ్మలు=వృక్షశాఖలయితే, మధుపా...ధృతిన్-మధుప=తుమ్మెదలచేతను- ఆనమత్=వంగుచున్న, తిరు=వృక్షములచేతనయిన, ఉపధృతిన్=ధరించుటనుబొందినవి- అమలినత్వమునన్=మాలిన్యములేకపోవుటచేత, ఇంపగు=ఆహ్లాదకములగు, సు=యోగ్యలయిన,రమణులు=స్త్రీలు, సురమణులు=ఇంద్రనీలములయితే, మలినత్వము=నలుపునుపొందినవి- అకృత=చేయఁబడని, పల్లవ=విటులయందలి, రాగలు=అనురక్తికలవారు. అగు=అయిన, లతకూనలు=స్త్రీలు, లతకూనలు=చిన్నతీవలయితే, కృతపల్లవరాగలు=చేయఁబడినచివుళ్ళయొక్క-యెఱుపుగలవి, ద్విస్వభావత=యోగ్యాయోగ్యస్వభావముగలుగుట, లేక వెలయు=లేకయొప్పుచున్న, కన్యలు=స్త్రీలు, కన్య=కన్యారాసియైతే, ద్విస్వభావతన్=చరస్థిరస్వభావముగలుగుటచేతనొప్పును, ఇనుని తేజమున్=పెనిమిటియొక్క తేజస్సును, క్రుంగనీయని=తగ్గనీయనట్టి, అనసూయలు=కోపములేనివారలు, అనసూయ=అత్రిమహామునిభార్యయైతే, ఇనుని=సూర్యునియొక్క, తేజము=కాంతిని, క్రుంగఁజేసినది=సూర్యోదయము

శాకుంఠం(జేసినదనుట, ఏకలంకినిన్=ఎట్టిమాలిన్యముగలవానిని, కూడక=కలియక, ఎనయు=ప్రసిద్ధిబొందిన, చామలు=స్త్రీలు, చామ=ఇదిశ్యామాశబ్దతద్భవము. శ్యామాశబ్దమువలెనే, రాత్రియర్థముకలది. రాత్రియైతే, కళంకిని=కళంకముగలచంద్రునిం గూడినది. ఎంచన్=విచారించఁగా. విట=విటులయొక్క, పాళిపఙ్క్తియొక్క, సంగతి=కలయిక, ఇంచుకయునన్=కొంచెమయినను, లేని=లేనట్టి, కలకంఠులు=అవ్యక్తమధురధ్వనిగలకంఠముగల స్త్రీలు, కలకంఠులు=ఆడుకోయిలలయితే, విటపాళిసంగతి, విటప=చెట్టుకొమ్మలయొక్క, ఆళి=పఙ్క్తియొక్క, సంగతి=స్నేహముకలపి, సురాగమానుషక్తి. సురా=మద్యముయొక్క, ఆగమ=రప్పించుటయొక్క, అనుషక్తి=సంబంధము, భావమునన్=మనస్సునందు, లేని=లేనట్టి, భాములు=స్త్రీలు, భామ=సత్యభామయైతే, సురాగమానుషక్తి. సురాగమ=పారిజాతవృక్షమందు, అనుషక్తి=ఆసక్తికలది, ఇట్టివారు, ఉందురు=ఉంచున్నారు

శా. భవ్యార్థాగమమంత్రతంత్రవిధులన్ - భావంబుదీపింపఁగా।
స్తవ్యశ్రీకరహోమయాగమహితచ్ఛందస్స్ఫురద్వృత్తితోన్।
నవ్యాజోన్నతులై సదధ్వరహిత - వ్యాపారముల్మీఱవా।
స్తవ్యల్యాధ్వరసతుల్పురింబోలుతురెంచన్ యజ్ఞపత్నుల్బలెన్

టీ. భవ్య...విధులన్. భవ్య=మంగళము లైన, అర్థ=అర్థములుగల, ఆగమ=శాస్త్రములయందలి, మంత్ర=మంత్రములయొక్కయు, తంత్ర=క్రియలయొక్కయు, విధులన్=చేయుడములచేత- అనిపత్నీపరము, భవ్య=కాఁబోవునట్టి, అర్థ=ధనముయొక్క. ఆగమ=రావడముయొక్క, మంత్ర=ఆలోచనలయొక్కయు, తంత్ర=పనులయొక్కయు, విధులన్=చేయుడములచేత- అనివేశ్యాపరము, భావంబు=అభిప్రాయము- పత్నీ- శృంగారభావము- వేశ్య, దీపించఁగా=ప్రకాశించఁగా, స్తవ్య...వృత్తితోన్, స్తవ్య=స్తోత్రము చేయఁదగిన, శ్రీకర=ఐశ్వర్యమునుజేయునట్టి, హోమ=హోమములుగల, యాగ=యజ్ఞములయందు. మహిత=పూజితములగు, ఛందః=వేదముల

యొక్క, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, వృత్తితోన్ = ప్రవర్తనముతో - పత్నీ పరము, స్తవ్య = స్తోత్రము-చేయఁదగిన, శ్రీక = శోభగల, రహోమయ = రహస్యప్రచురమయిన, ఆగమ = శాస్త్రమునకు - మన్మథశాస్త్రమునకని యర్థము, హిత = ఇష్టమగు, ఛంద = అభిప్రాయముచేత, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, వృత్తితోన్ = వ్యాపారముతో - వేశ్యాపరము, అవ్యాజోన్నతలై, అవి = గొఱ్ఱెలచేతను, అజ = మేకలసమూహముచేతను, ఉన్నతలు = ఔన్నత్యముకల వారు - పశుహోమమునకై గొఱ్ఱెలను మేకలను యజ్ఞముచేయువారికి నుండవలెను - పత్నీపరము, అవ్యాజ = కపటములేనివారై, ఉన్నతలు = గౌరవము కలవారు - వేశ్యాపరము, అయి = అయి - సదధ్వ... వ్యాపారముల్. సత్ = యోగ్యమయిన. అధ్వర = యజ్ఞములకు, హిత = ఇష్టములగు, వ్యాపారముల్ = పనులు - పత్నీ. సత్ = యోగ్యమగు, అధ్వ = మార్గముతోడ, రహిత = శూన్యములగు, వ్యాపారముల్ = పనులు - వేశ్యా, మీఱన్ = అతిశయించఁగా, ఎంచన్ = ఆలోచింపఁగా, యజ్ఞపత్నుల్ బలెన్ = యజ్ఞములుచేయుసోమిదేవుల వలె, వాస్తవ్యల్ = నివసించియున్న, వారసతుల్ = వేశ్యాస్త్రీలు, పురిన్ = పట్టణమందు, పొలుతురు = ఒప్పుదురు.

సీ. జడజారికలతోడ-కడువేడుకలనుండు,
ప్రమథవల్లభునివై-రాగ్యమెంత।
వెలిద్విజులెక్కి-రిం-తలుసల్పఁదగునట్టి,
జలజసంభవునియా-చారమెంత।
తలవాంచికొనినాలు-కలుతొట్రుపడనిల్చు,
సురగధూర్వహునివా-క్ప్రౌఢియెంత।
పగలెపుష్పిణియైన-పద్మినిఁగలసిభా,
సిలుహేళికర్మసా-క్షిత్వమెంత।

గీ. దక్షిణాశయొకప్పుడుఁ-దరుగనట్టి।
కుంభసంభవుగాంభీర్య-గుణము దెంత।
యనుచుఁదమయోగ్యగుణములె-జనులుబొగడఁ।
బొలుతురపట్టణంబున-భూమిసురులు॥ ౧౮॥

టీ. జడజారికలతోడన్—జడ=మందబుద్ధిగల. జారకలతోడన్=జారస్త్రీలతోడ అనియర్థము. జడజారి. లడలకభేదమువలన, జలజారి=చంద్రుని యొక్క, కలతోడన్=పదియాఱవభాగముతోడనని యర్థాంతరము, కడువేడుకలన్=మిక్కిలి యానందములచేత, ఉండు=ఉండునట్టి ప్రమథవల్లభుని=శివునియొక్క, వైరాగ్యము=విరాగత్వము. ఎంత=ఎంతటిది, వెలిద్విజులు=వెలిబెట్టఁబడిన బ్రాహ్మణులు, ఎక్కిరింతలు=ఆక్షేపణములు, అని యర్థము. వెలిద్విజులు=తెల్లపిట్టలు, హంసలనియర్థము. ఈయర్థమున ద్విజులని శ్లేషగావునఁ బ్రయోగించెంగాని యైనను సమ్మతము గాదు. ద్విజములని యుండనొప్పు ఎక్కిరింతలు=వాహనములు, సల్పన్=చేయఁగానని యర్థాంతరము. తగునట్టి = తగినవాఁడయినట్టి, జలజసంభవుని=బ్రహ్మయొక్క, ఆచారము=మంచినడవడి, ఎంత=ఎంతటిది, తలవాంచి=తలవంచికొని, నాలుకలుతొట్రుపడన్=జిహ్వలుకొణుకుచుపోగా, అనియర్థము. పడగయెత్తునపుడు తలవంచికొనుటయు, రెండునాలుకలగుటచే నాలుకలు తొట్రుపడుటయు పాములకు స్వభావమని యర్థాంతరము. నిల్చు=ఉండునట్టి, ఉరగధూర్వహుని=శేషునియొక్క, వాగ్వృద్ధి=మాటలనేర్పు, ఎంత=ఎంతటిది, పుష్పిణియైన=ఋతుమతియైన, పద్మినిన్=పద్మినీజాతిస్త్రీని, పగలె=పగటియందే, కలసి=సంయోగముచేసి, అనియర్థము. పగలె=పగటియందే, పుష్పిణి=పువ్వులుగలది, ఐన=అయినట్టి, పద్మినిన్=పద్మలతను, కలసి=కూడుకొని, భాసిలు=ప్రకాశించునట్టి, హేళి=సూర్యునియొక్క, కర్మసాక్షిత్వము=యజ్ఞములయందలి యుపద్రష్టృత్వము అని యర్థము, పనులనుజూచుటయని యర్థాంతరము. ఎంత=ఎంతటిది, దక్షిణాశ— దక్షిణ=యజమా

నూఁడిమ్పుద్రవ్యమందు, ఆశ=కోరిక, అనియర్థము. దక్షిణదిక్కని యర్థాంతరను ఒకప్పుడుఁ=ఒకసమయమందును, తఱుగఁబట్టి=తగ్గఁబట్టి, కుంభసంభవు=అగస్త్యునియొక్క, అగస్త్యుఁడు దక్షిణదిక్కునందుండునని ప్రసిద్ధి. గాంభీర్యగుణము=లోఁతుగుండెకలుగుటయనుగుణము, అదెంత=అదెంతటిది, అనుచు. తమయోగ్యగుణములె=తమమంచిగుణములె. జనులు=మనుష్యులు, పొగడఁ=స్తోత్రముచేయఁగా, భూమిసురులు=బ్రాహ్మణులు, అప్పట్టణంబునఁ=ఆవీటియందు, పొలుతురు=ఒప్పుదురు.

శా. పారావారతరంగరంగనటన-ప్రారంభసంభావిత
స్ఫారోదారసుధారసగ్రసనసం-పజ్జన్యచైతన్యసం
భారోద్బంధురమంధరక్షితిధర-ప్రత్యగ్రడింభంబులో
నారాజిల్లుగజంబులప్పురములో-నశ్యచ్ఛశాంకచ్ఛవిన్ ॥ ౧౯ ॥

టీ. పారావార=సముద్రముయొక్క, తరంగ=తరంగములనెడు. రంగ=రంగస్థలమందు, నటన=నాట్యముయొక్క, తిరగడముయొక్క యనియర్థము, ప్రారంభ=ఆరంభమందు, సంభావిత=పుట్టుచున్న, స్ఫార=అతిశయించిన, ఉదార=విస్తారమగు, సుధారస=అమృతరసముయొక్క, గ్రసన=తినుటయొక్క, సంపత్=విస్తారముచేతను, జన్య=పుట్టిన, చైతన్య=ప్రాణముయొక్క, సంభార=భరించుటచేతను, ఉద్బంధుర=అతిశయములగు, మంధరక్షితిధర=కవ్వపుగొండయొక్క, ప్రత్యగ్ర=నూతనములైన, డింభంబులోనాఁ=పిల్లలేమోయనునట్లుగా, గజంబులు=ఏనుఁగులు, నశ్యత్=క్షీణించుచున్న, శశాంక=చంద్రునియొక్క, ఛవిన్=కాంతిచేతను, అప్పురములోన్=ఆపట్టణములో, రాజిల్లును=ప్రకాశించును. క్షీణచంద్రుఁడు నిష్కళంకుఁడుగావున స్వచ్ఛుఁడుగానుండునని మున్నచెప్పఁబడినది. ఆపట్టణములోనివి తెల్లయేనుఁగులని తాత్పర్యము.

సీ. జాబిల్లిచిన్నంపు-బాబాహుమూరంపు,
సరదారునియుదార-తరజటంబు।

శతకోటిధరువీటి-శతిధాటిజనిసుధా,
ఘమ్ముఁదెచ్చినమేటి-ఘనజవంబు।
వలిజక్కవలకించు-విలుకానియనిసంచు,
దెలుపువేల్పుతురంగ-ములజవంబుఁ।
బవరంబుభువివింటిఁ-దవిలించివిడువనం,
టియరాతిఁద్రుంచుక-ట్టియజవంబు।

గీ. నెంచకనెసంచరించును-నింద్రహయము।
పుట్టినట్టితలంబెల్ల-భూరిధూళిఁ।
దార్చనోనాఖురమ్ముల-ధరణిఁద్రవ్వి।
కొనుచువిలసిల్లునప్పురీ-ఘోటకములు॥ ౨౦॥

టీ. జాబిల్లి=చంద్రునియొక్క, చిన్నంపు=చిహ్నమయిన లేడియనెడి, బాబా=గుఱ్ఱమును, హుమారంపు=సవారగునట్టి, సతదారుని=రాతురియొక్క, వాయువుయొక్కయనియర్థము, ఉదారతర=మిక్కిలిగొప్పదియగు, జవంబు=వేగమును, వలి=గుంద్రడనయిన, జక్కవలకున్=చక్రవాకపక్షులకు, ఇంచువిలుకాని=మన్మథునియొక్క, అని=యుద్ధముయొక్క, సంచు = అందమును, తెలుపు=తెలియఁజేయునట్టి, వేల్పు=దేవతయొక్క, సూర్యునియొక్కయని యర్థము. తురంగములు=గుఱ్ఱములయొక్క. జవంబున్=వేగమును, బవరంపు భువిన్=యుద్ధభూమియందు, వింటిన్=ధనస్సును, తవిలించి=సంధానము చేసి, విడువన్=వదలగా, అంటి = తగులఁజేసి- ఆరాతిన్=శత్రువును-త్రుంచు=చంపునట్టి- కట్టియ=బాణముయొక్క, జవంబున్=వేగమును. ఎంచక నె=లక్ష్యపెట్టకుండఁగనె- సంచరించుచున్=తిరుగుచు, ఇంద్రహయము= ఉచ్చైశ్శ్రవము- పుట్టినట్టి=జన్మించినట్టి, తలంబెల్లన్=స్థలమంతయు, సముద్రమునియర్థము. భూరి=విస్తారమగు, ధూళిన్=దుమ్ముచేత, దార్చనోనాన్= సంధానముచేయుటకేమో యనునట్లుగా కప్పుటకేమోయని యర్థము. ఖుర

మ్ములన్ = గొరిజలచేత- ధరణిన్ = భూమిని- తవ్వికొనుచున్ = బ్రద్దలుగొట్టుచు, ఆప్పురీఘోటకములు = ఆపట్టణములోని గుఱ్ఱములు - విలసిల్లున్ = ప్రకాశించును.

చ. సరసపదక్రమమ్ములుబొ-సంగెడిసాంగతురంగపుంగవో
త్కరములుపద్మరాగములు-దారకళందగుపుష్యరాగముల్
బరగునవక్రచక్రములు-పాటిలియున్నపురీరథాళికిం
గురథముతున్కలైనవతిఁ-గ్రుంకినసాటియనంగఁజెల్లునే॥

టీ శివుఁడు త్రిపురసంహారము సేయునప్పుడు భూమి రథము వేదములు గుఱ్ఱములు, సూర్యచంద్రులు చక్రములునైనవి. ఆయర్థమునే ఈపద్యమందు వివరించుచున్నాఁడుః సరసపదక్రమమ్ములు, సరస=సారస్యముగల, పదక్రమమ్ములు=పాదవిన్యాసములు, అనియర్థము. సరస=రసముతోఁగూడిన, పద=పదన్యాసములును, క్రమమ్ములు=క్రమపాఠములును, అనియర్థాంతరము. పొసంగెడి = ఒప్పునట్టి, సాంగ=సంపూర్ణావయవములుగల, తురంగపుంగవ = అశ్వశ్రేష్ఠములయొక్క, ఉత్కరములు = సమూహములు, అనియర్థము సాంగ = శిక్షాదిషడంగములతోఁగూడిన. తురంగపుంగవోత్కరములు = ముందుభూరథమును జెప్పఁబోవుచున్నాఁడుగావున నిచట వేదములనియర్థము. పద్మరాగములు = పద్మరాగమాణిక్యములు, ఉదార = విస్తారములైన, కళన్ = శోభచేతను, తగు=ఒప్పుచున్నది. పుష్యరాగముల్=పుష్యరాగమాణిక్యములును, పరగు=ఒప్పునట్టి, అవక్ర=వంకరలేని. చక్రములు= రథాంగములని యర్థము, పద్మరాగము = పద్మములయందనురాగములు, దారకళన్=భార్యావిలాసముచేతను, తగు=ఒప్పునట్టి, పుష్య=పుష్యమీనక్షత్రమందయిన, రాగముల్=అనురాగములు, పరగు=ఒప్పునట్టి, ఈ రెండు విశేషణములును సూర్యచంద్రులను దెలుపుచున్నవి. అట్టి, అవక్రచక్రములని అర్థాంతరము, పాటిలి=అనుకూలించియున్నట్టి, పురీ=పట్టణమందలి, రథ=రథములయొక్క, ఆళికిన్=పఙ్క్తికి, కురథము=భూమియనెడి

రథము. అనియుర్ధము. కుత్సితమగురథమువియురాంతరము ఇచట "రథవద యోశ్చ" అనుసూత్రముచేత, కదాదేశము రావలసియున్నను, శ్లేషబలముగా వున పదలెనుగాని యుచితముగాదు తున్కలై=ముక్కలై నవలన్=త్రొమ్మిడియగుటచేత. కుంగినన్=అణఁగిపోతే, అనఁగాభూమి నవఖండములైన ముద్రమున మునిఁగిపోవుచున్నదని తాత్పర్యము పాటియుంగన్=సమాన మనుటకు చెల్లునే=తగునా.

ఉ. భల్లవివేల్లనంబుకర-పల్లవపాళినిమల్లివల్లరీ।
వేల్లనతుల్యమైయనులఁ బెల్లుగనెల్లెడనుల్లసిల్లుచున్।
క్షుల్లకభూమివల్లభుల కోటులకున్శతకోటికోటియై।
యుల్లసిలన్ సమీకపటు-లొప్పునరిప్పురినుద్భటుల్ భటుల్॥

టీక భల్లవివేల్లనంబు=బల్లెముయొక్క త్రిప్పటము, కరపల్లవ=చిగురువంటి హస్తముయొక్క పాళిన్=ప్రదేశమందు, మల్లివల్లరీ=మల్లెపూవుల గుత్తియొక్క, వేల్లన=త్రిప్పుటతోడ, తుల్యమై=సమానమై, బల్లెమును పువ్వువలె, తేలికగాత్రిప్పుచుండిరని తాత్పర్యము. అనులన్=యుద్ధములయందు, పెల్లుగన్=విస్తారముగా, ఎల్లెడన్=అన్నిచోటుల, ఉల్లసిల్లుచున్=ప్రకాశించుచు, క్షుల్లక=అల్పులయిన, భూమివల్లభుల=రాజులయొక్క, కోటులకున్=కోట్లకు, శతకోటి=వజ్రాయుధములయొక్క, కోటియై=కోటిసంఖ్యయై, ఉల్లసిలన్=ప్రకాశించఁగా, వీరుత్రిప్పుబల్లెము రాజులకు కోటివజ్రాయుధములవలెఁ గాన్పించుచున్నదని తాత్పర్యము. సమీక=యుద్దములయందు, పటులు=సమర్థులగు, ఉద్భటుల్=గర్విష్ఠులగు, భటుల్=జోదులు, అప్పురిన్=ఆపట్టణమందు, ఒప్పుదురు ప్రకాశింతురు.

సీ. పొదలపైఁబొదలుతు మ్మెదలసమ్మదలస
న్మృదులగానములసం-పదలనలరి।

గిరులపై వరలు పెం-దరులనిర్ఝరులతుం,
పురులచల్వలపరం-పరల నరసి।
యతులపుష్పితలసల్లతలసంతతులసం,
గతుల నుబ్బు సుగంధ-తతుల నెసపి।
తొవలకైదువులసన్నవల మేల్చవులకై,
రవులకొల్పఁగ మన్మ-థు వలపించి।
గీ. చటులపాటీరకోటర-నటనఘటన।
కనదహివధూటికాఘోటి-కాని కాయ।
సౌరభాసారములమీఱు మారుతములు।
దనరుసతతంబు నా రాజ-ధానియందు॥ ౨౩॥

టీ. పొదలపైన్=పూఁదుప్పలపైని, పొసఁగు=ప్పొదిఁబొందునట్టి, తుమ్మెదల=తేంట్లయొక్క, సమ్మద=సంతోషముచేతను, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, మృదుల=మృదువులగు, గానముల=పాటలయొక్క, సంపదలన్=విశేషములచేతను, అలరి=సంతోషించి, గిరులపైన్=పర్వతములమీఁద, వరలు=ప్రకాశించుచున్న, పెందరుల=పెద్దగుహలయందలి, నిర్ఝరుల=ప్రవాహములయొక్క, తుంపురుల=బిందువులయొక్క, చల్వల=శైత్యములయొక్క, పరంపరలన్=పఙ్క్తులను, అరసి=చూచి, అతుల=సామ్యములేనట్టియు, పుష్పిత=పూచినట్టియు, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, లతల=తీవెలయొక్క, సంతతుల=సమూహములయొక్క, సంగతులన్=కలయికలచేతను, ఉబ్బు=అతిశయించుచున్న, సుగంధ=మంచివాసనలయొక్క, తతులన్=సమూహములను, ఎసపి=పొంది, తొవల=కలువలనెడు, కైదువులన్=కత్తులను, అన్నవల=చిన్నచిన్నవియగు, మేల=మంచివియగు, చవులకై=రుచులకై, రవులుకొల్పఁగన్=ప్రజ్వలింపఁజేయుటకు, మన్మథున్=మరుని, వలపించి=ప్రీతిగలవానినిఁగాఁజేసి, చటుల=చంచలములగు, పాటీర=మంచిగంధపుచెట్లయొక్క, కోటర=తొ

ములయందు, నటన=నాట్యముయొక్క, ఘటన=కలయికచేతను. కనత్=ప్రకాశించుచున్న, అహివధూటికా=నాగకన్యకలయొక్క, వీటికా=తాంబూలములయొక్క, నికాయ=సమూహముయొక్క, సౌరభ=పరిమళములయొక్క, ఆసారములన్=ధారాపతనములచేతను.విస్తారములచేతననియర్థము నాగకన్యకలువాయువును. తినుచుండుటచే వారినోళ్ళయందలి తాంబూలపుపరిమళము వాయువునకంటినదని తాత్పర్యము. మీఱు=అతిశయించునట్టి, మారుతములు=వాయువులు, ఆరాజధానియందున్=ఆపట్టణమందు, సంతతంబున్=ఎల్లప్పుడును, తనరు=ఒప్పును.

లయగ్రాహి.

బంగరులరంగలరు-ముంగిటియరుంగులకు,
రంగటనభంగురప-తంగమణిమాలా।
సంగతినభంగమయి-పొంగుచువెలుంగుమడు,
లంగళనెసంగునవ-లుంగలవలీనా।
రంగములశృంగముల-నంగులుకురంగముల,
తుంగోలనిచెంగలువ-లంగలసుగంధా।
సంగమునకుంగిరిగో-ముంగొమటుభృంగములు,
మంగళమృదంగముల-భంగిఁబురినొప్పున్॥

టీ. బంగరుల=బంగారములయొక్క, రంగు=కాంతి, అలరు=ఒప్పునట్టి, ముంగిటి=ప్రాంగణమందలి, అరుంగుల=అరుగులయొక్క, కురంగటన్=సమీపమందు, అభంగుర=విరిగిపోనట్టి, పతంగమణి=సూర్యకాంతమాణిక్యములయొక్క, మాలా=పంక్తులయొక్క, సంగతిన్=కలయికచేత, అభంగమయి=చెడిపోనిదై, పొంగుచున్=అతిశయించుచు, వెలుంగు=ప్రకాశించునట్టి, మడులన్=పాదులయందు, కళన్=శోభచేత, ఎసంగు=ఒప్పునట్టి, నవ=క్రొత్తవియగు, లుంగ=పుల్లమాదీఫలపుచెట్లయొక్కయు, లవలీ=ల

తావిశేషములయొక్కయు, నారంగముల=నారింజచెట్లయొక్కయు, శృం గములన్=శిఖరములనునట్లుగా, శుంభత్=శోభించుచున్న, రంగములకున్= ప్రదేశములకును, కొలఁకు=సరస్సుయొక్క, చెంగలువలన్=ఎఱ్ఱకలువలయం దు, కల=కన్నట్టి సుగంధ=మంచిపరిమళముయొక్క, ఆసంగమునకున్= సంబంధమునకు, గిరికొను=మల్లువాఱుకొనుచున్న, కొనుదు=లేఁతనగు, భృంగముల=తుమ్మెదలు, మంగళ=శుభనిమిత్తములగు, మృదంగములభం గిన్=మద్దెలవలె, పురిన్=పట్టణమందు, ఒప్పున్=ప్రకాశించును.

క. ప్రతినియతిగుప్తిమదనవ।
రతసమరహితాధికామ-రమణీవరణో।
ద్యతసిద్ధకేతనములన్।
క్షితినప్పురియొప్పుఁగలశ-శిఖరద్యుతులన్॥

పా॥ ప్రతి......నములన్, ప్రతినియతి=ప్రత్యేకనియమముచేతను, గుప్తి=రహస్యమందు, మద-మదముచేతను, నవ=నూతనములగు, రత=సంభోగములయందు, సమరహిత=సామ్యములేని, అధికామ=పొందఁబడిన కామముగల, రమణీ=స్త్రీలయొక్క, వరణ=వరించుటయందు, ఉద్యత=ప్రయత్నించుచున్న, సిద్ధ=దేవయోనివిశేషులయొక్క, కేతనములన్=గృహములచేతను, కలశశిఖరద్యుతులన్, కల=ఉన్నట్టి అనఁగా వ్యాపించునట్టి [ఇది తెలుఁగుశబ్దముగావున మిశ్రసమాసము] శశి=చంద్రునిచేతనున్న, ఖరద్యుతులన్=సూర్యునిచేతనున్ను, క్షితిన్=భూమియందు, అప్పురి=అశోణవతి ప్రసిద్ధపురము, ఒప్పున్=ప్రకాశించును.

సీ. ప్రతి...నములన్, ప్రతినియతి=ప్రత్యేకపు యేర్పాటులుఁగల, గుప్తిమత్=కావలిగల, అనవరత=ఎల్లప్పుడు, సమర=యుద్ధమునకు, హిత=అనుకూలములైనట్టియు, అధిక=పొడవయినట్టియు, అమరమణి=ఇంద్రనీలమాణిక్యములతోఁగూడిన, వరణ=ప్రాకారమందు, ఉద్యత=మీఁదుగా యెత్తఁబడినవై, సిద్ధ=సిద్ధములైయుండు, కేతనములన్=జెండాలచేతను. కల

శిఖరద్యుతులన్, కలశ=గోపురములయందుంచెడు కుంభములతోఁ గూడిన. శిఖర=శిఖరములయొక్క, ద్యుతులన్=కాంతులచేత తీర్చినప్పటియొప్పును.

సీ॥ కొనగోరెదను నాటి-కుసుమ మియ్యవె బోటి,
యావనంబునను-గోరంట లేము।
కొమ్మ పల్లవపాళి-కమ్మ వేల నికాంచ,
నమ్ములో సంగక-నమ్మరాదు।
నుదతి యిచ్చకు గుత్తు-లాదవు మీనీవినీ,
కిచ్చెద నెపుడైన-నిపుడు నిలువు,
బాలనీవల నరసాల సత్త్వము గంటి;
మా విహారములందు-మనసు గలదె।
గీ॥ యనుచు నందమతమతముం దెల్పి కొనుచు వచ్చు।
విటుల నిటుల లితోక్తి సంఘటన పటిమ।
నాదరింపుచుం గులుకు-టొయ్యారములను।
పొలుఁతులమ్ము కరంగళ్ళఁ బువ్వులచట॥

టీ. ఈపద్యమునందు శ్లేషభంగిచే పువ్వులమ్ము స్త్రీలకును విటగాండ్రకును నుక్తిప్రత్యుక్తులు. పురుషుడు బోటి=ఓచిన్నదానా, కొనగోరెదను=కొనుటకు వేడుకగలవాడనైయుంటిని, నాఁటి కుసుమము=తరోజుఁ జూచిన పువ్వు, ఇయ్యవే=ఇమ్ము అనియర్థము. కొనగోరు=గోరుచివర, ఎదను=హృదయమునందు, నాటె=గ్రుచ్చె అనియర్థాంతరము, స్త్రీ బోటీ=బాగుగనున్నది, వనంబునన్-పువ్వులతోటయందు, గోరంట=గోరంటచెట్టు, లేదు=లేదు, అనియర్థము, యావనంబునన్=జవ్వనముచేత, గోరు=నఖము అంటలేదు=గ్రుచ్చుకొనలేదు అనియర్థాంతరము. పు. కొమ్మ=ఓచిన్నదానా నాలేకకొమ్మ=శాఖయొక్క, పల్లవ=చిగుళ్ళయొక్క, పాళిన్=వరుసను, అమ్మ

వేలనే=ఎందుకుచేత విక్రయించవేత అనియర్థము. కొమ్మ=చిన్నదానా, పల్లవ=విటులయొక్క, పాలికిన్=[illegible], నమ్మనేలనే=ఎందులకు విశ్వసింపవేయని యర్థాంతరము స్త్రీ-కాంచనమ్ములు=సంపగిపువ్వులు, ఒసంగక=ఇయ్యక. అమ్మరాదు=విక్రయించగూడదు, అనియర్థము కాంచనమ్ములు=బంగారములు, ఒసంగక=ఇయ్యక, నమ్మరాదు=విశ్వసించగూడదు, పు సుదతీ=మంచిపలువరుసగలయోచిన్నదానా, ఇచ్చను=కోరికచేత. గుత్తులు=పువ్వుగుచ్ఛములు, ఒనవుమీ=ఉపయోగించుమని అనియర్థము, ఇచ్చనుగుత్తులు=ఈస్తనగుచ్ఛములు అనియర్థాంతరము, స్త్రీ- నీవి=నీసంబంధమైనవి, ఎప్పుడైనన్=ఏకాలమందైనను, నీకిచ్చెదన్=నీకొసంగెదను, ఇపుడు=ఈవేళ, నీవు=అగు, అనియర్థము, నీవి=కోకముడి, నీకిచ్చెదన్ అనియర్థాంతరము, పు, బాల=ఓచిన్నదానా, నీవలన్=నీవల్ల, రసాల=తియ్యమామిడిపండ్లయొక్క సత్త్వమున్=స్వభావమును, కంటిన్ చూచితినని అనియర్థము, రసాలసత్త్వమున్, రస=శృంగారరసముచేతనైన, అలసత్వమున్=మాంద్యమును, అనియర్థాంతరము స్త్రీ-, మావి=మామిడిపండ్లయొక్క, హారములందున్=భోజనములయందు, మనసు కలదె=ఇచ్ఛయున్నదా! అనియర్థము మావిహారములందున్=మాక్రీడలయందు అనియర్థాంతరము, అనుచున్=ఇట్లుపలుకుచు, తమతమతమిన్=తమయొక్క కామమును, తెల్పికొనుచున్=ప్రకటనచేయుచు, వచ్చు=చేసిన విటులన్=విటగాండ్రను, ఇటు=ఈప్రకారము, లలితోక్తి...పటిమన్ లలిత=విలాసములుగల, ఉక్తి=పలుకులయొక్క, ఘటన=కూర్పుటయందు, పటిమన్=సామర్థ్యముచేత, ఆదరింపుచున్=గారవించుచు, కులుకుటొయ్యారములను, కులుకు=శృంగారముగల, ఒయ్యారములను=విలాసములచేత, పొలతులు=స్త్రీలు, అచటన్=ఆపట్టణమున, అంగళ్ళన్=దుకాణములయందు, పువ్వులు=పుష్పములు, అమ్ముదురు=విక్రయింతురు.

సీ. గుప్పుగుప్పునకప్పు-లప్పలించెడుజడల్,
నల్లమబ్బులఖాతి-నుల్లసిల్ల!

అబ్బురంబుగనుబ్బ-గబ్బిగుబ్బలగుబ్బ,
పలుహారములుధార-లలవినలర।
ముందుముందుగచిందు-లందుచందురుకావి,
పావడల్ మణిచాప-భంగినమర।
ప్రత్నరత్నవిచిత్ర-బహుమేఖలాఝుళా,
త్కారంబులురుముల-గరిమనొప్ప।

గీ. వెల్లుగలహంసకంబులు-దల్లడిల్ల।
చంచలలుగాకధరణిపై సంచరించు।
మించులనజంచలాక్షులు-మేటిసౌధ।
కోటినొప్పుచునుందుర-వ్వీటనెపుడు॥

టీ. గుప్పగుప్పన్ = తరుచుతరుచుగా, కప్పులు = నలుపులు, ఆవరించెడిన్ = క్రమ్ముకొని, జడల్ = జటలు, మబ్బులభాతిన్ = మేఘములవలె, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపగా, అబ్బురంబుగా = ఆశ్చర్యముగా, ఉబ్బ = పొంగుకొని, గబ్బి = పెద్దవియగు, గుబ్బల = స్తనములయందు, గుబ్బ = కదలుచుండెడు, పలు = విస్తారములగు, హారములు = ముత్తెపుసరులు, ధారలలవిన్ = వర్షధారలవలె, అలరన్ = ఒప్పగా, ముందుముందుగన్ = యెదురెదురుగా, చిందులు = తూలడములను, అందు = పొందుకొని, చందురుకావి = లేతయెరుపుగల, పావడల్ = గాగరాలు, మణిచాపభంగిన్ = ఇంద్రధనుస్సువలె, అమరన్ = ఒప్పగా, ప్రత్న = ప్రశస్తములయిన, రత్న = మణులచేత, విచిత్ర = చిత్రములగు, బహు = విస్తారములగు, మేఖలా = మొలనూళ్లయొక్క, ఝుళాత్కారంబులు = ఝల్లుమను ధ్వనులు, ఉరుములగరిమన్ = గర్జితములయొక్క అతిశయముచేత, ఒప్పన్ = ప్రకాశించుచుండగా వెల్లుగల = అతిశయముగల, హంసకంబులు = కాలియందియములనెడు, అంచలు- తల్లడిల్లన్ = తొట్రుపడగా, చంచలలుగాక = కదలునవిగాకుండ, ధరణిపైన్ = భూమిపైని, సంచరించుచు తిరుగుచుండి, మించులనన్ = మె

రుపులనునట్లుగా- చంచలాక్షులు=స్త్రీలు- అప్పీటన్=ఆపట్టణమునందు, ఎప్పుడున్=నిత్యమును- మేటి=శ్రేష్ఠమగు సౌధకోటిన్=చాలా మేడలయందు లేక మేడచివరయందు ఒప్పుచుందురు=ప్రకాశించుచుందురు.

క. మహీభృత్పతి యేలుఁబురిన్।
మహిమోన్నతిజనకుఁడాగ-మస్థగితాంచ।
ద్బహులహరిభక్తియోగా।
వహితమహాప్రౌఢిమహిమ·వంతుఁడనంగన్॥

తా— మహిమోన్నతి జనకుఁడు- మహిమ=సామర్థ్యముయొక్క- ఉన్నతి=ఔన్నత్యమునకు- జనకుఁడు=పుట్టించువాఁడు, హిమవంతుఁడనంగన్=హిమవంతుఁడనునట్టి, మహీభృత్పతి=పర్వతరాజు - ఆగమ...... ప్రౌఢిమన్- ఆగమ=వృక్షసమూహముచేత- స్థగిత=కప్పఁబడిన, అంచత్=ప్రకాశించుచున్న- బహుల=విస్తారములగు- లహరీ=ప్రవాహములయొక్క- భక్తి=రచనలయొక్క- యోగ=సంబంధమందు- అవహిత=జాగరూకమయిన-మహాత్=గొప్పదైన- ప్రౌఢిన్=వహించుటచేత- పురిన్=పట్టణమును- ఏలున్=పరిపాలించును

సీత. మహిమోన్నతి-మహిమ=సామర్థ్యముయొక్క, ఉన్నతి=ఔన్నత్యముగల, జనకుడు=జనకుడనే పేరుగల, మహీభృత్పతి=రాజశ్రేష్ఠుడు ఆగమ...వంతుడు, ఆగమ=శాస్త్రములచేత, స్థగిత=వ్యాప్తమయిన, అంచత్=ఒప్పుచున్న. బహుల=విస్తారమగు, హరిభక్తి=విష్ణుసేవయందును, యోగ=అష్టాంగయోగములయందును, అవహిత=జాగరూకమయిన. మహాత్ గొప్పదియగు, ప్రౌఢి=నేర్పుయొక్క, మహిమవంతుడు=మహాత్త్వముగలవాడు, అనగన్=అనునట్లుగా పురి నేలున్.

ఉ. చల్లనివాఁడుపాదముల-చాయలఁజేరిననెల్లవారికిన్।
గొల్లలుగాఁగనూత్నశుభములు-గొబ్బునహంసకకంకణంబులున్।

జల్లెడువాడు వాహినుల-సంఘటనం బ్రతికూలవర్తన!
క్షుల్లకభూమిభృత్కులము-గ్రుంగఁగఁ జేయు నతండు మేదినిన్॥

సా॥ అతండు=ఆహిమవంతుఁడు, మేదినిన్=భూమియందు, చల్లని వాఁడు=మంచుకొండయగుటచే శైత్యముగలవాఁడు, పాదములచాయలన్-పాదమూల=దగ్గఱనుండు చిన్నగుట్టలయొక్క, చాయలన్=నీడలయందు, చేరినవారికిన్=వచ్చినవారికి, కొల్లలుగాఁగన్=సమృద్ధిగా, ఊర్మికలు=నీటియలలు, హంసకకంకణంబులున్- హంసక=చిన్నహంసలును, కంకణంబులున్=ఉదకబిందువులును, గొబ్బునన్=త్వరగా, చల్లెడువాఁడు=చిమ్ము వాఁడు, వాహినీసంఘటనన్, వాహినుల=నదులయొక్క, సంఘటనన్=కూర్పుచేత, ప్రతి...కులమున్, ప్రతికూల=నీటికెదురుగా, వర్తన=ఉనికిగల, క్షుల్లక=చిన్నవియగు, భూమిభృత్=పర్వతములయొక్క, కులమున్ = సమూహమును, గ్రుంగఁగఁ జేయున్=కూలిపోవునట్లుగాఁ జేయును.

సీత. అతండు=ఆజనకుఁడు, చల్లనివాఁడు=సరసమైన యంతఃకరణముగలవాఁడు, పాదములచాయలన్=కాళ్ళసమీపములయందు, చేరినన్=సమీపించఁగా, ఎల్లవారికిన్=అందఱికి, కొల్లలుగాఁగన్=సమృద్ధిగా, ఊర్మికలు=ఉంగరములు, హంసకకంకణంబులున్, హంసక=కాలికడియములు, కంకణంబులున్=చేతికడియములును, చల్లెడివాఁడు=విస్తారముగానిచ్చువాఁడు, వాహినులసంఘటనన్, వాహినుల=సేనలయొక్క, సంఘటనన్=కూర్పుచేత, ప్రతికులమున్, ప్రతికూల=ఎదిరించెడి, వర్తన=సంచారముగల, క్షుల్లకభూమిభృత్కులమునన్=కొద్దిరాజులగుంపును, గ్రుంగఁగఁ జేయున్.

సీ. కుందమ్ములసితార-విందమ్ములమృణాళ,
బృందమ్ములనుపయ-స్స్యందములను|

రంగమ్ములసుధాత-రంగమ్ములనభస్తు,
రంగమ్ములసురసా-రంగములను।
హారమ్ములశరద్వి-హారమ్ములనుగాంగ,
పూరమ్ములఘనక-ర్పూరములను।
సూనమ్ములఁగళావి-తానమ్ములనుదుప్ర,
తానమ్ములసురసం-తానములను॥

గీ. సొగసుమగరాలనిగరాల-నిగనిగలను।
మిగులనలరారునెలరాల-తగువగలను।
తెగడిపొగడొందునెల్లెడ-జగతినతని।
పరమహిమహృద్యశోభాప్ర-భావగతులు॥

టీ॥ అతని=ఆహిమవంతునియొక్క, పరమ...గతులు, పరమ=ఉత్కృష్టమైన, హిమ=మంచుచేత, హృద్య=మనోహరమగు, శోభ=సొగసుయొక్క, ప్రభా=అతిశయముయొక్క, గతులు=రీతులు, కుందమ్ములన్=మల్లిపువ్వులను, సితారవిందమ్ములన్=తెల్లతామరలను, మృణాళ=తామరతూండ్లయొక్క, బృందమ్ములన్=సమూహములను, పయస్స్యందములను, పయః=పాలయొక్క, స్యందములను=ప్రవాహములను, రంగమ్ములన్=తరగములను, సుధాతరంగమ్ములన్=అమృతపుకెరటములను, నభస్తురంగమ్ములన్=ఉచ్చైశ్శ్రవములను, సురసారంగములను=ఐరావతములను, ఇచట ఉచ్చైశ్శ్రవమును నైరావతమును నొక్కటొక్కటియైనను బహువచనములు చెప్పుటయొక్కొక్కదానినేగాక యిట్టివియనేకములయినను వానిని ధరింపఁగలదని యతిశయోక్తికయి యని యెఱుంగవలయును హారమ్ములన్=ముత్యములసరులను, శరద్విహారమ్ములను, శరత్=శరదృతువుయొక్క, విహారములను=విలాసములను, గాంగపూరమ్ములను, గాంగ=గంగాసంబంధులగు, పూరమ్ములను=ప్రవాహములను, ఘనకర్పూరములను, గొప్పకప్పురములను, సూనమ్ము

లన్ = మల్లెమొదలగుపూవులను, కళావితానమ్ములన్ = చంద్రకళల సమూహములను, ఉడుప్రతానమ్ములన్ = నక్షత్రసమూహములను, సురసంతానములను, సుర = దేవతలయొక్క, సంతానములను = కల్పవృక్షములను, సొగసు...నిగలను, సొగసు = చక్కనైన, మగరాలనిగరాల = శ్రేష్ఠవజ్రములయొక్క, నిగనిగలను = కాంతులను, మిగుల...వగలను, మిగులన్ = విస్తారముగా, అలరారు = ప్రకాశించుచున్న, నెలరాల = చంద్రకాంత మాణిక్యములయొక్క తగు = అనుకూలమగు, వగలను = విలాసములను, తెగడి = తిరస్కరించి, జగతిన్ = భూమియందు, ఎల్లెడన్ = అంతటను, పొగడొందున్ = స్తోత్రముచేయంబడును,

సీత॥ అతని = ఆజనకునియొక్క. పర...గతులు, పర = శత్రువుల యొక్క, మహిమ = సామర్థ్యమును, హృత్ = హరించుచున్న, యశః = కీర్తుల యొక్క భా = కాంతులయొక్క, ప్రభావ = సామర్థ్యముయొక్క, గతులు = రీతులు, శేషము సమానము.

౮. ధరణీభృత్పతికటకం।
బరుదై తగుసంగరాజి-తాశ్వాసపదా।
తిరుచిరమైగజసంతతి।
సరసతరులకప్రమేయ-సౌఖ్యావహమై॥

టీ॥ ధరణీభృత్పతికటకంబు, ధరణీభృత్పతి = పర్వతరాజైనహిమవంతుని యొక్క, కటకంబు = నితంబప్రదేశము, సంగ...రుచిరమై, సంగ = సంభోగముచేతను, రాజిత = ప్రకాశించుచున్నవారియొక్క, ఆశ్వాస = అలయిక తీర్చుటకయిన, పద = స్థానములచేత, అతిరుచిరమై = మిక్కిలిమనోహరమైనదయి, గజసంతతిన్, గజ = ఏనుగులయొక్క, సంతతిన్ = సమూహముచేత, సరసతరులకున్, సరస = బలముతోగూడిన, తరులకున్ = చెట్లకు, అప్రమేయసౌఖ్యావహమై, అప్రమేయము = ఎన్నశక్యముకాని, సౌఖ్య = సుఖమునకు

ఆవహమై=కలుగఁజేయునదియై, ఏనుగులు చెట్లను విరచివేయుట లేదనుట, అరుదైతగున్=ఆశ్చర్యమయియొప్పును,

సీ॥ ధరణీభృత్పతికటకంబు, ధరణీభృత్పతి=రాజశ్రేష్ఠుఁడయిన జనకునియొక్క, కటకంబు=పట్టణంబు, సంగ...రుచిరమై, సంగర=యుద్ధమందు, అజిత=జయించఁబడని, అశ్వ=గుఱ్ఱములచేతను, అస=రథములచేతను అసఉపవేశనే అనుధాతువుపయి నధికరణార్థమునందు ఘఞ్ చేసి దీనియందు కూర్చుండుదురు అనియర్థము చేయఁగా రథమనియర్థము చెప్పవచ్చును. పదాతి=కాల్బలము చేత. రుచిరమై=మనోహరమైనదై, గజసంతతి=ఏనుఁగులయొక్క సమూహము చేత, సరసతరులకున్=మిక్కిలి రసవంతులకు ఐశ్వర్యముకలవారికియని యర్థము. శేషము సమానము.

చ. ధవళతనూర్ధ్వపుండ్రములు-దారమహాదరచక్రముద్రసా।
ర్ణవభుజగాహితప్రథిమ-సత్తులసీవనమాలికల్ సదా।
ప్రవిలసితంబుగాఁబృథుల-పన్నగరామలకీరముల్ స్వవై।
భవములనింపుదెల్పునతి-భాగ్యములందగు నాఁటఁ దెప్పుడున్॥

టీ॥ ధవళతన్=తెలుపుచేత, ఊర్ధ్వపుండ్రములు=పైనుండుతెల్లతామరలు, దారన్=కదిసియుండఁగా, మహాదరచక్రము, మహత్=గొప్పదియగు, దర=గుహలయొక్క, చక్రము=సమూహము, ఉద్రసా...ప్రథిమ, ఉద్రసా=ఉన్నతభూములయొక్క అర్ణవ=తిన్నదనముగల, భుజగ=పాములచేత, ఆహిత=తీసుకొనిరాఁబడిన, ప్రథిమ=అతిశయము, అనఁగా ఆకొండయందున్నతభూములయందుఁ బాములుసాగిపోదప్రకారమున్నదని తాత్పర్యము. సత్తులసీవనమాలికల్, సత్=మంచివగు, తులసీ=తులసిచెట్లయొక్క, వన=తోటలయొక్క, మాలికల్=పఙ్క్తులు, సదా=ఎల్లప్పుడు, ప్రవిలసితంబుగాన్=ప్రకాశించుచుండఁగా, పృథు...రాములకు, పృథుల=విస్తారములైన, పన్నగ=పాములయొక్క, రాములకు=స్త్రీలకు, నాగకన్యకలకనుట, ఈ

రములో=పొంద, స్వవైభవములన్=తమయొక్క ప్రభావములచేత, ఇంపుఁ దెల్పన్=సంతోషము కలిగించఁగా, అతఁడు=ఆహిమవంతుఁడు, అతిభాగ్యములన్=గొప్పయదృష్టములచేత, తగున్=ఒప్పును.

సీ. ధవళ...ద్రములు, ధవళ=తెల్లనైనట్టి, ఇదియూర్ధ్వపుండ్రముల విశేషణము. తను=శరీరమందలి, ఊర్ధ్వపుండ్రములు=నిలువుబొట్లును. ఉదా...ముద్ర, ఉదార=విస్తారముగా, మహత్=ప్రశస్తమగు, దర=శంఖము యొక్కయు, చక్ర=సుదర్శనచక్రముయొక్కయు. ముద్ర=ముద్రిక. సార్జవ...ప్రథిమ. సార్జవ=తిన్నఁదనముతోఁగూడిన, భుజ=బాహువుల యందు, గాహిత=ప్రవేశింపఁజేయఁబడిన, ప్రథిమ=అతిశయము, సత్తు...లికల్, సత్తులసీ=మంచితులసిదళములతోఁగూడిన. వనమాలికల్=ఆకులును బువ్వులుం జేర్చినదండలు, సదా ప్రవిలసితంబు గాన్=ఎల్లప్పుడుఁ బ్రకాశించునట్లుగా, పృథు...కీరముల్, పృథ=విస్తారముగా, లపత్=పలుకుచున్న, నగర=పట్టణమందలి, కీరముల్=చిలుకలు, స్వవైభవములన్=తమగొప్పతనములచేత, ఇంపుఁదెల్పన్=శోభనియ్యఁగా ఆతఁడు=ఆజనకుఁడు ఎప్పుడున్=ఎల్లప్పుడు. నతిభాగ్యములన్, నతి=నమస్కారములను, భాక్=పొందునట్టి, యములన్=మునులనుగూర్చి, తగున్=అనుకూలించును.

క. అతఁడును మేరుజ హేమ।
ద్యుతి మేనను గొప్పనన్ ఘనోన్నతిఁ గములోఁ।
న్నతి మొగమునఁదగు మగువను।
గృతి మైవరియించె సత్య-ధృతి నామహితన్॥

టీ. అతఁడు=ఆహిమవంతుఁడు, సుమేరుజన్=మేరుపర్వతపుత్రికయైనట్టియు, హేమద్యుతిన్=బంగారమువంటి కాంతిగలిగినట్టియు, కొప్పనన్=తురుమునందు, ఘనోన్నతి, ఘన=మేఘములయొక్క, ఉన్నతి=ఔన్నత్యమును, మొగమునన్=ముఖమునందు, కమలోన్నతి=పద్మముయొక్క

యాతిశ్యమును, తగు=ఒప్పునట్టి, సత్యధృతి=నిజమైన ధైర్యముగలది, నాఁ=అనఁగా, మహితన్=పూజ్యురాలయిన, మేనన్=మేనయను పేరుగల, మగువను=స్త్రీని, కృతియై=నేర్పరియై, పరిణయించెన్=వివాహమాడెను

సీత. అతఁడు=ఆజనకుఁడు, మేనన్=శరీరమందు, సుమేరుజహేమద్యుతి, సుమేరుజ=మేరుపర్వతమందుఁబుట్టిన, హేమ=బంగారముయొక్క, ద్యుతి=కాంతి, సత్యధృతినామహితన్=సత్యధృతినామ=సత్యధృతియను పేరుచేత, హితన్=ఇష్టురాలను, శేషము సమానము.

సీ. మగఁరాలనిగరాల-జిగిలీలఁదగుమేలు,
ధనదసౌధములొక్క-దారి వెలుఁగ।
పగడంబులుగడుఁగ్రొ-సఁగుడంబరమురంగ,
యువతిశాలలయొక్క-వొయారమూర।
వెలముత్తెముల మొత్త-ములపొత్తునఘుక్రొత్తు,
గాంధర్వశాలలో-క్కటఁజెలంగ!
నును కెంపుగల కెంపు-లనుపూరువిద్యాధ,
రాగారపంర మొ-క్కవనినిలువ।
గీ. నిప్పగిదిసర్వసంపద-లింపునింప!
సతినినగరుచిరస్ఫూర్తి-నభినుతింప।
నలవిగాదీధనశ్రీమాయు-చెలువకైన।
నలువకైననుబలుకుల-చెలువకైన॥

టీ॥ మగఁరాలనిగరాల=శ్రేష్ఠవజ్రములయొక్క, జిగి=కాంతియొక్క, లీలన్=విలాసముచేత, తగు=ఒప్పునట్టి, ధనదసౌధములు=కుబేరుని మేడల

ఒక్కదారిన్=ఒకవైపున, వెలుఁగన్=ప్రకాశింపఁగా, పగడంబులు=ప్రవడములు, కడున్=మిక్కిలి, పొసఁగు=ఒప్పునట్టి, డంబరము=విజృంభణము ఊరంగన్=తగునట్టుగా, యువతిశాలల=స్త్రీవిహారగృహములే, ఒకయోర మీరన్=ఒకవైపునతిశయించఁగా, వెలిముత్తెముల=తెల్లముత్యము యొక్క, మొత్తముల=సమూహములయొక్క, పొత్తు=స్నేహము, తళుకొత్తు=కాంతివహించుచున్న, గాంధర్వశాలలు, గాంధర్వ=గంధర్వులసంబంధులగు శాలలు=సాలలు, ఒక్కెటన్=ఒకవైపున, చెలంగన్=ప్రకాశింపఁగా, నుతి=మిన్నయైన, కెంపుగల=ఎఱుపుగల, కెంపులన్=పద్మరాగములచేత, మీఱు=ఒప్పుచున్న, విద్యా...గారము—విద్యాధర=దేవయోనివిశేషులయొక్క, ఆగార=గృహములయొక్క, వారము=సమూహము, ఒక్కవంకన్=ఒకభూమియందు, నిలువన్=ఉండఁగా, ఇప్పగిదిన్=ఈరీతిగా, *సర్వసంపదలు=అన్నియైశ్వర్యములును, ఇంపున్=ఆనందమును, నింపన్=నిండించఁగా, అతని=ఆహిమవంతునియొక్క, నగరుచిరస్ఫూర్తి—నగ=పర్వతముయొక్క, లేకవృక్షముల యొక్క, రుచిర=మనోహరమును, స్ఫూర్తిన్=అతిశయమును, అభినుతింపన్=స్తోత్రముఁజేయుటకు, ఈధరణిమోయుచిలుకైన్=శేషునకైన. నలువకైనన్=బ్రహ్మకైనను, పలుకులచెలువకైనన్=సర్వశక్తికైనను, అలవిగాదు=శక్యముగాదు.

సీ॥. ధనదసౌధములు=ధనములిచ్చువారి మేడలు, పగడములు, డంబున్=కాంతిని, అగము=మిక్కిలి, పొసగున్=పొందును, రంగయువతిశాలలు=నాట్యముఁజేయు స్త్రీలయొక్కయిండ్లు, గాంధర్వశాలలు=సంగీతశాలలు, విద్యాధరాగారములు=విద్యావంతులయిండ్లు, అతని=ఆజనకుని యొక్క, నగరు=పట్టణము, చిరస్ఫూర్తిన్=చిరకాలాతిశయముచేత, శేషముసమానము.

క. ఘనమైనాకపదంబున।
దనరెడుమేల్కొమ్ముఁగన్న-తనసతియతిపా।

వనమౌనిభృతోటజసే।
వనమునఁదనకింపునింప-బాటిలునతఁడుఁ॥

పా. అతఁడుఁ = ఆహిమవంతుఁడును, ఘనమైనాకపదంబునన్ = ఘనమైన మైనాకుఁడను పేరఁజేత, తనరెడున్ = ఒప్పుచున్న, మేలొక్కమరున్ = మంచికుమారుని, కన్న = కాంచినట్టి, తనసతి = తనభార్యయగు మేనక, అతిపావనమౌ = మిక్కిలిపవిత్రమగు, నిభృత = నిశ్చలమగు, ఉటజ = పర్ణశాలయొక్క సేవనమునన్ = సేవించుటచేత, ఈమెయోగినియగుటచేతఁ బర్ణశాలలయం దుండుననుట అల్లుకుమారసంభవము ప్రథమసర్గలో 'మేనాంమునీనామపి మాననీయాం' అని కాళిదాసు చెప్పియున్నాఁడు. వ్యాఖ్యాతయుదీనిని వివరించెను. తనకున్ = తనకు, ఇంపుగన్ = సంతోషముగలిగించఁగా, పాటిలున్ = ఉండును,

సీత॥ అతఁడుఁ = ఆజనకుఁడును, ఘనమై = గొప్పదియై, నాకపదంబునన్ = స్వర్గమునందు, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, మేల్ = మంచిదియగు, కొమరున్ = మనోహరత్వమును, కన్న = పొందిన, తనసతి = తనభార్యయగు సత్యధృతి అతిపావన = మిక్కిలిపవిత్రులగు, మౌని = మునీశ్వరులచేతను, భృత = నిండిన, ఉటజ = గృహముయొక్క, సేవనమునన్ = సేవచేత, తనకున్ = తనకు, ఇంపు నింపవాటిలున్ = అనఁగా జనకుఁడు వేదాంతిగావున యాజ్ఞవల్క్యాదిమును లు వీఁడియిల్లునిండియుండఁగా జనకునిభార్య వారలకుపచారము సేయుచుం డుననుట.

చ. అశిథిలగంధసారసవ-నాళలసారవషట్పదోన్నతుల్।
కుశలవనప్రచారములు-గోమలసామజశబ్దవారముల్।
భృశముదలిర్పదర్పితహ-రిప్రముఖాఖిలసత్త్వుఁడై మహా।
విశదిమనుండునాతఁడుప-విత్రసదాత్మజపాకసూతుఁడై॥

పా॥ అతఁడు = ఆహిమవంతుఁడు, అశిథిల...న్నతుల్ — అశిథిల = విడిపోని, గంధ = పరిమళముగల, సారస = పద్మములయొక్క, వన = పొదలయందు,

అనలస=మందములు కాని, ఆరవ=ధ్వనులుగల, షట్పద=తుమ్మెదలయొక్క, ఉన్నతుల్=ఔన్నత్యములును, కుశలవనప్రచారములు — కుశల=క్షేమము గల, వన=వనములయందైన, ప్రచారములు=మార్గములును, కోమల...వారముల్ — కోమల=నూతనములగు, సామజ=ఏనుఁగులయొక్క, శబ్ద=ధ్వనులయొక్క, వారముల్=సమూహములును, భృశము=అత్యంతమును, తలిర్పన్=ఒప్పఁగా, దర్పిత...సత్త్వుఁడై — దర్పిత=మదించిన, హరిప్రముఖ=సింహములు మొదలు గాఁగల, అఖిల=సమస్తములయిన, సత్త్వుఁడై=జంతువులుగలవాఁడై పవి...సూత్రుఁడై — పవి=వజ్రాయుధమువలన, త్రసత్=జడియుచున్న, ఆత్మజ=కుమారునియొక్క, పాతుసూత్రుఁడై=సూత్రములవంటి ఱెక్కలకుంపుగలవాఁడై, విశదిమన్=తెల్పుచేతను, ఉండున్=ఉండును.

సీత॥ అతఁడు=అజనకుఁడు, అశిథి...న్నతుల్ — అశిథిల=విడిపోని, గంధసార=మంచిగంధముగల, సవన=యజ్ఞములయందైన, అనల=అగ్నిహోత్రములయొక్క, సాఁ=సిరములగు, వషట్పద=వషట్కారములయొక్క, ఉన్నతుల్=ఔన్నత్యములను, కుశలవనప్రచారములు — కుశ=దర్భలయొక్క, లవన=కోయ్యడము యొక్క, ప్రచారములు=ప్రసక్తులును, కోమల...వారముల్ — కోమల=ఇంపయిన. సామ=సామములయందు, జ=పుట్టిన, శబ్ద=శబ్దములయొక్క, వారముల్=సమూహములును, భృశము=మిక్కిలి, తలిర్పన్=ఒప్పఁగా, తర్పిత...సత్త్వుఁడై — తర్పిత=తృప్తిపొందించఁబడిన, హరిప్రముఖ=ఇంద్రుఁడు మొదలు గాఁగల, అఖిల=సమస్తదేవతలయొక్క, సత్త్వుఁడై=స్వభావముగలవాఁడై, పవిత్రి ... సూత్రుఁడై — పవిత్రి=పవిత్రమయిన, సత్=యోగ్యమయిన, ఆత్మ=శరీరమందలి, జప=జపముయొక్క, ఆత్మసూత్రుఁడై=జపమాలికలుగలవాఁడయి, విశదిమన్=నిర్మలవృత్తిచేతను, ఉండున్=ఉండును.

వ. సర్వసర్వంసహాసర్వస్వనిర్వహణ ధూర్వహుండగు నయ్యుర్వీధర తిలకుండొక్కనాఁడు గంధమండలీసౌగంధ్య నిష్పం

దపుష్పంధయ స్తనంధయజాలంబులు నీలంబులగు కపోల మూలచమరవాలంబుల నీలత్వంబు నాలంబింప నొండొరుల మండలీకృత శుండాదండంబులం బట్టికొనుచు నెట్టకేలకు నుట్టిపడుచు నుద్దండంబగు వేదండమండంబులొక దండఁదాండవింప నఖాండపుండరీకమండల పరిహిండనంబులు తండోపతండంబులుగా మోదార నిండారుచు నిలుచు రాజహంస సమాజంబుల వ్యాజతేజంబున నొక జగతిఁ దేజరిల్లఁ బదపదమున నమ సముదయముగా నరుచిరమంద రాపరాగాభోగంబు మీఁదనుఖలీనభావంబుగాన నిభృతంబగు గంధర్వబృందంబు నుఱుకు పెఱుకు ఱుకుల నొక్కచక్కిపిక్కటిల్ల నాగమాంతసంతతీ సుమనోవికాస సమాసాదిత వాసనోల్లాసంబున భాసిల్లుచు హారితత్రైకతానపక్షపాతంబున నిరంతరాభ్యస్యమాన విష్ణుపదమార్గంబగు ద్విజవర్గంబు రసాలసాల పనసహింతాలప్రచారంబునం బిసాళించు దక్షితఫలంబులొసఁగుచు నొక్కట్టు నెట్టుకొనఁగ నగరు వెడలి చనుసమయంబున.

పా. సర్వ...ధూర్వహుండు. సర్వ=సమస్తమైన, సర్వంసహా=భూమియొక్క, సర్వస్వ=సమస్తధనము యొక్కయు, నిర్వహణ=నిర్వహించుటయందు, ధూర్వహుండు=భారమును వహించిన వాఁడు, అగు=అయినట్టి. ఇచట భూభారమును వహించువాఁడనునర్థము చెప్పుటకయి శబ్దచిత్రము నందులాలసుండగు కవి యింతశబ్దాడంబరమును జేసెను. అయ్యుర్వీధరతిలకుండు=ఆ పర్వతశ్రేష్ఠుఁడు, ఒక్కనాఁడు=ఒకదినమున, గండ...జాలంబులు గండమండలీ=గండస్థలములయందైన, సౌగంధ్య=పరిమళమునందు, చిప్పం

దళకదళనల్లీ, ధుస్సంధయా=తుమ్మెదలయొక్క, స్తనంధయా=పిల్లలయొక్క జాలంబులు=సమూహంబులు, నీలంబులగు=నల్లనైన, కపోలమూల=గండస్థలములయొక్క మొదళ్ళయందున్నదైన, చమరవాలంబులన్=వింజామరలయందు నీలత్వంబున్=నీలమణులోటను, ఆలంబింపన్=పొందఁగా, ఒండొరులన్=అన్యోన్యమును, మండ...దండంబులన్, ముండలీకృత=గుండ్రములుగా చేయఁబడిన, శుండాదండంబులన్=కఱ్ఱలవంటితొండములచేత, పట్టుకొనుచున్=స్వీకరించుచు, ఎట్టకేలకున్=అతిప్రయాసమున, ఊట్టిపడుచున్=అతిశయించుచు, ఉద్దండంబగు=సాదించిన, వేదండ=ఏనుఁగులయొక్క, షండంబులు=సమూహములు, ఒకదండన్=ఒకవైపున, తాండవింపన్=నటించఁగా, అఖండ...హిండనంబులు, అఖండ=యెడతెగని. పుండరీక=పులులయొక్క, మండల=సమూహములయొక్క, పరిహిండనంబులు=అంతటసంచారంబులు, తండోపతండంబులుగన్=విస్తారములుగ, మెండారన్=అతిశయించఁగా, నిండారుచున్=నిండుచు, నిలుచున్నట్టి, రాజహంస సమాజంబులు, రాజహంస=ఎఱ్ఱనికాళ్ళు ముక్కులుగలయంచలయొక్క, సమాజంబులు=సమూహంబులు, అవ్యాజతేజంబునన్=నిష్కపటకాంతిచేత ఒకజగతిన్=ఒకభూమియందు, తేజరిల్లన్=ప్రకాశించఁగా, పదపదమునన్=ప్రతిశబ్దమునందు, ముదము=సంతోషము, ఉదయముగొనన్=పుట్టగా, రుచిరమన్=కాంతిసమృద్ధిచేత, గురాపగాభోగంబు, దురాప=పొందశక్యముగాని, రాగ=కర్ణాటాదిరాగములయొక్క, ఆభోగంబు=అతిశయము [పరిపూర్ణత్వము,] మీరన్=అతిశయించఁగా, సుఖలీనభావంబు, సుఖ=సుఖమందు, లీన=అడఁగిన. భావంబు=అభిప్రాయము గలదియై, గాననిభృతంబు, గాన=సంగీతమందు. నిభృతంబు=నిశ్చలమయినదియును అగు=అయినట్టి, గంధర్వబృందంబు, గంధర్వ=దేవయోనివిశేషులయొక్క, బృందంబు=సమూహము, ఉదుటెక్క=అతిశయించినట్టి, పెక్కు=విస్తారమయిన, టెక్కులన్=ఉద్రేకముచేత, ఒక్కచక్కిన్=ఒకవైపున, పిక్కటిల్లన్=నిండియుండఁగా, ఆగమాం...ల్లాసంబున, ఆగమ=వృక్షసంబంధ

మయిన, అంత=చివరలయందు, సంతత=ఎల్లప్పుడును, సుమనః=పుష్పము
లయొక్క, వికాసు, విడియుండుట చేత, సమాపాదిత=పొందఁబడిన, వాస
నా=పరిమళమందు, ఉల్లాసంబునన్=ఆనందము చేత, భాసిల్లుచున్=ప్ర
కాశించుచు, హరి...పాతంబునన్, హరితత్త్వ=పచ్చఁదనమే, ఏకతాన=
ముఖ్యముగల, పక్ష=ఱెక్కలయొక్క, పాతంబునన్=ప్రసారము చేత,
ఇచట హరితత్త్వవిశేషమువలన నీపక్షులు చిలుకలని తెలియఁదగినది, నిరంతర...
మార్గంబగు, నిరంతర=ఎడతెగనట్లుగా, అభ్యస్యమాన=దిమ్మఁబడుచున్న, విష్ణు
పద=ఆకసముయొక్క, మార్గంబగు=త్రోవగలదైన, ద్విజవర్గంబు=పక్షిస
మూహము, రసా...చారంబునన్, రసాలసాల=తియ్యమామిడిచెట్లయందును,
పనస=పనసచెట్లయందును, హిత=ఇష్టమగు, ప్రచారంబునన్=సంచారము చేత
పిసాళించు=ప్రకాశించు, దక్షతన్=సామర్థ్యము చేత, ఫలంబులు=పండ్లు,
ఒసఁగుచున్=ఒల్చియిచ్చుచు, ఒక్కట్టు=ఒక్కసలము, నెట్టుకొనఁ
గన్=ఆక్రమించఁగా, నగరువెడలి=పట్టణము బయలువెడలి, వనసమయం
బునన్=వెస్సవప్పుడు.

సీత తాండవింపన్, అనువఱుసవరము సమానము, ఉర్వీధరతిలకుండు
అనుచోటమాత్రము రాజశ్రేష్ఠుఁడైనజనకుఁడనియర్థము. అఖండ...రిహిం
డనంబులు, అఖండ=విరిగిపోనట్టి, పుండరీకమండల=గుంప్రద్రమైనగొడుగుల
యొక్క, పర్యటనంబులు=అంతటసంచారంబులు, తండోపతండంబులుగా
మెండారసందడించుచునిలుచు...రాజహంససమాజంబులు, రాజహంస=రాజ
శ్రేష్ఠులయొక్క, సమాజంబులు=సమూహంబులు, అవ్యాజతేజంబున నొక్కజ
గతిఁ దేజరిల్లుచు— పదపదమునన్=ప్రతియడుగునందు, ముదముదయముగా
నన్=సంతోషముపుట్టఁగా, రుచి...మీరన్, రుచిర=పరిశుద్ధములగు, మందు
ర=గుఱ్ఱములపాలలయందయిన, పరాగ=ధూళియొక్క, ఆభోగంబు=పరి
పూర్ణత, మీరన్=అతిశయించఁగా, సుఖలీనభావంబు, సుఖ సౌభాగ్య
మైన, ఖలీనభావంబు=కళ్లెములుకలుగుటను, కానని=పొందనట్టి, భృం
తంబగు=సంపాదింపఁబడిన, గంధర్వబృందంబు=గుఱ్ఱములగుంపు, ఉదు

పెక్కు పెక్కు పెక్కు పెక్కుల నొక్కుచిక్కుఁబిక్కుటిల్లన్. ఆగమాంత... ల్లాసంబునన్, ఆగమాంత=ఉపనిషత్తులచేత నైన, సంతత=ఎడతెగని, సు=యోగ్యమగు, మనోవికాస=మనోనైర్మల్యముచేత, సమాపాదిత=పొందఁబడిన, వాసనా=సంస్కారముయొక్క, ఉల్లాసంబునన్=ఆనందముచేత, భాసిల్లుచున్=ప్రకాశించుచు, హరి...పక్షపాతంబునన్, హరి=విష్ణువుయొక్క, తత్త్వ=యాథార్థ్యమందు, పక్షపాతంబునన్=ఆసక్తిచేత, నిరంత...మార్గంబు, నిరంతర=అవకాశములేనట్టుగ, అభ్యస్యమాన=అభ్యసించఁబడుచున్న, విష్ణు=విష్ణువుయొక్క, పద=పాదములయొక్క లేకశబ్దములయొక్క, మార్గంబు=త్రోవకలది, విష్ణుపాదసేవగాని విష్ణునామస్మరణము గాని చేయుచుండెనని తాత్పర్యము, అగు=అయినట్టి, ద్విజవర్గంబు=బ్రాహ్మణసమూహము, రసా...ప్రచారంబునన్, రస=భక్తిరసముచేతను, అలస=మందములైన. ఆలపన=వాక్యములతోడ, సహిత=కూడుకొనిన, ప్రచారంబునన్=సంచారముచేత, పిపాళించుచుక్షితిన్ ఫలంబులు=ఆముష్మికఫలంబులు, ఒసగుచున్=ఇచ్చుచు, ఒక్కతట్టునెట్టుకొనఁగ నగరువెడలి చనుసమయంబునన్...

శా. చంద్రప్రస్తరసౌధయూథవిహర-చ్ఛ్యామాకచశ్రేణికా|
సాంద్రప్రస్ఫుటకేతకీదళసమం-చత్సౌరభాసారని|
స్తంద్రానందమిళిందబృందలలనా-సంగీతభంగీమిళ|
న్మందాద్రిదిస్వరబంధుగంధవహడింభంబుల్ మెయిన్ భాసిలన్

టీ. చంద్ర...డింభంబుల్, చంద్రప్రస్తర=చంద్రకాంతమణులయొక్క, సౌధ=మేడలయొక్క, యూథ=సమూహమునందు, విహరత్=క్రీడించుచున్న, శ్యామా=యౌవనమధ్యస్థలయిన స్త్రీలయొక్క, కచ=వెండ్రుకలయొక్క, శ్రేణికా=పఙ్క్తులయందు, సాంద్ర=దట్టమయినట్టియు. ప్రస్ఫుట=వికసించినట్టియు, కేతకీదళ=మొగలిరేకులయొక్క, సమంచత్=ఒప్పుచున్న, సౌరభ=పరిమళముయొక్క, ఆసార=ధారావర్షముచేతను, ని

సాంద్ర=మురుకైన, ఆనంద=సంతోషముగల, మిళింద=తుమ్మెదలయొక్క-
బృంద=సమూహముయొక్క, లలనా=స్త్రీలయొక్క, సంగీత=సంగీతముయొ
క్క, భంగీ=రచనతోడ, మిళత్=కూడుకొనుచున్న, మంద్రాది=
మంద్రము మొదలుగాఁగల, స్వర=స్వరములకు, బంధుర=చుట్టములయిన,
అనఁగా మంద్రాదిస్వరములతోఁ గూడిన ధ్వనులనుతీసుకొని వచ్చుచున్న వ
నట. గంధవహడింభంబుల్=పిల్లగాలులు, మెయిన్=శరీరమందు, భాసి
లన్=ప్రకాశించఁగా.

క. అదిశుభవిభవకరంబని।
మదినెంచుచునివలనవల-మహిభృత్కులముల్।
పదపదమునగహనశుకీ।
మృదులవచోరచనములను-మేల్నుతి సేయన్॥

పా. మహిభృత్కులముల్=పర్వతసమూహములు, శేషము సులభము.
సీత. మహిభృత్కులముల్=రాజసమూహములు.

చ. అటఁజనికాంచెనంబరస-దంబుధిశంబరజాలబింబితో।
త్కటనవరత్నగోపురము-ఖప్రతిలంభకభర్మకుంభికా।
పటలవిలోకనాకలిత-భర్మసరోజకులభ్రమభ్రమ।
త్కుటిలసవిభ్రమభ్రమర-కూటమునిందిరదివ్యవాటమున్॥

టీ. వెనుకటివచనమునందలి యూర్వీధరతిలకుఁడను పదమీపద్యమందలి
కాంచెన్ అను క్రియకు కర్తగావున నదిమొదలునింతవఱకే కాన్వయము. ఆ
టన్=అచటికి, చని=వెళ్ళి, అంబర...కూటము, అంబర=ఆకాశమునందు,
సత్=ఉన్నట్టి, అంబుధి=నదియొక్క. శంబర=ఉదకముయొక్క, జాల=
సమూహమునందు, బింబిత=ప్రతిబింబించిన, ఉత్కట=అతిశయములగు, నవ
రత్న=నవరత్నములయొక్క, గోపుర=పెద్దమేడలయొక్క, ముఖ=ద్వార
ములను, ప్రతిలంభక=పొందిన, భర్మ=బంగారముయొక్క, కుంభికా=కలశ

లయొక్క, విలోకన=చూచుట చేతను, ఆకలిత=పొందఁబడిన భర్మసరోజ=బంగారు పద్మములయొక్క, కుల=సమూహమునట్టి, భ్రమ=భ్రాంతిచేతను, భ్రమత్=తిరుగు చున్న, కుటిల=వంకరలగు, సవిభ్రమ=విలాసములతోఁ గూడిన, భ్రమర=తుమ్మెదలయొక్క, కూటమున్=సమూహముగల, ఇందిరదివ్యవాటముల్, ఇందిర=లక్ష్మియొక్క, దివ్య=ప్రశస్తమైన, వాటముల్=తోటలను, కాంచెన్=చూచెను, ఇచట తెలుఁగుసమాసముగావున విభక్తివికారముచే ఇందిరాశబ్దమునకు హ్రస్వము కలిగినది.

వ. కనుంగొని యంతరంగంబునందు రంగితంబగు భక్తిరసప్రసంగంబునం బ్రదక్షిణంబు లాచరించి సముచితపరిచారవారపరివృతుండయి ముందు పురందర పురస్సరబృందారక బృందంబుల కున్నయంద మహానందంబు సుధాస్యందంబనందనరింమటసంఘటిల్లున గణ్యపుణ్యస్థైపుణ్యంబున సకలభువనశరణ్యయగు జలధిరాజన్యకన్యయనుణ చరణపల్లవముల శరణావణారంబుగావించిత దపారకృపార సలసదపాంగ సంగంబునయత్నోపనతచి రత్నరత్నరుచిరరుచి ధురంధరంబై విలసిల్లు మంథరథరాధరంబుడంబు విడంబించు ప్రత్నరత్న రాజిరాజితంబగు గోపుర రాజంబుగల మహాద్వారంబుసొచ్చి॥

టీక. పా కనుంగొని, చూచి, అంతరంగంబునన్=మనస్సునందు, తరంగితంబగు=కరటములు వేయుచున్న, భక్తిరసప్రసంగంబునన్, భక్తిరస=భక్తిరసముయొక్క, ప్రసంగంబునన్=ప్రసక్తిచేతను, ప్రదక్షిణంబులు=దక్షిణముగా తిరుగుటలను, ఆచరించి=చేసి, సముచి...తుండై; సముచిత=తగిన, పరిచార=ఉపచారకులయొక్క, వార=సమూహముచేత, పరివృతుండై=చుట్టుకొనఁబడినవాఁడై, ముందు=ఎదుటను, పురందర...దమ్ములకున్,

పురందరపురస్సర=దేవేంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల, బృందారక=దేవతలయొక్క, బృందమ్ములకుఁ=సమూహములకు , అమందమహానందంబు=తక్కువకానిగొప్పదియగు నానందము, సుధా...నంబునఁ, సుధా=అమృతముయొక్క, స్యంద=ప్రవాహముయొక్క, సందానంబునఁ=కూర్పు అనునట్లుగా, తనరించుటఁ=చేయుటచేత, సంఘటిల్లు=సిద్ధమయిన, అగణ్య...ణ్యంబునఁ. అగణ్య=లెక్కించశక్యముకాని, పుణ్య=సుకృతముయొక్క, నైపుణ్యంబునఁ=నేర్పుచేతను, సకలభువనశరణ్య, సకలభువన=సమస్తలోకములకు, శరణ్య=రక్షకురాలు, అగు=అయిన, జలధిరాజన్యకన్య=లక్ష్మీదేవియొక్క, అరుణ=ఎఱ్ఱనగు, చరణపల్లవంబులఁ=చిగుళ్ళవంటిపాదములను, శరణవరణంబుఁ=రక్షణయొక్క కోరడమును. కావించి=చేసి, తదపా...ంగంబునఁ, తత్=ఆలక్ష్మియొక్క, అపార=హద్దులేని, కృపా=దయయనెడు. రస=రసముచేతను, లలిత్=ప్రకాశించుచున్న, అపాంగ=క్రేగంటిచూపులయొక్క. సంగంబునఁ=కలయికచేత, అయుతో...ధరంబై. అయత్న=యత్నము లేకుండునట్లుగ, ఉపనత=సంప్రాప్తములయిన, చిరత్న=ప్రాచీనములగు, రత్న=మణులయొక్క, రుచిర=సుందరములగు, రుచి=కాంతియొక్క, ధురంధరంబై=భారమునువహించినదియై, విలసిల్లు=ప్రకాశించుచున్న మంధరధరాధరంబు=మందరపర్వతముయొక్క, డంబుఁ=శోభను, విడంబించు=అనుకరించుచున్న, ప్రత్నరత్నరాజిరాజితంబగు, ప్రత్న=ప్రశస్తములైన రత్న=మణులయొక్క. రాజి=పఙ్క్తిచేత, రాజితంబగు=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, గోపురరాజంబు=పెద్దగోపురము, కల=కలిగిన, మహాద్వారంబుఁ=గొప్పదేవిడీని, చొచ్చి=ప్రవేశించి.

శా. మల్లీవల్లిమతల్లివల్లరులలో-మల్లోపమల్లోపమో।
ద్యల్లీలోల్లుఠనంబునం బెనఁగుచుఁ-హల్లోహలోల్లోలమై।
యుల్లంబెల్లి గనుల్లసిల్లెడియళుల్-హల్లీసకోల్లాసకృ।
ద్భిల్లీభిల్లకగీతికల్లెడనుతుల్-బెల్లునఁసప్పట్టునఁ॥

టీ. మల్లీ...రులలో, మల్లీవల్లి మతల్లి=శ్రేష్ఠమయిన మల్లెతీగలయొక్క, వల్లరులలోన్=పూగుత్తులలోపల, మల్లో...తనంబునన్, మల్లోపమల్ల=భట ప్రతిభటులతోడ, ఉపమ=సామ్యముకల, ఉద్యత్=అభివృద్ధినొందుచున్న హేల=విలాసముచేతనైన, ఉల్లుఠనంబునన్=దొంగిలించుటచేత, పెనఁగుచున్=పెనగులాడుచు, హల్లోహలోల్లోలము- హల్లోహల=మత్తతచేత, ఉల్లోలము=మిక్కిలిచంచలించుచున్నది, అయి=అయి, అల్లింబెల్లిగన్=పెంకువగా, ఉల్లసిల్లెడి=ప్రకాశించుచున్న, అళులే=తుమ్మెదలు, హల్లీ...గీతికన్, హల్లీసక=కోలాటముయొక్క, ఉల్లాస=ఆనందము, కృత్=చేయుచున్న, భిల్లీ=ఆడుచెంచువాండ్రయొక్కయు, భిల్లక=మగచెంచువాండ్రయొక్కయు, గీతికన్=పాటను, ఎల్లెడన్=అన్నిచోటులను, నుతుల్=స్తోత్రములు, పెల్లు=విస్తారముగా, ఈను=పుట్టించుచున్న. అప్పట్టునన్=ఆసమయమందు.

క. కొన్నెలవెన్నెలవన్నెల।
గన్నలలిన్నిలువునీరు-గ్రమ్మెడినెలతా।
మిన్నలతిన్నెలచెన్నల।
రున్నెలమామిడులనడుమ-రూఢింజనుచున్॥

టీ. కొన్నెలవెన్నెలవన్నెలన్, కొన్నెల=అప్పుడుదయించిన చంద్రునియొక్క, వెన్నెల=రేయెండయొక్క, వన్నెలన్=కాంతులను, కన్నన్ జూడఁగా, లలిన్=అనుకూలముగా, నిలువు=అంతేటను, నీరు=ఉదకమును, క్రమ్మెడి=వ్యాపించెడి, నెలతామిన్నల=శ్రేష్ఠములయిన చంద్రకాంతమణులయొక్క, తిన్నెల=అరుఁగులయొక్క, చెన్ను=శోభ, అలరు=ఒప్పుచున్న ఎలమామిడుల=లేఁతమామిడులయొక్క, నడుమన్=మధ్యమందు, రూఢిన్=స్థిరముగ, చనుచున్=వెళ్ళుచు, ఈపద్యమందు, అలరు ఎలమావి అనుచోంశ్లేషమునకుఁ గారణము వ్యంగ్యము

శా. నాళీకాళిమధూళికాపరిమళా-నందన్మిళిందాంగనా।
పాళీకేళివరాళికాముఖరిత-ప్రత్నిద్వ్యరతోన్నపమా।

శాలిచ్ఛాయచిరత్నరత్నరచిత-స్వచ్ఛందపిచ్ఛందక।
వ్యాలీఢంబగుభర్మమంటపిం గనెన్-హర్షప్రకర్షంబునన్॥

టీక. శాలీ...వ్యాలీఢంబు. నాళీక=పద్మములయొక్క, ఆళిపఙ్క్తియందైన, మధూళికా=పుష్పాదియొక్క, పరిమళ=వాసనచేత, ఆనందత్=సంతోషించుచున్న, మిళిందాంగనా=ఆడతుమ్మెదలయొక్క, పాళీ=పఙ్క్తియొక్క, కేళి=క్రీడయందైన, వరాళికా, వ=శ్రేష్ఠమైన, ఆళికా=పఙ్క్తిచేత, ముఖరిత=చప్పుడు చేయఁబడిన. ప్రత్న=ప్రశస్తములైన, ద్యురత్న=చింతామణులయొక్క, ఉపమా=సామ్యముతోడ, శాలి=ఒప్పుచున్న, ఛాయ=కాంతిగల, చిరత్న=ప్రాచీనములగు, రత్న=మణులచేత, రచిత=చేయఁబడిన స్వచ్ఛంద=స్వేచ్ఛగల, పిచ్ఛందక=రాజగృహారచనలచేత, వ్యాలీఢంబగు=వ్యాప్తమైన, భర్మమంటపిన్=బంగారుమంటపమును, హర్షప్రకర్షంబునన్=సంతోషాతిశయముచేతను, కనెన్=చూచెను.

వ. అంత.

చ. ప్రవలుచుమించుమించుమగ-రానిగరాలఁగరాళితంబగున్।
ధవళసరోజరాజమున-దప్తసువర్ణసవర్ణకర్ణికం।
దవిలినకెంపుగుంపులను-దాల్చినపీఠమునందుఁబొందుగాఁ।
గవెలయునిందిరం గనియె-గాంచిసమంచితభక్తియుక్తిచేన్॥

టీ. ప్రవలుచున్=వృద్ధిబొందుచు, మించు=అతిశయించినట్టి, మించు=కాంతిగల, మగరానిగరాలన్=శ్రేష్ఠవజ్రములచేతను, కరాళితంబు=వర్ణాంతరమును పొందించబడినది, అగు=అయినట్టి, ధవళసరోజరాజమునన్=తెల్లనిపద్మశ్రేష్ఠమందు, తప్త...కర్ణికన్, తప్త=పుటము వేయఁబడిన, సువర్ణ=బంగారముతోడ, సవర్ణ=సమానమయిన కాంతిగల, కర్ణికన్=ముద్దె (దిమ్మె) యందు, తవిలిన=కూర్చియున్న, కెంపుగుంపులను=రత్నసమూహములను, దాల్చి=ధరించిన,

తయందున్ = పీఠయందు, పొందుగాన్ = అనుకూలముగా, వెలయు= ప్పుచున్న, ఇందిరన్ = లక్ష్మిని కనియెన్ = చూచెను. కాంచి = చూ, సముంచిత = ఒప్పుచున్న, భక్తి = భక్తియొక్క, యుక్తిచేన్=కూడుకొ టచేత, ముందుపద్యముతో నన్వయము.

ప్రణిపతనైకపాకయుత-పాకవిరోధిమహావరూధినీ।
మణిమయమౌళిపాళినవ-మాల్యమరందఝరీచరీకృతా।
ర్హణచరణుండుమాధవుఁడు-దారనుదారనుగావరింపనౌ।
గుణగణధన్యకన్యతన-కుఁగరుణింపవెవేగమ్రొక్కెదన్॥

టీ. పా—ప్రణి...ణుండు; ప్రణిపతన=నమస్కారమునందు, ఏక=ముఖ్యమయిన, పాక=పరిపాకముతోడ, యుత=కూడుకొనిన, పాకవిరోధి=దేవేంద్రునియొక్క, మహత్=గొప్పదియగు, వరూధినీ=సేనయొక్క, (అనఁగా దేవలయొక్క.) మణిమయ=మాణిక్యవికారములగు, మౌళి=కిరీటములయొక్క, పాళి=పఙ్క్తియొక్క, నవ=నూతనములగు, మాల్య=పువ్వుదండలయందలి, మరంద=పూఁదేనెలయొక్క, ఝరీ=ప్రవాహములచేత, చరీకృత=మిక్కిలియాఁ యఁబడిన, అర్హణ=పూజగల, చరణుండు=పాదములుకలవాఁడగు, ఉమాధవుఁడు=శివుఁడు, ఉదారను=గొప్పదియగు, దారనుగాన్=భార్యనుగా, వరింపనౌ=కోరఁదగిన, గుణగణధన్యన్, గుణసమూహముచేత ధన్యురాలగు, కన్యన్ = కౌమార్తెను, తనకున్ = నాకు, కరుణింపవే=అనుగ్రహింపుమా, వీ = లక్ష్మీదేవి, మ్రొక్కెదన్ = నమస్కరించెదను.

సీ. మాధవుఁడు=విష్ణువు, శేషముసమానము.

i. పలుకుపడంతివేలుపుల-బల్లిదునింతిమొగంబుగాదగున్।
గలుకులకబ్బవబ్బరము-గాఁదగునీయుపచారముల్ వెసన్।
దెలియుచునీకుఁధన్యతలు-దీటనువాఁడలపారిజాతప।
జ్ఞులతులనంబునింబమున-కుఁవివరించునసరోజవాసినీ॥

టీ. సరోజవాసినీ=పద్మమునందు నివసించెడునోలక్ష్మీ! పలుకుపడంతి=సరస్వతియును, వేలుపులబల్లిదునింతి=దేవతాశ్రేష్ఠుఁడగునింద్రునిభార్యయగు శచీదేవి, మొగంబుగాదగు=మొదలుగాఁగల, కలుకులకున్=స్త్రీలకు, తగు=అనుకూలములగు, నీయుపచారముల్=నీసేవలు, వెసన్=శీఘ్రముగా, అబ్బురముగాన్=ఆశ్చర్యముగా, అబ్బవు=దొరకవు, తెలియుచున్=ఎఱిఁగియున్నవాఁడగుచు, నీకున్=నీకు, తత్సతులు=ఆస్త్రీలు, దీటనువాఁడు=సమానమని చెప్పువాడు, నింబమునకున్=వేపపువ్వునకు, అల...తులనంబున్ అల=ప్రసిద్ధమగు, పారిజాత=పారిజాతపుష్పములయొక్క, పజ్జల=వరుసలయొక్క, తులనంబున్=సామ్యమును, వివరించున్=చెప్పును.

మహాలక్ష్మీదండకము.

జయతుజయతు, శేషశైలాధిపామందలీలా మహానందవేలాతిగాంభోధిడోలా యమానోర్మిజాలా మితోల్లాసదాలాపమాలా, సుధాలాలసీయోరుబాలామృతాంశూపమాలాస్యసంసక్తఫాలా, మహోల్లాసమాద్యద్ఘటాలాభదాపాంగజాలాభిరామా ప్రవాళాయితాంఘ్రి, ర్విసీలాలకా, క్షోణిసీలాసపత్నీ, ప్రవాళాధరా, సద్రసాలావళీకుంజశాలా చరద్గోపబాలావలంబా, మదంబా, శ్రియైకల్పితాం అపిచ, నతసుకేంద్రపాళీ స్ఫురద్రత్నమాళీ భవద్బాలహేళీ ర్యమాణాంశుకేళీ ప్రఫుల్లాంఘ్రినాళీకవత్యై, జితాళీకసంబంధకాళీ శచీజానివాళీ కభూసన్నుతాలీనవృత్త్యై, మదాళీధరత్నః కరాళీకృతక్షోణిశైలీసరోజాతనాళీసమంచన్మృణాళీ భవద్వైభవాళిందవత్యై సమీచీ నమోచారసాచా మనాచారువాచా ప్రచారోన్నతాయై, నమద్దాసదాసానుదాసాధితానల్ప సంశల్ప సంకల్ప కల్పద్రుమమా కల్పాత్మనామ్నే

శ్రియైతేనమః నమ ఇదమజహత్కృపారాజితాపాంగ ధారాళవి
స్ఫూర్తిధారా ప్రక్షస్తాత్యుదారారవిందోత్పలారామ వాటీ వి
హారాఢ్య భృంగీకిశోరాయితస్వాంత నారాయణాంకస్థలీ రాజ్య
సింహాసనారాధితాయై, సుధారాశి మధ్యస్థలీ రాజమాన స్వరా
రామవాస్యప్సరోరాజిభి ర్నిత్యనీరాజితాయై, తుషారాంశుతేజః
పటీరామరాహారహారాళిసీహారహీరాహి హారాహి సారాత్త కీ
ర్త్యై, సువర్ణాత్మమూర్త్యై, సువర్ణశ్రియై, నిస్సహాయైనమః జ
యజయజగదంబ దాసోస్మ్యహం తేరమావాసకాంతే త్వమేవా
ఖిలస్యప్రపంచస్యమాతేతి వాణ్యాపురాణ్యామహత్యాపి సత్యా
పితంసోహమేవంభవత్యాః కిశోరోస్మిభృత్యోస్మి దాసోస్మితస్మా
త్కృపాంగై రపాంగై ప్రపన్నంశిశుంమాంచశించాద్యకించాంబ
హృద్యానవద్యాత్మ విద్యాభిరుద్యోత్యసే, త్వంసహశ్రీనివాసేన
తత్త్వం పరంజ్యోతిరిత్యంబ మహ్యందయేధాభక్తిముత్పాదయే
ధాసుధారాశికన్యేరమే పద్మహస్తే ప్రసీదప్రసీదప్రసీదాంబమే.

టీ: — శేషశైలా...దాలాపమాలా. శేషశైలాధిప=వెంకటేశ్వరుని యొక్క, అమంద=విస్తారమగు, లీలా=విలాసములయందు, మహత్=గొప్పదియగు, ఆనంద=ఆనందమనియెడు, వేలాతిగ=ఒడ్డును దాటిన, అంభోధి=సముద్రమందు, డోలాయమాన=ఉయ్యెలలై యాచరించుచున్న, ఊర్మిజాల, ఊర్మి=తరంగముల యొక్క, జాల=సముదాయము వండు, అమిత=విస్తారమగు, ఉల్లాసద=ఉల్లాసము నిచ్చునట్టి, ఆలాప=మాటలయొక్క, మాలా=పఙ్క్తులు గలిగి యున్నట్టియు, సుధా...ఫాలా. సుధా=అమృతము వలె, లాలనీయ=గారవించఁదగిన,

ఉరు=గొప్ప వాఁడగు, బాలామృత=లేఁతచంద్రునియొక్క, అంశు=కిరణ ములయొక్క, ఉపమ=సామ్యముయొక్క, లాస్య=నాట్యమందు, సంస క్త=తగులుకొనిన, ఫాలా= నొసల్ళుకలిగినట్టియు, మదోద్య...చాల. మద=మదముచేత, ఉద్యత్=ఉదయించుచున్న, మరాళాంగన=ఆఁడుహం సలువంటి, చారు=సుందరమైన, హేల=విలాసముయొక్క, ప్రచాలా= ప్రచారముగలిగినట్టియు, (ఇచటరలలకభేదము] మహా...గామా, మహత్= గొప్పవియగు, ఆలాన=కట్టుకట్లలయందు, మాద్యత్ = మదించుచున్న. ఘటా=ఏనుఁగుగుంపులయొక్క, లాభద=లాభమునిచ్చు,అపాంగ=క్రేగం టిచూపులయొక్క, జాల=సమూహముచేత, అభిరామా=మనోహరయగున ట్టియు, ప్రవాళాయితాంఘ్రిః, ప్రవాళాయిత=చిగురువలెనాచరించుచున్న, అంఘ్రిః=పాదములుకలిగినట్టియు, వినీలాలకా, వినీల=నల్లనైన, అలకా= ముంగురులుకలిగినట్టియు, క్షోణినీలాసపత్నీ=క్షోణి=భూమికిని, నీలా=నీ లాదేవికిని, సపత్నీ=సవతియగులక్ష్మి, జయతుజయతు=మిక్కిలిసర్వోత్కృ ష్టురాలైయుండుగాక, ప్రవాళాధరా=ప్రవాళ=చిగురువంటి, అధర=అ ధరోష్ఠముకలిగినట్టియు, సద్రసా...లంబా,సత్=యోగ్యములగు, రసాల= తియ్యమామిళ్ళయొక్క,ఆవలీ=పఙ్క్తులయొక్క,కుంజ=పొదలనియెడు, శాల= శాలలయందు,చరత్=తిరుగుచున్న,గోపబాల=గోపాలకృష్ణునకు, అవలంబా= ఆధారమయినట్టి, మదంబా, మత్=నాయొక్క, అంబా=తల్లియగులక్ష్మి, శ్రియై= ఐశ్వర్యముకొరకు. కల్పతాం=సమర్థురాలగుగాక, అపిచ=ఇంతి యకాదు, నత...వ్రతత్యై, నత=నమస్కరించుచున్న, సురేంద్ర=దేవతాశ్రే ష్ఠులయొక్క, పాళి=సమూహముయొక్క, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న. రత్న=రత్నవికారములగు, మాళీభవత్=కిరీటమైయాచరించుచున్న, బా ల=లేఁతలగు, హేళీ=సూర్యునియొక్క, ఈర్ష్యమాన=వ్యాపించుచున్న, అంశు=కిరణములయొక్క, కేళీ=క్రీడచేతను, ప్రఫుల్ల=వికసించిన, అంఘ్రి నాళీకవ్రతత్యై=పద్మమువంటిపాదముకలిగినట్టియు, జితాళీ...వ్రతత్యై. జిత= జయింపఁబడిన, అళీక=అసత్యముయొక్క, సంబంధ=సంపర్కముగల,

కాళీశ చీజాని=హరపురందరులచేతను, నాళీకభూః=బ్రహ్మచేతను, సన్ను
త=స్తోత్రము చేయఁబడిన, అలీః=ఉన్నతమగు, వ్యాప్త్యా=వ్యాపారముకలిగి
నట్టియు, సమీచీన ....న్నతాఢ్యై, సమీచీన = మంచివి
యగు, మోచామ=అరటిపండ్లయొక్క, రస=రుచియొక్క, ఆచామనా=
ఆచమింపఁజేయుటచేత, చారు=సుందరమగు, వాచా=వాక్యములయొక్క
ప్రచార=గమనికచేతను, ఉన్నతాఢ్యై=ఉన్నతులైనట్టియు, నమద్దాస...
నామ్నై శ్రీ, నమత్=నమస్కరించుచున్న, దాస=భక్తులయొక్క, అనుదా
స=అనుసరించినభక్తులచేతను, ఆధిత=పొందఁబడిన, అనల్ప=విస్తారమగు,
సంకల్ప=ఉద్దేశములకు, కల్పద్రుమ=కల్పవృక్షరూపమయిన. అకల్పకల్ప=
అలంకారముతో సమానమగు ఆత్మ=తనయొక్క, నామ్నై శ్రీ=పేరుగల, శ్రి
యై=లక్ష్మియగు. తే=నీకు, నమః=నమస్కారము, అజహత్కృపా...రాధి
తాఢ్యై, అజహత్=విడిచిపెట్టని, కృపా=దయచేతను, రాజిత=ప్రకాశిం
పఁజేయఁబడిన. అపాంగ=కొనకంటిచూపులయొక్క, ధారాళ=పఙ్క్తిగల, వి
స్ఫూర్తి=స్ఫురణయొక్క, ధార=అవిచ్ఛిన్నప్రవాహముచే, ప్రక్షిప్త=ర
చించఁబడిన, అత్యుదార=మిక్కిలిగొప్పదియగు, అరవింద=పద్మములయొక్క
యు, ఉత్పల=కలువలయొక్కయు, ఆరామ=తోటయొక్క, వాటీ=ప్రదేశ
మునందు, విహారి=విహరించుటతోడ, ఆఢ్యా=కూడిన, భృంగీకిశోరాంచిత=
తుమ్మెదపిల్లయైయాచరించుచున్న, స్వాంత=చిత్తముగల, నారాయణ=విష్ణు
వుయొక్క, అంకస్థలీ=తొడయనెడు, రాజ్యసింహాసన=రాజ్యపీఠమునందు. ఆ
రాధితాఢ్యై=ఆరాధించఁబడినలక్ష్మికొరకు, ఇదంనమః=ఈనమస్కారము,
సుధా...రాజితాఢ్యై, సుధారాశి=పాలసముద్రముయొక్క, మధ్యస్థలీ=మధ్య
భాగమునందు, రాజమాన=ప్రకాశించుచున్న, స్వర్=స్వర్గమునందలి, ఆ
రామ=పువ్వులతోటయందు, వాసి=నివసించిన, అప్సరః=అప్సరస్త్రీల
యొక్క, రాజిభిః=పఙ్క్తులచేతను. నిత్య=యెల్లప్పుడు, నీరాజితాఢ్యై=నివా
ళించఁబడినట్టియు. తుషారాంశు...కీర్త్యై, తుషారాంశు = చంద్రునియొక్క
తేజః=తేజస్సుయొక్కయు, పటీర=మంచిగందముయొక్కయు, అను...

హారః=అమృతముయొక్కయు, హారాళీ=ముత్యాల పేటలయొక్కయు, నీహారః=మంచుయొక్కయు, హీరః=వజ్రము యొక్కయు, అహిహారః=శివుని యొక్కయు, అహిసారః=సర్పశ్రేష్ఠుఁడగు, శేషుని యొక్కయు, ఆత్మ=స్వరూపమువంటి స్వరూపముగల, కీర్త్యా=కీర్తిచే గలిగినట్టియు, సువర్ణాత్మమూర్త్యై, సువర్ణ=బంగారమే, ఆత్మ=తనయొక్క, మూర్త్యై=స్వరూపముగలిగినట్టియు. సువర్ణశ్రియై, సువర్ణ=బంగారమువంటి, శ్రియై=శోభగలిగినట్టియు, నిస్సమాయై=సమానములేని లక్ష్మికొఱకు. నమః=నమస్కారము, జగదంబ=జగత్తులకుతల్లివగునోలక్ష్మీ, జయజయ=మిక్కిలినుత్కృష్టురాలవైయుండుము అహం=నేను, తే=నీకు, దాసః=భక్తుఁడను, అస్మి=అగుచున్నాను. హేరమావాసకాంతే=విష్ణువునకు భార్యవగు నోలక్ష్మీ, త్వమేవ=నీవే, అఖిలస్య=సమస్తమయిన, ప్రపంచస్య=ప్రపంచమునకు, మాతేతి=తల్లివని, పురాణ్యాః=పూర్వికురాలును, మహత్యాపి=గొప్పదియు నగు, వాణ్యా=సరస్వతిచేత, సత్యాపితం=సత్యముచేయఁబడినది. సోహం=ఆ నేను, ఏవం=ఈప్రకారముగా, భవత్యాః=నీకు, కిశోరః=పిల్లఁడను, అస్మి=అగుచున్నాను. భృత్యః=భృత్యుఁడను, అస్మి=అగుచున్నాను. దాసః=నౌకరును, అస్మి=అగుచున్నాను. తస్మాత్=ఆ హేతువువలన, కృపాంగైః=దయామయావయవములగు అపాంగైః=క్రేగంటిచూపులచేతను, ప్రపన్నం=భక్తుఁడనైనట్టియు, శిశుం=చిన్నవాఁడనైనట్టియు, మాంచ=నన్నయితే, అద్య=ఇప్పుడు, సించ=తడుపుమా, కించ=ఇంతేగాదు, అంబ=ఓతల్లీ, త్వం=నీవు, హృద్య...విద్యాభిః, హృద్య=మనోహరములయినట్టియు, అనవద్య=దోషములేనట్టియు, ఆత్మవిద్యాభిః=పరమాత్మవిద్యలచేతను, శ్రీనివాసేనసహ=విష్ణుమూర్తితోఁ గూడ, తత్త్వం=పరమతత్త్వమనియు, పరం=ఉత్కృష్టమగు, జ్యోతిరితి=తేజస్సనియు, ఉద్ద్యోత్యసే=ప్రకాశింపఁజేయబడుచున్నావు. అంబ=తల్లీ, మహ్యం=నాకొఱకు, దయేథాః=అనుగ్రహించుమా, భక్తిం=భక్తిని, ఉత్పాదయేథాః=పుట్టించుమా. సుధారాశికన్యే=సముద్రుని కూతురవైనట్టియు, పద్మహస్తే=పద్మముహస్తమునందుఁ గలిగినట్టి

రయు, మే = నాయొక్క, అంబ = తల్లివగు, రమే = ఓలక్ష్మీ, ప్రసీదప్రసీదప్రసీద = అనుగ్రహించు మనుగ్రహించు మనుగ్రహించుము.

చ. అగణితభక్తినిట్లునుతు-లాతఁడొనర్పఁ గృపావిపాకముల్।
దగజగదంబపాణికమ-లంబునఁగ్రమ్మినపువ్వురాల్పనా।
సుగుణపయోధిసాధితసు-శోభనలాభనవప్రహర్షముల్।
మొగముననుల్లసిల్లఁగొని-లోనగరోచితవాటికిం జనెన్॥

టీ॥ అతఁడు = ఆహిమవంతుఁడు, అగణితభక్తిన్, అగణిత = లెక్కపెట్టఁబడని, భక్తిన్ = భక్తిచేతను, ఇట్లు = ఈప్రకారము, నుతులు = స్తోత్రములు, ఒనర్పన్ = చేయుఁగా, కృపావిపాకముల్ = దయాపరిపాకములు, తగన్ = ఒప్పునట్లుగా, జగదంబ = జగత్తునకుతల్లియగులక్ష్మి, పాణికమలంబునన్ = హస్తపద్మమునందులేక హస్తమనెడిపద్మమునందు క్రమ్మి = వ్యాపించిన, పువ్వున్ = పుష్పమును, రాల్పన్ = రాలపఁగా, అసుగుణపయోధి = యోగ్యగుణములకు సముద్రుఁడగు నాహిమవంతుఁడు, సాధి...హర్షముల్, సాధిత = సాధింపఁబడిన, సు = యోగ్యమగు, శోభ = శుభముయొక్క, లాభ = పొందుట చేతనైన, నవ = క్రొత్తవియగు, ప్రహర్షముల్ = సంతోషములు, మొగమునన్ = మోమునందు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశింపఁగా, కొని = పుచ్చుకొని, లోన్ = లోపల, నగర = పట్టణమునకు, ఉచిత = తగిన, వాటికిన్ = ప్రదేశమునకు, చనెన్ = వెళ్ళెను.

వి॥ అతఁడు = అజనకుఁడు, పయోధి = సముద్రుఁడగు జనకుఁడు.

సీ. రతివల్లభసముల్ల-సితభల్లపరిఫుల్ల,
తతపల్లవలసల్ల-తాశతంబు।
వరహల్లకపరిల్ల-హారివేల్లదలిమల్ల,
కృతసల్లలితవల్ల-కీరవంబు।

విజహల్లలనపల్ల-వికతల్లజవిపల్ల,
సనకృల్లలితసల్ల-పనపికంబు।
ప్రసరల్లఘుమరుల్ల-పసముల్లసితపుల్ల,
దురువల్లరికమలి-కోత్కరంబు।
గీ. హస్తిహస్తనిరస్తని-ప్రశస్తశస్త।
గోస్తనీస్తబకస్తోమ-విస్తులంబు।
నైనయుద్యానముననమ్మ-హానుభావుఁ।
డొంటిగనుంగులఁ బొసంగి-యుండునపుడు॥

టీక॥ రతి...శతంబు. రతివల్లభ=మన్మథునియొక్క, సముల్లసిత=ప్రకాశించుచున్న, భల్ల=బల్లెములగు పువ్వులచేతను, పరిఫుల్ల=వికసించిన, తత=విస్తారములగు, పల్లవ=చిగుళ్ళచేతను, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, లత=తీగలయొక్క, శతంబు=వందలకలదియు, వర...రవమంబు, వర=శ్రేష్ఠములగు, హల్లక=ఎఱ్ఱగలువలుగల, సరిత్=నదులయొక్క, లహరి=ప్రవాహములయందు, వేల్లత్=మిట్టుకొనుచున్న, అలిమల్ల=గొప్పతుమ్మెదలచేతను, కృత=చేయఁబడిన సత్=సౌభాగ్యమగు, లలిత=సుందరమయిన, వల్లకీరవంబు, వల్లకీ=వీణలయొక్క, రవంబు=ధ్వనులుకలదియు, విజహ...పికంబు, విజహత్=విడిచిపెట్టిన (అనఁగాదూరమందున్న) లలన=స్త్రీలుగల, పల్లవికతల్లజ=విటశ్రేష్ఠులయొక్క, విపత్=ఆపదలయొక్క, లసన=ఉద్రేకమును, కృత్=చేయుచున్న, లలిత=సుందరమగు సత్=యోగ్యమగు, లపన=వాక్యములుగల, పికంబు=కోయిలలుగలదియు, ప్రసరల్ల...త్కరంబు, ప్రసరత్=ప్రసరించుచున్న, లఘు=తేలికయగు, మరుల్లవ=చిన్నగాలులచేతను, సముల్లసిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, ఫుల్లత్=వికసించుచున్న, ఉరు=గొప్పవియగు, వల్లరిక=గుత్తులుగల, మల్లిక=మల్లిపువ్వులయొక్క, ఉత్కరంబు=సమూహముగలదియు, హస్తి...విస్తులంబు, హస్తి=ఏనుఁగులయొక్క, హస్త=తొండములచేత, నిరస్త=

తోఁచి చేయఁబడిన విగడుకనే, నిరస్త=జారిన, శస్త=ప్రశస్తములగు గోస్తనీ=ద్రాక్షపండ్లయొక్క, స్తబక=గుత్తులయొక్క, స్తోమ=సమూహముచేత, నిస్తులంబు సాటిలేనట్టిదియు, ఐన=అయినట్టి, ఉద్యానమునన్=ఉద్యానవనమందు, ఆమ్మహానుభావుఁడు=గొప్పసామర్థ్యముగలయాతఁడు, ఒంటిగన్=ఒక్కడుగా, అనుంగులన్=ఇష్టులను, పాసంగి=కూడి, ఉండునప్పుడు=ఉన్న సమయమున.

క. కన్నులకింపై యమృతపు।
వన్నెలపెంపై పొసంగు-పాల్కడలినెరా।
చెన్నులనింపై యొక్కస।
మున్నతతేజంబుగగన-మునఁగనుపట్టెన్॥

టీ॥ కన్నులకున్=నేత్రములకు, ఇంపై=మనోహరమై, అమృతపు=అమృతముయొక్క, వన్నెల=రంగుల, పెంపై=అతిశయమై, పొసంగు=ఒప్పుచున్న, పాల్కడలి=పాలసముద్రముయొక్క, నెరా=అతిశయించిన, చెన్నులన్=సొగసులచేతను, ఇంపై=మనోహరమై, ఒక్క=ఒక్కటియగు, సమున్నత=అతిశయమయిన, తేజంబు=తేజస్సు, గగనమునన్=ఆకాశమున, కనుపట్టెన్=కాంచెను.

ఆ. పట్టితేజముట్టి-పడినట్టుఁగనుపట్టు।
చిత్తమద్భుతైక-వృత్తినిలువ।
సందియంబుఁజెందు-సవయస్కజనులతో।
నట్టిదిట్టియిట్టు-లనియెనపుడు॥

టీ॥ పట్టి=ఇదికనుపట్టియను వెనుకటిపద్యాంతమునకనుకరణము, తేజము=తేజస్సు, ఉట్టిపడినట్టున్=ఊడిపడినట్లుగా, కనుపట్టన్=కాన్పించగా, చిత్తము, మనస్సు, అద్భుతైకవృత్తిన్=ఆశ్చర్యప్రధానవ్యాపారమున, నిలువన్=నిలువఁగా, సందియంబున్=సంశయంబును, చెందు=పొందుచున్న,

సవయస్కు = సమానవయస్సుగల, [అనఁగా స్నేహితులగు]జనులతోఁ = మనుష్యులతో, అట్టిదిట్ట = దిట్టరియగునతఁడు, అపుడు = అప్పుడు, ఇట్టులని యెన్ = ఈప్రకారముగాఁ జెప్పెను.

ఉ. తేజమొకంటిఁగంటిమిది-దివ్యతరంగిణి నింగిఁబొంగుమేల్।
తేజము శారదాభ్రముల-తేజము పెక్కుదు టెక్కు రిక్కరా।
తేజము యాజనార్దనుని-తేజము వెల్వడు కల్పభూజపుం।
తేజము చూడఁజూడఁగ జనించు ముదంబు హృదంబుజంబునన్॥

టీ. తేజము = తేజస్సును, ఒకంటన్ = ఒకదానిని, కంటిమి = చూచితిమి. ఇది = ఇది దివ్యతరంగిణి = ఆకాశగంగ, నింగిన్ = ఆకాశమునందు, పొంగు = పొంగునట్టి, మేల్ = శ్రేష్ఠమగు, తేజము = తేజస్సు, శారద = శరత్కాలమందలి, అభ్రముల = మేఘములయొక్క, తేజము = తేజస్సు. పెక్కు = విస్తారముగా, ఉదుటెక్కు = అతిశయించునట్టి. రిక్కరా = చంద్రునియొక్క, తేజము = తేజస్సు, ఆజనార్దనుని = ఆ విష్ణుమూర్తియొక్క, తేజము = తేజస్సు, (ఇచట విష్ణుతేజము నల్లనిది కావునఁ దెల్లనిదియగు నారదుని తేజముతో నెట్లు సమమగునని శంకింపవలవదు. విష్ణువుయొక్క వర్ణము యోగభేదముచేత మారుచుండుంగావున తెల్లనివర్ణము నుకలదని యెఱుంగవలయును) వెల్వడు = బయలుదేరునట్టి, కల్పభూజపుం తేజము = కల్పవృక్షముయొక్క తేజస్సు, చూడఁజూడఁగన్ = చూడఁగాఁజూడఁగా, హృదంబుజంబునన్ = హృదయపద్మమునందు, ముదంబు = సంతోషము, జనించున్ = పుట్టును.

శా. ఔరా కన్నులపండువై వెలయునీ-యవ్యాజదివ్యప్రభా।
సారంబొక్కటెకాఁ దనంతతజను-స్సంతాపచింతాపకృ।
త్తారోదారముకుందపద్గుణసుధా-స్యందంబమందంబుగా।
నారూఢింద గుగాన తానములు నిం-పై పీనులందోఁచెడిన్॥

టీ॥ జోరా = ఆశ్చర్యము, కన్నులపండువై = నేత్రములకానందకరమై వెలయు = ఒప్పునట్టి. ఈ...సారంబు. ఈ = ఇట్టి, అవ్యాజ = కపటము లేని, దివ్య = శ్రేష్ఠమగు, ప్రభా = కాంతియొక్క, సారంబు = సారము, ఒక్కటె = ఒక్కటియె, కాదు = కాదు, సంతత...స్యందంబు, సంతత = ఎడతెగని, జనుః = జన్మముయొక్క, సంతాప, తాపముచేతనైన, చింత = విచారముయొక్క, పరీహార = పోఁగొట్టుటయందు, ఉదార = గొప్పదియగు ముకుంద = విష్ణుమూర్తియొక్క, సద్గుణ = యోగ్యగుణములనెడు, సుధా = అమృతముయొక్క, స్యందంబు = ప్రవాహము, అమందంబుగన్ = విస్తారముగా, ఆరూఢిన్ = ప్రసిద్ధిగ, తగు = ఒప్పునట్టి, గానతానములు = సంగీతముయొక్క తానములును, ఇంపై = మనోహరమై, తోఁచెడిన్ = తోఁచును.

క. మానమ్ములువీనులకస
మానమ్ములునిగమభాస-మానమ్ములుసో
పానమ్ములుముక్తికిహరి
గానమ్ములువినుఁడిదిటము-గానమ్ముఁడొగిన్॥

టీ॥ వీనులకున్ = చెవులకు, మానమ్ములు = గౌరవములయినట్టియు, అసమానమ్ములు = సమానములేనట్టివియు, నిగమభాసమానమ్ములు, నిగమ = వేదములయందు, భాసమానమ్ములు = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, ముక్తికిన్ = మోక్షమునకు, సోపానములు = మెట్లయినట్టియు, హరిగానమ్ములు = విష్ణువుయొక్క గానములు, దిటముగా = బాగుగా, వినుఁడు = ఆలకింపుఁడు, ఒగిన్ = క్రమముగా, నమ్ముఁడు = విశ్వసింపుఁడు.

చ. బటువుగమీఁదమేరుప్రణ-వంబుగదక్కినయక్కరంబులో
క్కటిపదియున్నరంగుపటి-కమ్ములప్రేలుజపాక్షమాలవి
స్ఫుటతరవాసుదేవమను-చొప్పననొప్పులనుప్పతిల్లను
త్కటగుణశాలినారదుఁడు-గన్పడెనద్భుతదివ్యతేజుఁడై॥

టీక — బటువుగన్ = గుండ్రగ. మీఱు = అతిశయించుచున్న, మేరు — మేరుపపూస, ప్రణవంబుగన్ = ఓంకారంబుగా, తక్కినయక్కరంబులు = మిగిలినయక్షరములు, ఒక్కటిపదియున్ గన్ — పదునొకండుగా, రంగుపటికమ్ములు — కాంతిగలపటికపూసలు, వ్రేలన్ = వ్రేలఁబడుచున్న. జపాక్షమాల = జపమాలిక, విస్ఫుటతర...చొప్పున, విస్ఫుటతర = మిక్కిలిస్ఫుటమగు, వాసుదేవ = విష్ణువుయొక్క, మనుచొప్పునన్ = మంత్రమువలె. (అనఁగా ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ అనుమంత్రమువలె) ఒప్పలరన్ = శోభచేతను, ఉప్పతిల్లన్ = అతిశయించఁగా, ఉత్కటగుణశాలి = గొప్పగుణములతోఁ గూడిన, నారదుఁడు = నారదముని, అద్భుతదివ్యతేజుఁడై = ఆశ్చర్యకరము ప్రశస్తమయిన తేజస్సుగలవాఁడై, కన్పడెన్ = కనుపించెను.

వ. ఇట్లునిర్ణయించుసమయంబున.

సీ. సొగసుగాఁదనరుపన్నగశాయిగీతంబు,
నగశాయిగీతంబు-నగడుపగుపఁ।
గరవిపంచీతంత్రి-కలరవోల్లాసంబు,
కలరవోల్లాసంబు-గారవించ।
బహుగునెమ్మెయిఁగ్రమ్ము-బసుమంపురుచికదం,
బసుమంపురుచికదం-బములఁబెనఁగ।
బదపదంబుననొప్పు-మృదుపరాగమ్ములు,
మృదుపరాగమ్ముల-మెలఁగివెలుఁగ।

గీ. ఫాలమునసూర్ధ్వపుండ్రంబు-బరిఢవిల్లఁ।
జిత్తమునమురారిచింతనా-యత్తముగను।
నిత్యగాంధర్వసర్వస్వ-నిధిశళావి।
శారదముండచ్ఛటికివచ్చె-నారదుండు॥

టీక — సొగసుగాన్=అందముగా, తనరు=ఒప్పుచున్న పన్నగశాయి=
విష్ణువుయొక్క, గీతంబు=గానము, నగశాయి=పర్వతమునందుండెడు గం
ధర్వాదులయొక్క, గీతంబున్=గానమును, అగపఱుపన్=నిందయొనర్చు
గా, కర...ల్లాసంబు, కర=హస్తమందలి, విపంచీ=వీణయొక్క, తంత్రి
కల=తీగెలయొక్క, రవ=ధ్వనియొక్క, ఉల్లాసంబు=ప్రకాశము, కలర
వోల్లాసంబున్, కలరవ=పావురములయొక్క, ఉల్లాసంబున్=ప్రకాశము
ను, గారవించన్=గౌరవము సేయుచుండఁగా, బహుగుసెమ్మెయిన్, బహుగు=చిక్క
న, సెమ్మెయిన్=శరీరమునందు, క్రమ్ము=వ్యాపించిన, బసుమంపు=విభూతి
యొక్క, రుచి=కాంతి, కదంబసుమంపు=కడిమిపువ్వులయొక్క, రుచి=
కాంతియొక్క, కదంబములన్=సమూహములను, పెనఁగన్=పెనఁగులాడఁ
గా, పదపదంబునన్=ప్రతిపదమందు, ఒప్పు=ఒప్పుచున్న, మృత్=మట్టియొక్క,
ఉపరాగములు=ఆవరణలు, మృదుపరాగములన్, మృదు=మృదువులగు, పరా
గములన్=ధూళులను, మెలగి=కలిసి, వెలుఁగన్=ప్రకాశించుచుండఁగా, ఫాల
మునన్=నొసటియందు, ఊర్ధ్వపుండ్రము=నిలువుబొట్టు, పరిఢవిల్లన్=అతి
శయించఁగా, చిత్తము=మనస్సు, మురారిచింతన=విష్ణుచింతను, ఆయత్తముగ
ను=అధీనమగునట్లుగా, నిల్వ=నిలువఁగా, గాంధర్వ...నిధి, గాంధర్వ=గానవి
ద్యయనెడు, సర్వస్వ=సర్వధనమునకు, నిధి=స్థానమగు, కళావిశారదుండు,
కళా=శాస్త్రములయందు, విశారదుండు=నేర్పరియగు, నారదుండు=నారదుఁ
డు, అచ్చటికిన్=ఆస్థలమునకు, వచ్చెన్=వచ్చెను.

క. అచ్చపుతెలివిండగుమహి|
భృచ్చూడామణియతండు-ఋషివల్లభునిం|
దచ్చన నెదుర్కొనివడిం|
దచ్చరణాబ్జముల కెరఁగి-దత్తాదరుఁడై||

టీ॥ అచ్చపుతెలివిన్=నిర్మలమగుజ్ఞానముచేత, తగు=ఒప్పుచున్న, ఆ
తండు=ఆ, మహీభృచ్చూడామణి=పర్వతశ్రేష్ఠుఁడగుహిమవంతుఁడు, ఋ

నివల్లభునిక్ = మునిశ్రేష్ఠుఁడగు నారదుని తచ్చ్వనక్ = శీఘ్రముముగా, ఎదుర్కొ-ని = ఎదురైనవాఁడై, వడిక్ = త్వరగా. తచ్చరణాబ్జములకుక్ = ఆనారదుని పాదపద్మములకు, ఎరఁగి = నమస్కరించి, దత్తాదరుఁడై = ఇయ్యఁబడిన యాదరముగలవాఁడై.

సీ॥ మహీభృచ్చూడామణి = రాజశ్రేష్ఠుఁడగు జనకుఁడు.

క. ధరణీభృత్పతిసుజనా।
చరణీయస్ఫూర్తిబాద్య-జలమొసఁగెనుద।
చ్చరణములకుఁబావనసం।
చరణములకుసురకృతోప-చరణమ్ములకుక్॥

టీ॥ ధరణీభృత్పతి = పర్వతశ్రేష్ఠుఁడగు హిమవంతుఁడు, పావనసంచరణములకుక్, పావన = పవిత్రమగు, సంచరణములకుక్ = సంచారముకలిగినట్టియు. సుర...లకుక్, సుర = దేవతలచేతను, కృత = చేయఁబడిన, ఉపచరణమ్ములకుక్ = ఉపచారముగల, తచ్చరణములకుక్, తత్ = ఆనారదుని యొక్క, చరణములకుక్ = పాదములకు, సుజనా...స్ఫూర్తిక్, సుజన = యోగ్యజనులకు, ఆచరణీయ = చేయఁదగిన, స్ఫూర్తిక్ = స్ఫురణముచేత, పాద్యజలము = కాళ్ళకొఱకైనయుదకము, ఒసంగెను = ఇచ్చెను.

సీ॥ ధరణీభృత్పతి = జనకుఁడు.

క. అర్ఘ్యసకతనికిసుమనో।
దీర్ఘ్యఁబులతోనతండు-దృఢవినయమనో।
దైర్ఘ్యంబునవిధివిహితం।
బర్ఘ్యంబునుపార్ఘ్యమిచ్చి-యర్చయొనర్చెక్॥

టీక — అతండు = అతఁడు, అర్ఘ్యనకుక్ = పూజించఁదగిన, అతనికిక్ = ఆనారదునకు, సుమనో...లతోక్, సుమనోదీర్ఘ్య = గంగయందలి, అంబులతోక్ = ఉదకములతోను. దృఢ...బునక్, దృఢ = దృఢమగు, వినయ = వినయ

యాముగల, మనః=మనస్సుయొక్క, దైర్ఘ్యంబునన్=పొడవుచేత, విధివిహితంబు=శాస్త్రముచేత చేయఁబడినదియగు, అర్ఘ్యంబును=పూజావిధానమును, ఉపార్ఘ్యము=పయిపూజయు, ఇచ్చి, అర్చయొనర్చెన్=పూజించెను.

క. నానావిధసూనాదుల।
తోనాతఁడొనర్చునర్చ-తుష్టిఘటింపఁ।
గానాతతమానాన్వితుఁ।
డానారదుఁడనియెనచట-నాసీనుండై ॥

టీక – నానా...లతోన్, నానావిధ=అనేకవిధములగు, సూనాదులతోన్=పువ్వులు మొదలగువానితో, ఆతఁడు=అతఁడు, ఒనర్చు=చేయునట్టి, అర్చ=పూజ, తుష్టిన్=సంతోషమును, ఘటింపఁగాన్=కూర్పఁగా, ఆతతమానాన్వితుఁడు, ఆతత=విస్తారమగు, మాన=గౌరవముతో, అన్వితుఁడు=కూడుకొనినవాఁడగు, ఆ నారదుఁడు=ఆ నారదముని, అచటన్=అక్కడ, ఆసీనుండై=కూర్చుండినవాఁడయి, అనియెన్=చెప్పెను.

సీ. ఎరపట్టు తెరబట్టు-నొరపట్టుచిరుచట్టు,
పలజక్కిదొరనక్కి-ప్రబలువాఁడు।
అలకుందములబృంద-ములయందములనంద,
నరుకొ్రివ్వగలనవ్వు-బరగువాఁడు।
పెనుమచ్చికను హెచ్చి-తను మెచ్చికొనులచ్చి,
కొరవుచ్చి యెదమించు-గురుతువాఁడు।
అలనీలములజాల-ములలీలలనిరాళి।
మైరంగలరుసంగ-మమరువాఁడు।

గీ. సకలచిదచిచ్ఛరీరుండు-సర్వగతుఁడు।
జగములసృజింపఁ బాలింప-సంహరింపఁ।

దగుపటిమఁ గల్గు జాళువా-జగము నేలు।
మేలుదొర నిన్నుఁ గరుణతో-నేలుఁ గాత॥

టీక॥ ఎరపట్టు=ఎరపట్టుయొక్క, తెర=జవనికయొక్క, బిట్టుగ=అతిశయమును, ఒరపట్టు=ఆక్రమించునట్టి, చిరు=చిన్నవియగు, చిట్టుపల=రెక్కలుగల, జక్కిదొరన్=మేలిగుఱ్ఱమును, ఎక్కి=అధిష్ఠించి, ప్రబలువాఁడు=అతిశయించునట్టివాఁడు, అలకొందములు=ప్రసిద్ధములయిన మల్లెపువ్వులయొక్క, బృందముల=సమూహములయొక్క, అందములన్=శోభలొయునట్టిల, తనరు=ఒప్పుచున్న, క్రొవ్వగల=క్రొత్తవిలాసములుగల, నవ్వు=హాసము, ఎరగువాఁడు=ఒప్పునట్టివాఁడు, పెనుమచ్చిక=మిక్కిలి స్నేహముచేతను, హెచ్చి=అతిశయించి, తనన్=తన్ను, మెచ్చుకొను=స్తోత్రముఁ జేయునట్టి, లచ్చి=లక్ష్మి, కొర=లోటును, పుచ్చి=పోఁగొట్టి, ఎదన్=హృదయమందు, మించు=అతిశయించునట్టి, గురుతువాఁడు=చిహ్నము వాఁడు, అలనీలముల=ప్రసిద్ధములగు నీలములయొక్క, జాలముల=సమూహములయొక్క, లీలలన్=విలాసములచేత, నిరాశమై=నిశ్శంకమై, రంగలగు=ప్రకాశించుచున్న, అంగము=శరీరము, అమరువాఁడు=ఒప్పుచున్నవాఁడు, సకల...రీరుండు, సకల=సమస్తములగు, చిత్=జ్ఞానము గల జంతువులయొక్కయు, అచిత్=జ్ఞానము లేని జంతువులయొక్కయు, శరీరుండు=శరీరముకలవాఁడు, సర్వగతుఁడు=సమస్తమును బొందినవాఁడు, జగములన్=లోకములను, సృజింపన్=నిర్మించుటకును, పాలింపన్=ఏలుటకును, సంహరింపన్=మాపుటకును, తగు=తగిన, పటిమ=సామర్థ్యము, కలుగు=కలుగునట్టి, జాళువా జగమున్=బంగారపుభూమిని, [అనఁగా వైకుంఠమును] ఏలు=పరిపాలించునట్టి, మేలుదొర=గొప్పయధికారి, నిన్నున్=నిన్ను, కరుణతోన్=దయతో, ఏలుఁగాత=రక్షించుఁగాక.

శా. భూమీభృత్కులచంద్రసారసవనా-భోగంబులన్నద్విజ।
స్తోమంబెల్లెడనుల్లసిల్లఁ దగునీ-శుద్ధాశయప్రాభవం।

ఆమోదించునెమించునేవిభవముల్-హర్షోన్నతింగాంచునే।
సామస్త్యంబునసామజంబులుహరు-ల్సౌఖ్యావహో
ద్యానముల్॥

పా॥ భూమీభృత్కులచంద్ర, హిమవంతుఁడా, సారసవనాభోగంబులన్, సారస=పద్మములయొక్క, వన=వనములయొక్క, ఆభోగంబులన్=అతిశయములయందు,సద్విజస్తోమంబు, సత్=యోగ్యములగు, ద్విజ=హంసాదిపక్షులయొక్క, స్తోమంబు=సమూహము, ఎల్లెడన్=అన్నిచోటుల, ఉల్లసిల్లన్=ప్రకాశించఁగా, తగు=ఒప్పుచున్న=నీ=నీసంబంధమైన, శుద్ధా...వంబు, శుద్ధ=పరిశుద్ధములగు, ఆశయ=సానువులయొక్క, ప్రాభవంబు=అతిశయము, ఆమోదించునె=పరిమళించునుగదా, విభవముల్, వి=పక్షులయొక్క, భవముల్=పుట్టుకలు, మించునే=అతిశయించునా, సామజంబులు=ఏనుఁగులును, హరుల్=సింహములును, సౌఖ్యావహోద్యానముల్. సౌఖ్య=సౌఖ్యమును, ఆవహ=కలిగించెడు, ఉద్యానముల్=ఉద్యానవనములును, సామస్త్యంబునన్=సమస్తత్వముచేత, హర్షోన్నతిన్=సంతోషాతిశయమును, కాంచునే=పొందునా.

సీ॥ భూమీభృత్కులచంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుఁడైన జనకుఁడా, సారసవనాభోగంబులన్, సార=శ్రేష్ఠములగు, సవన=యజ్ఞములయొక్క, ఆభోగంబులన్=అతిశయములచేత, సద్విజస్తోమంబు=శ్రేష్ఠులయిన బ్రాహ్మణుల యొక్క సముదాయము, ఎల్లెడన్, ఉల్లసిల్లన్, తగు, నీ...వంబు, నీ=నీయొక్క, శుద్ధ=పరిశుద్ధమగు, ఆశయ=అభిప్రాయముయొక్క, ప్రాభవము=అతిశయము, ఆమోదించునె=సంతోషించునా, విభవముల్=ఐశ్వర్యములు, సామజంబులున్=ఏనుఁగులును, హరుల్=గుఱ్ఱములును, సౌఖ్యా...నముల్ సౌఖ్యావహ=సౌఖ్యావహములగు, ఉత్=ఉన్నతములగు, యానముల్=వాహనములు, శేషముసమము.

చ. సరసతరుల్భవద్రచిత-సంతతజీవనలబ్ధవృద్ధులై।
పరగుచుఁబావనానుగతి-బర్విన యాత్మరజంబుదీరిపోఁ।
నిరుపమపర్వసత్వగతి-నిర్మలవృత్తివహింపనొప్పసీ।
ధరనుపపన్నగోరుసమ-దావలయానలసత్వమొప్పునే॥

పా॥ సరసతరుల్=సత్తువులగు వృక్షములు, భవ...వృద్ధులై, భవత్=నీచేత, రచిత=చేయఁబడిన, సంతత=ఎడతెగని, జీవన=ఉదకముచేత, లబ్ధ=పొందఁబడిన, వృద్ధులై=వృద్ధికలదియయి, పరగుచున్=ఒప్పుచును. పావనానుగతిన్, పావన=వాయుసంబంధమగు, అనుగతిన్=సంపర్కముచేత, పర్విన=వ్యాపించిన, ఆత్మ=తమసంబంధమగు, రజంబు=పరాగము, తీరిపోన్=నిశ్శేషముగా పోవఁగా, నిరు...గతిన్, నిరుపమ=సామ్యములేని, పర్వ=కనుపులయొక్క, సత్వ=బలముయొక్క, గతిన్=పొందికచేతను, నిర్మలవృత్తిన్=నిర్మలమగు వ్యాపారమును, వహింపన్=పూనఁగా, ఒప్పు=ఓప్పునట్టి, నీధరన్=నీభూమియందు, ఉప...సత్వము, ఉపపన్నగ=పాములయొక్క సమీపమందలి, ఉరు=గొప్పదియగు, సమ=సమానమగు, దావ=అడవియందలి, లయ=లీనతగల, అనల=అగ్నులయొక్క, సత్వము=ఉనికి, * (అనఁగా లక్ష్మణచే పాములతోఁగూడిన యరణ్యమందు నగ్నులబాధ యణఁగిపోవుటయు మనర్థము క్లిష్టముగా సంపాదింపఁబడియును) ఒప్పునే=తగియుండునా?

సీత—సరసతరుల్=మిక్కిలి సరసులగువారు, భవ...వృద్ధులై, భవత్=నీచేత, రచిత=చేయఁబడిన, సంతత=ఎడతెగని, జీవన=వృత్తులచేతను, లబ్ధ=పొందఁబడినవృద్ధులై=వృద్ధిగలవారై, పావనానుగతిన్, పావన=పవిత్రులగువారియొక్క, అనుగతిన్=అనుసరించుటచేత, ఆత్మరజంబు=అంతఃకరణయందలి రజోగుణము, నిరు...గతిన్, నిరుపమ=ఉపమానములేని, పర్వ=పండువులయొక్క, సత్వ=ఉనికియొక్క, గతిన్=రీతిచేత, ఉపపన్న...సత్వము, ఉపపత్=ఉపపత్తితోఁగూడిన, నగ=చెట్లయొక్కము (ఇదిమధ్యమపదలోపి

* ఈపాఠము పుస్తకాంతరములయందు విమర్శింపఁబడలేదు.

సమాసము] ఉరు=గొప్పదియగు, సమదావల=ఏనుఁగులతోఁగూడిన, యా
న=వాహనములయొక్క, లసత్వము=ప్రకాశించుట, ఒప్పె=తగియుం
డువా! అనగా తోటలు, ఏనుఁగులు, వాహనములుబాగుగనున్నవిగదా అ
నియర్థము, ఇది శక్తినరాజ్యాంగాదుల క్షేమమునకుపలక్షణము.

క. అనవినివినయమునయముం|

పెనగొననిటులనియెభూమి-భృత్పతికమలా|

సనలలనాకరనళినాం|

కనకనకశుకానులాప-ఘనతరఫణితిన్॥

టీక. అనన్=అనఁగా, భూమిభృత్పతి=భూధరశ్రేష్ఠుఁడు. విని=విని, వినయమున్=నమ్రతయు, నయమున్=నీతియు, పెనగొనన్=పెనివేసికొ
నఁగా, కమలా...ఫణితిన్, కమలాసన=బ్రహ్మయొక్క, లలనా=స్త్రీయగుసర
స్వతియొక్క, కరనళిన=హస్తపద్మమునకు, అంకన=అలంకారమగు, కనక=
బంగారువికారమగు, శుక=చిలుకయొక్క, అనులాప=వాక్యములయొక్క,
ఘనతర=మిక్కిలిగొప్పదియగు, ఫణితిన్=రీతిచేతను, ఇటులు=ఈప్రకార
ము, అనియెన్=చెప్పెను.

శా. స్వామీమీరలపారచారుకరుణా-సారంబునన్మామకా|

రామక్షోణిఁబదాబ్జముద్రికలొనర్పన్ నేఁడుగాసంపదల్|

సామస్త్యంబునమాకుఁజేకుఱునుదో-షంబుల్ కథాశేషముల్|

గామాసెన్ వెలసెన్ మహాసరసులన్-గాంభీర్యసంభారముల్|

టీ. స్వామీ=ఓదేవరా, మీరలు=మీరు, అపా...బునన్, అపార=హద్దులేని, చారు=సుందరమగు, కరుణా=దయయొక్క, సారంబునన్=సారముచేత, మామ...క్షోణిన్, మామక=నాసంబంధమగు, ఆరామ=ఉద్యానవనముయొక్క, క్షోణిన్=భూమియందు, పదాబ్జముద్రికలు, పదాబ్జ=పాదపద్మములయొక్క, ముద్రికలు=ముద్రణలు, ఒనర్పన్=చేయుఁగా, నేఁడుగా=ఈరోజునగదా, సంపదల్=ఐశ్వర్యములు, సామస్త్యంబునన్=

సమస్తత్వముచేత, నాకున్=మాకు, చేకుఱును=లభించును, దోషంబుల్=పాపములు, కథాశేషముల్ గాన్=కథలేమిగులఁ గలుగునట్లుగా, మాపెన్=నశించెను, మహాసరసులన్ = గొప్ప సరసులయందు, గాంభీర్య సంభారముల్ గాంభీర్యాతిశయములు, వెలసెన్=ఒప్పెను.

క. సుమనస్సముదయమెల్లను।
భ్రమరహితమహాసవానుభవవిభవముచే।
నమరుచు ఫలమీఁదొడఁగెను।
గమలాప్తసమానసీను-గరుణాపాంగన్॥

టీ॥ కమలాప్తసమాన, సూర్యునితో సమానుఁడవగునో నారదుఁడా నీదు=నీసంబంధమగు, కరుణ=దయా, పాంగన్=అనుకూలించుటచేత సుమనస్సముదయమెల్లను, సుమనః=పుష్పములయొక్క, సముదయమెల్లను=సముదాయమంతయును, భ్రమ...విభవముచేన్, భ్రమర=తుమ్మెదలకు, హిత=ఇష్టమగు, మహత్=గొప్పదియగు, ఆసవ=మకరందముయొక్క, అనుభవ=పొందుటయొక్క, విభవముచేన్=విభవముచేత, అమరుచున్=ఒప్పుచు, ఫలము=పండ్లజాతిని, ఈఁదొడఁగెను=ఇయ్యనారంభించెను.

ద్వితీ॥ సుమనస్సముదయమెల్లను=దేవతా సముదాయమంతయును, భ్రమవిభవముచేన్, భ్రమ=భ్రాంతితోటి, రహిత=శూన్యమగు, మహత్=గొప్పదియగు, సవ=యజ్ఞములయొక్క, అనుభవ=అనుభవించుటయొక్క, విభవముచేన్=వైభవముచేత అమరుచు ఒప్పుచు, ఫలము=కోరికను, శేషము సమానము.

చ. సలలితతేజమీకొసఁగు-సత్కృతిసత్కృతిమీఁకుఁబొద్యమై।
చెలఁగినజీవనంబదియ-జీవనమాదరమోదరమ్యశ్రీ।
తలభవదీయదృక్సుధామృతధారలయోగమెయోగమెన్నిటన్।
దలఁపయిమీపదాబ్జముల-ధారణధారణసూరికోటికిన్॥

టీ॥ ఈ పద్యమునందు సత్కృతి సత్కృతి, జీవనము జీవనము, యోగము యో

గము, ధారణాధారణ యని శబ్దార్థములకుఁ బౌనరుక్త్యము నుదాత్పర్యమునను భేదమును లక్షణముగలలాటాను ప్రాసము నుండుటయేగాక రెండవశబ్దంబు నను నర్థభేదముం గూడ స్ఫురించునట్లు కవి రచియించియున్నాఁడు ఎట్లు నిన, సలలితతేజ, సలలిత=విలాసముతోఁ గూడి, తేజ=తేజముగలవాఁడా, సూరికోటికిన్=విద్వత్సముదాయమునకు, మీరొసఁగు=మీ రిచ్చునట్టి సత్కృతి=సత్కారము, సత్కృతి=సత్=యోగ్యమగు, కృతి=కార్యము, మీకుఁ బాద్యమై=మీకుఁ బాదార్ఘ్యమై, చెలఁగిన=ఒప్పిన, జీవనంబు=ఉదకము, అదియు=అదే, జీవనము=ప్రాణము, ఆదర...యోగము, ఆదర=ఆదరముచేతను, మోద=సంతోషముచేతను, రమ్య=సుందరమును, శీతల=చల్లనిదియునగు భవదీయ=నీసంబంధమగు, దృష్టి=చూపనెడు, అమృతధారల=అమృతవర్షములయొక్క, యోగము=సంబంధము, యోగము=ఉచ్ఛ్రియదశ, ఎన్నఁటన్=ఎన్నివిధములచేతనైన, తలపయిన్=శిరస్సుమీఁద, మీపదాబ్జముల=మీపాదపద్మములయొక్క, ధారణ=ధరించుట ధారణ=అష్టాంగయోగములలో నొకటి.

క. భాగవతతిలక నీరాయను|
రాగము మావంటికర్త-రక్తాత్ములపై|
నేగతి ఫలియించెనొకో|
భాగీరథి పిచ్చుగుంటే-పయిఁబహుపగిదిన్||

క. వాసిది భాగ్యము యోగ్యత|
వానిది వానిది సుజన్మ-మై భవమిలనె|
వ్వానికి మీపదపంకజ|
పానీయము గ్రోలఁగల్గు-భావజ్ఞనిధీ|

క. ఎచ్చటికిఁ బోవుచును మీ|
రిచ్చటికే తెంచి పూర్వ-కృతసుకృతమ్ముల్||

తెచ్చునఫలింపఁజేసితి।
రచ్చెరువుగఁదెల్పవేద-యారసజలధీ॥

స్పష్టము.

చ. అనవుఁడుమౌనిపల్కె-వినుమాయనుమానములేకలోకరం।
జనజనకాపురందరుని-సన్నిధికింజనియుంటినచ్చటం।
గనదచిరత్నరత్నపరి-కర్మితనిర్మలితప్రభఁసభఁ।
దనరుసుధాశనేంద్రులను-దట్టితిముప్పదిమూఁడుకోటులన్॥

పా॥ అనవుఁడున్=అనఁగా, మౌని=నారదుఁడు, పల్కెన్=చెప్పెను, లోక...జనకా, లోకరంజన=ప్రజారంజనమును. జనకా, పుట్టించెడునో హిమవంతుఁడా, అనుమానములేక=సంశయములేకుండ, వినుమా=ఆకర్ణించుమా, పురందరుసన్నిధికిన్=ఇంద్రునిదగ్గఱకు, చని=వెళ్ళి, ఉంటిన్=ఉంటిని, అచ్చటన్=అక్కడ. కనద...ప్రభన్, కనత్=ప్రకాశించుచున్న, అచిరత్న=నూత్నములగు, రత్న=రత్నములచేతను, పరికర్మిత=అలంకరించఁబడిన, నిర్మలిత=నిర్మలమైచేయఁబడిన, ప్రభన్=కాంతిగల, సభన్=సభయందు, తనరు=ఒప్పుచున్న, ముప్పదిమూఁడుకోటులన్=ముప్పదిమూఁడుకోట్లసంఖ్యగల, సుధాశనేంద్రులను=దేవతాశ్రేష్ఠులను, తట్టితిన్=సమీపించితిని.

సీత॥ లోకరంజన=లోకమును రంజింపజేయువాఁడా, జనకా=జనకమహారాజా.

చ. వసుమతిలోనయజ్ఞకృతి-వర్తిలఁబూర్వమువిూరలందఱా।
రసితనశేషతంగొనఁగ-రాజిలిరావణుఁడంతదక్షుడుం।
బ్రసభమునీశపూజగరి-మందనరింపనిజప్రియార్హ్వాణం।
బెసఁగమిసూనవృత్తియగు-నేసతివీష్వదెజీవనంబునన్॥

ఈపద్యము రెండర్థములయందు బృహస్పతిదేవతలకుఁ జెప్పవాక్యము.

వా॥ వసుమతిలోనన్ = భూమిలోపలను, పూర్వము = పూర్వమందు యజ్ఞకృతిన్ = యజ్ఞముయొక్క, చేయడమందు, వర్తిలన్ = ప్రవర్తించఁగా మీరలందఱు = మీరందఱును, ఆరసితన్ = అ = ఆయజ్ఞసంబంధమయిన, రసితన్ = రసముకలుగుటను, అశేషతన్ = శేషములేకపోవుటచేత, కొనఁగన్ = పుచ్చుకొనఁగా. [ఇచట విచారించఁగా రసశబ్దముపై ఇని ప్రత్యయమునకపవాదముగా "రసాదిభ్యశ్చ" అనుసూత్రముచే మతుప్ విధింపఁబడినది, కావున ఇని ప్రత్యయమువచ్చుట న్యాయముకాదు అయినను శ్లేషస్థలమగుటచేఁ గష్టకల్పనచే సంపాదించి యీశబ్దమునిట్లు ప్రయోగించినట్లు దోఁచుచున్నది. మఱియు బుద్ధిమంతులు విచారింతురుగాక!] రాజిలి = ప్రకాశించి, రావణుఁడు = గాంభీర్యముచే, పెద్దధ్వనితో మాట్లాడునట్టి. దక్షుఁడు = దక్షప్రజాపతి, అంత = అంతట, ప్రసభమున్ బలాత్కారముగా, ఈశపూజ = ఈశ = గొప్పవారియొక్క, పూజ = పూజ, గరిమన్ = గొప్పతనముచేత. తనరింపన్ = చేయఁగా నిజ...ణంబు, నిజ = తనసంబంధియగు, ప్రియ = ప్రియుఁడైనశివునియొక్క, అర్హణంబు = పూజను, ఎసఁగమిన్ = చేయకపోవుటచేత, నూనవృత్తియగు, నూన = మిక్కిలితక్కువయగు, వృత్తియగు = వ్యాపారముగల. ఏసతి = ఏసతీదేవి, జీవనంబునన్ = ప్రాణముతోడ, వీడ్వడెన్ = విడెనో?

సీత॥ వయసుమతిలోన్ = భూమిలో, నయజ్ఞకృతిన్ నయజ్ఞ = నీతితెలిసినవారియొక్క, కృతిన్ = వ్యాపారముచేత, వర్తిలన్, పూర్వము, మీరలందఱు। ఆరసి = చూచి, తనశేషతన్ = తనభృత్యత్వమును, కొనఁగన్, రాజిలి, దక్షుఁడు = సమర్థుఁడగు, రావణుఁడు, రావణాసురుఁడు, దీనికి వీడ్వడెన్ అనుక్రియతో సంబంధము, అంతన్ = అంతట, ప్రసభమునీశపూజ, ప్రసభ = బలాత్కారముగా, మునీశ = మునీశ్వరునియొక్క, పూజ = పూజ, గరిమన్, తనరింపన్, నిజప్రియార్హణంబు, నిజ = తనసంబంధమగు, ప్రియ = ఇష్టమగు, అర్హణంబు = పూజను, ఎసఁగమిన్ = చేయకపోవుటచేత, [అనఁగా వేదవతి రావణుని మునియగు నూహచేఁ బూజించి యతనికిష్టమగు మనోరథము దీర్చకుండుటచేతనని యర్థము] నూనవృత్తియగు, ఏధవ్యాపారము

గల, [అనఁగాఁ దన్నుఁ జఁ పుట్టకయు జనించిన] ఏసతిన్ = ఏపతివ్రతను. జీవనంబునన్ = ఉదకమందు. వీడ్వడెన్ = వదలెనో, పైపద్యముతోఁ నన్వయము.

క. భాసిలునీసర్వంసహా
నాసతియామేనగర్భ-మందనిగురుఁడు
ల్లాసవికాసంబున నా
వాసవునకుఁ దెలుపవింటి-వరసుగుణనిధీ॥

టీక. అర్థము — పార్వ — ఆసతి = ఆసతీదేవి, యీసర్వంసహన్, యీభూమియందు, ఆమేనగర్భమందు = ఆమేనకాదేవియొక్క గర్భమందు (ఇది తెలుగుషష్ఠీసమాసము) భాసిలున్ = ప్రకాశించును, అని = అని, గురుఁడు = బృహస్పతి, ఉల్లాసవికాసంబునన్ = ఉత్సాహముచేతనైన, ముఖప్రసన్నతచేత, ఆవాసవునకున్ = ఆయింద్రునకు, తెలుపన్ = చెప్పఁగా, వరసుగుణనిధీ = శ్రేష్ఠములగుమంచిసుగుణములకు స్థానమైన ఓహిమవంతుఁడా, వింటిన్ = వింటిని.

సీత. ఆసతి = ఆస్త్రీ ఆమేనన్ = ఆశరీరముతో, సర్వంసహన్ = భూమియందు, గర్భమందున్ = లోనిభాగమందు, భాసిలున్ = ప్రకాశించును, శేషముసమానము.

గీ. కానచాననీపుత్త్రి-యగునిజంబు
సర్వమంగళజగదేక-జననియైన
యట్టిపతినీకుపట్టియై-పుట్టినంత
సకలసౌభాగ్యములునీకు-సంఘటిల్లు॥

టీ॥ తా. కానన్ = కనుక, ఆచాన = ఆస్త్రీ, నీపుత్త్రియగున్ = నీకొమార్తెయగును. నిజంబు = సత్యము, జగదేకజననియై = జగత్తులకు ఒక్కతేయగు తల్లియై, అట్టిసతి = అట్టిపతివ్రతయైన, సర్వమంగళ = పార్వతీదేవి, నీకుపట్టియై = నీకొమార్తెయయి, పుట్టినంతన్ = పుట్టఁగానే, సకలసౌభాగ్యములు = అన్నియదృష్టములు, నీకుసంఘటిల్లును = నీకుకలుగును.

సీత॥ సర్వమంగళ=సమస్తశుభములుఁగల, జగదేకజననియైనట్టి=జగత్తులకుతల్లియైన ఆపతివ్రత, శేషముసమానము,

సీ. సర్వసర్వంసహా-సర్వస్వనిర్వాహ,
ధూర్వహుండేవింట-మౌర్వియయ్యె?
అంభోధిరాడ్రత్న-డింభసంభృతహార,
హారియేవింటల-కోరియయ్యె?
బృందారకామంద-మందిరంబగుకాంచ,
నాద్రియేవింటనా-రాంశమయ్యె?
అంబరైకాలంబ-మైయొప్పుయూడుప్పు,
రమ్ములేవింటశ-రవ్యమయ్యె?
గీ. అహరహమునుసర్వాణీయమై-యజగవాఖ్య?
నలరునావిల్లుచేపట్టి-నట్టిదట్టి?
కసమసౌభాగ్యములఁ విరాజి-నుసఁగుమట్టి?
కన్యకనసస్యసామాన్య-మాన్యమతిని॥

తా॥ సర్వ...ధూర్వహుండు, సర్వ=సమస్తమైన, సర్వంసహా=భూమియొక్క, సర్వస్వ=సమస్తధనముయొక్క-యనఁగా సమస్తభారములతోఁగూడినభూమియొక్క-యనియర్థము. నిర్వాహ=నిర్వహించుటయందు. ధూర్వహుండు=భారమునువహించిన శేషుఁడు, ఏవింటన్=ఏధనస్సునందు, మౌర్వియయ్యెన్=అల్లెత్రాడాయెనో, అంభోధి...హారి, అంభోధిరాట్=క్షీరసముద్రముయొక్క, రత్నడింభ=పిల్లవానివంటిరత్నముచేతను (కౌస్తుభమణిచేతననుట) సంభృత=కూర్చఁబడిన, హార=హారముచేత, హారి=మనోహరుఁడగు విష్ణువు, ఏవింటన్=ఏధనస్సునందు, లకోరియయ్యెన్= బాణమయ్యెనో, బృందార...మందిరంబు, బృందారక=దేవతలయొక్క. అమంద=గొప్పదియగు, మందిరంబు=గృహము అగు=అయినట్టి, కాంచనాద్రి=మేరుపర్వ

తము, ఏవింటన్ = ఏధనస్సునందు, సారాంశమయ్యెన్ = ముఖ్యభాగమయ్యెనో, అనఁగా వింటిబట్టయైనదనుట, అంబరైకాలంబము, అంబర = ఆకాశమే, ఏక = ముఖ్యమైన, ఆలంబము = ఆధారముగలది, అయి, ఆడు = తిరుగుచుండు = మూఁడుపురమ్ములు = త్రిపురములు, ఏవింటన్ = ఏధనస్సునందు, చరవ్యమయ్యెన్ = గురియయ్యెనో, అహరహమున్ = ప్రతిదినమును, అర్హనీయమై = పూజింపఁదగినదియై, అజగవాఖ్య అజగవమను పేరుచేతను, ఆలరు = ఒప్పుచున్న, ఆవిల్లు = ఆధనస్సును, చేపట్టినట్టినట్టికున్ = చేతఁబూనినశివునికి, అనన్య...మతిని అనన్యసామాన్య = ఇతరులకుసాధారణముగాని, మతిని = బుద్ధిచేతను, అట్టికన్యకన్ = అట్టికొమార్తెను, అసమసౌభాగ్యములు = సమానములేనియదృష్టములు, మీఱన్ = అతిశయించునట్లుగా, ఒసఁగుము = ఇమ్ము.

సీ॥ చేపట్టినట్టినట్టయు, చేతఁబూనినబలవంతునకు, అనఁగా ఎక్కుబెట్టినవానికి శేషముసమానము.

క. ధారాళసుధారాశిసు|
ధారాలసమానసూక్తి-తతులమునీంద్రుం|
డీరీతిఁదెల్పితద్రచి|
తారాధనతృప్తుఁడై ర-యంబునఁజనియెన్॥

టీ॥ మునీంద్రుండు = మునిశ్రేష్ఠుఁడగు నారదుఁడు, ధారా...తతులన్, ధారాళ = ధారారూపమగు, సుధారాశి = అమృతసముద్రమంగలి సు = సౌభాగ్యమగు, ధారా = ప్రవాహములవలె, లసమాన = ప్రకాశించుచున్న, సూక్తి = మంచిమాటలయొక్క, తతులన్ = సమూహములను, ఈరీతిన్ = ఈప్రకారముచేత, తెల్పి = తెలియఁజేసి, తద్రచి...తృప్తుఁడు, తత్ = ఆతనిచేత, రచిత = చేయఁబడిన, ఆరాధన = పూజచేతను, తృప్తుఁడై = తృప్తిబొందినవాఁడై, రయంబునన్ = వేగముచేత. చనియెన్ = వెళ్ళెను.

క. అనిసూతజుండుపలుకన్|
వినిమదిముదమునయమునఁగ-విజ్ఞానకళా|

ఘనమానమునఁ దగుశౌనక।
మునియుత్తరచరితమును గ-ణుతిసేసిరటల్॥

అర్థము స్పష్టము.

శా. లక్ష్మీపాదతలాంకకుంకుమకృతా-లంకారలంకారణా।
ట్టక్ష్మాకంసనకృద్ధనుర్గుణలతా-టంకారటంకారణా।
లక్ష్మాపన్నశరారియుద్ధ్యవతిఖే-లజ్జాలలజ్జాలసా।
త్పక్ష్మాక్షవ్రజసుందరీమదనచిం-తాపారతాపారతా॥

టీ॥ లక్ష్మీ.....లంకార- లక్ష్మీ=లక్ష్మీదేవియొక్క, పాదతల=పాదప్రదేశముచేత, అంక=చిహ్నము గల, కుంకుమ=కుంకుమచేతను, కృత=చేయఁబడిన, అలంకార=అలంకారముగలవాఁడా. లంకా...టంకార- లంకా=లంకాపట్టణమందలి, రణ=యుద్ధమందైన, అట్ట=బురుజులపై యున్నవారియొక్క, క్ష్మా=భూమియొక్క, కంస=ఖండనమును, కృత్=చేయుచున్న, ధనుః=ధనుస్సుయొక్క, గుణలతా=తీగవంటివారియొక్క, టంకార=ధ్వనివిశేషముకలవాఁడా. [అనఁగా రామావతారమందీయన యొక్క ధనుష్టంకారము వినఁబడగానే లంకాపట్టణమందలి యుద్ధభూమిలోని అట్టళ్ళు బ్రద్దలువారిపోయెనని తాత్పర్యము] టంకారణాలక్ష్మాపన్నశరారియుద్ధ్యవతిఖేలజ్జాల * * * * లజ్జాలసా.....తాపారతా. లజ్జా=లజ్జచేతను, అలస=మందలగు, ఉత్పక్ష్మ=ఎత్తఁబడిన రెప్పలుగల, అక్ష=నేత్రములు, గల, [అనఁగా నివ్వెరపోయి చూచుచున్న వారనుట] వ్రజసుందరి=గొల్లచేడియలయొక్క, మదన=కామునియొక్క, చింతా=విచారముచేతనైన అపార=హద్దులేని, తాప=తాపమందు, అరత=ఇష్టములేనివాఁడా.

ప్రతిచరణార్థవిపరివృత్తికందము.

ఘాలాలఘ్యలలామా।
సాలావిరసాపతాపసారవిలాసా।

వ్యాలాంగమంగళాస్యా।
శాలాపదసాధితాధి-సాదవశా॥

టీ. మాలాలక్ష్యలీలామా—మాలా=మాలికారూపముగా, లక్ష్య=చూడఁదగిన, లీలామా=అలంకారము గలవాఁడా, సాలా...విలాసా- సాల=[రలలకున భేదము లేదు [illegible]] శ్రేష్ఠులయిన, అవిరస=విరసులు కానివారిని. అపహా=కొట్టివేయువారియొక్క [అనఁగా సరసుల నిరాకరించువారనుట] అపహారే=త్రోసివేయుటయందు, విలాస=విలాసముగలవాఁడా, వ్యాలాం...శాలా, వ్యాలా=పాదములేదియగుచంద్రునియొక్క అంగ=శరీరమువలె, మంగళ=శుభమయిన, ఆస్యా=ముఖముగలవాఁడా, శాలా...శాలా, శాలా=పద్మశాలులు, పద=స్థానముగలబుద్ధులయొక్క సాధిత=మనోవ్యథతోఁగూడుకొనుట చేతను, అధిసాద=పొందఁబడిన సాదములుగల, వశా=రాక్షసులుగలవాఁడా [అనఁగా బుద్ధులు మనోవ్యథలతోఁగూడుకొన్నవారలగుటచేత వారి మనోవ్యథ తీర్పఁబడకయు విష్ణువు రాక్షసులను గరించెనను[illegible]]

మత్తేభము.

సింధురాజకన్యకాధి-శీమకామమంధరా।
మంధరాద్రిమంథలబ్ధ-మణ్యుపేతకంధరా॥
కంధరావళీసమాన-కమ్రకాంతిబంధురా।
బంధురార్యచక్రచక్ర-పాలితాగ్ర్యసింధురా॥

టీ. సింధు...మంధరా, సింధురాజకన్యకా=లక్ష్మీదేవియందు, విశీమ=హద్దులేని, కామ=కోరికచేతను, మంధరా=మందమైనవాఁడా, మంధరాద్రి...కంధరా, మంధరాద్రి=మంధరపర్వతము చేతను, మంథ=మథించుటచేత, లబ్ధ=పొందఁబడిన, మణి=కౌస్తుభమణితోడ, ఉపేత=కూడుకొనిన, కంధరా=కంఠముగలవాఁడా. కంధరా...బంధురా, కంధరా=మేఘము

లియొక్క, ఆవళీ=పఙ్క్తితోడను, సమాన=తుల్యమగు, క్రమ=మనోహరమగు, కాంతి=కాంతిచేతను, బంధురా=అతిశయమయినవాఁడా. బంధురాగ...సింధురా- బంధుర=దట్టమగు, అర=అంచులయొక్క, చక్ర=సమూహముగల. చక్ర=సందర్శనముచేత, పాలిత=ఏలఁబడిన, అగ్ర్య=శ్రేష్ఠమగు, సింధురా=ఏనుఁగుగలవాఁడా.

పంచచామరము.

పరాపరార్థవేదిభావ-భావనైకగోచరా।
చరాచరాత్మభూతభూత-జాతదేహభాసురా।
సురాసురాధిరాజవంద్య-సుందరాధరాధరా।
ధరాధరాధరిక్రియాని-దానధైర్యతత్పరా॥

టీ॥ పరాపరా......గోచరా, పరాపరా=వ్యక్తావ్యక్తములయిన అర్థవస్తువులను, వేది=తెలిసినవానియొక్క, భావ=భావమందలి, భావన=ధ్యానమునకు, ఏక=ముఖ్యముగా, గోచరా=తెలియువాఁడా, చరాచరా......భాసురా. చరాచరా=జంగమస్థావరములకు, ఆత్మభూత=ఆత్మయగు భూత=భూతములయొక్క, జాత=సమూహమునయొక్క, దేహ=దేహముచేతను, భాసురా=ప్రకాశించుచున్నవాఁడా. సురాసురా...వంద్యా- సురాసుర=దేవతలయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు, అధిరాజ=అధిపతులకు, వంద్య=నమస్కరించఁదగినవాఁడా, సుందరా=సుందరుఁడా- ధరాధరా=భూమికి ధరించినవాఁడా. ధరాధరా......తత్పరా- ధరాధరా=పర్వతముయొక్క, అధరిక్రియ=క్రిందుగాఁజేయుటకు, నిదాన=ఆదికారణమగు, ధైర్య=ధైర్యముచేత, తత్పరా=ప్రసిద్ధుఁడగువాఁడా.

గద్య — ఇది సర్వతంత్రస్వతంత్ర సకలభాషా విశేష కవితాధురంధర ఫణి
భణితప్రపంచ పరమేశ్వర శ్లేషయమక చక్రవర్తి బిరుదాంకతిరుమలబు
క్కపట్టణ శ్రీనివాసతాతాచార్య తనయ శ్రీఘదక్షారథాచార్య
దీక్షిత సుకవి శిష్య శ్రీనివాసాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధ సక
లపాండిత్య తర్కాలంకార వాగీశ్వర బిరుదాంక వేం
కటాచార్య ప్రణీతం బయిన యచలాత్మజా
పరిణయం బను శ్లేషప్రబంధంబునందుఁ
బ్రథమాశ్వాసము.

అచలాత్మజాపరిణయము.

ద్వ్యర్థిప్రబంధము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

క. కాసారమహీసారని।
వాసాదిమునీంద్రహృదయ-వారిజరచిత।
శ్రీసారసవాసావర।
హాసాదివిలాస వేంక-టాచలవాసా॥

టీ. కాసార...శ్రీ, కాసార=సరస్సులయొక్క, మహీ=భూముల యొక్కయు, సార=శ్రేష్ఠములు, నివాస=ఉనికిగల, ఆది=మొదటివారగు, మునీంద్ర=మునిశ్రేష్ఠులయొక్క, హృదయవారిజ=మనఃపద్మములచేతను, రచిత=చేయఁబడిన, శ్రీ=శోభగలవాఁడా, సారసవాసా...విలాసా, సారసవాసా=లక్ష్మీదేవియొక్క, పరిహాసాది=పరిహాసము మొదలుగాఁగల, విలాస=విలాసములు గలవాఁడా, వేంకటాచలవాసా=తిరుమలయందు నివాసముగలవాఁడా.

ఆ. అవధరింపవయ్య-యఖిలకథాభిధా।
నాతతనయుఁడంత-సూతతనయుఁ।
డనియెశౌనకునకు-నరవిందబృందస।
న్మధురసోపమాన-మధురసూక్తి॥

టీ॥ అవధరింపవయ్య=చిత్తగింపవయ్య, అంత=అంతట, అఖిల...న యుఁడు. అఖిలకథా=సమస్తచరిత్రలయొక్కయు, అభిధా=చెప్పుటచేత, ఆతత=విస్తారమగు, నయుఁడు=నీతిగల, సూతతనయుఁడు=సూతునికుమారుఁడగునుగ్రశ్రవుఁడు, శౌనకునకున్=శౌనకమునికి, అరవింద...సూక్తిన్. అరవింద=పద్మములయొక్క, బృంద=సమూహముయొక్క, సత్=యోగ్యమగు, మధుర=మకరందరసము, ఉపమాన=సామ్యముగల, మధుర=ప్రియ్యమగు, సూక్తిన్=మంచిమాటచేతను, అనియెన్=చెప్పెను.

క. సురమహిమాఢ్యుఁడతండటు।
సురమునినంపించియంత-సుదృగావళితో।
నరసియుపవనమునందా।
సరసవనవిహారమునకు-సంకల్పించెన్॥

తా॥ సురమహిమాఢ్యుఁడు. సురమ=మంచిశోభగల, హిమ=మంచుతోడ, ఆఢ్యుఁడు=కూడుకొన్న, అతండు=ఆహిమవంతుఁడు, అటు=ఆప్రకారము, సురమునిన్=నారదమహామునిని, అంపించి=పంపించి, అంత=అంతట, సుదృగావళితోన్. సుదృక్=స్త్రీలయొక్క, ఆవళితోన్=పఙ్క్తితో, అరసి=చూచి, ఉపవనమునందు=ఉద్యానమునందు, ఆసరసన్=ఆదగ్గఱ, వనవిహారమునకున్=వనవిహారమును జేయుటకు, సంకల్పించెన్=ఉద్దేశించెను.

సీత॥ సురమహిమాఢ్యుఁడు=దేవతామహిమతోఁగూడినది, అతండు=ఆజనకుఁడు, సుదృగావళితోన్, సుదృక్=విద్వాంసులయొక్క, ఆవళి

తోఁ=పజ్క్తితో, ఆసరసవనవిహారమునకుఁ. ఆసర=అంతటవ్యాపించెడు, సవన=యజ్ఞముయొక్క, విహారమునకుఁ=చేయుటకు, సంకల్పించెఁ=సంకల్పమును జేసెను.

ఆ. సూత్రపట్టినట్టు-శోభిల్లునాభూమి।
నప్సరస్సులింత-టంతటమర।
నతివిహారక్లృప్తి-నాయాజనులొనర్ప
నద్ధ్వరేంద్రుఁడంత-హర్ష మొందె॥

పార్వ॥ సూత్రపట్టినట్టు=సూత్రముపట్టినట్లుగా, శోభిల్లు=ప్రకాశించుచున్న, ఆభూమిఁ=ఆభూమియందు, అప్సరస్సులు=అప్సరస్త్రీలు, ఇంతటంతటఁ=ఇక్కడనక్కడ, అమరఁ=ఒప్పునట్లుగా, అతివిహారక్లృప్తిఁ. అతివిహార అత్యంతక్రీడలయొక్క, క్లృప్తిఁ=రచనను, ఆయాజనులు=ఆయామనుష్యులు, ఒనర్పఁ=చేయఁగా, అదరేంద్రుఁడు=ఆపర్వతరాజు, అంతఁ=అంతట, హర్షమొందెఁ=సంతోషించెను.

సీత॥ అప్సరస్సులు=ఉదకసరస్సులు, అతివిహారక్లృప్తిఁ. అతివిహార=అత్యంతమయినయజ్ఞక్రియలయొక్క, క్లృప్తిఁ=రచనను, ఆ=అట్టి, యాజలు=ఋత్విక్కులు, ఒనర్పఁ=చేయఁగా, అధ్వరేంద్రుఁడు=ఆరాజు, శేషము సమానము.

క. ఆయనయాజ్ఞానుసృతిన్।
డాయుచునాగరమణుల్ జ-డతఁదొలఁగంగా।
నాయతనవసుధనాగటె।
చాయనుఋషభమ్ములమర-సవరించుతరిన్॥

పా॥ ఆయన=ఆహిమవంతునియొక్క, ఆజ్ఞానుసృతిన్=సెలవుప్రకారము, డాయుచున్=సమీపించుచు, నాగరమణుల్=నాగ=పర్వతముల సంబంధినులగు, రమణుల్=స్త్రీలు, జడత=మాంద్యము, తొలఁగంగాన్=

పోఁగా, ఆయ...సుధక్. ఆయత=విస్తారమయిన, నవ=నూతనమైన, సుధన్=అమృతమును. ఆగాటి=అగునట్టి, (ఇచట నింతకంటె వేఱుగ నర్థముతోఁచదు. ఈయర్థమున నీశబ్దము గ్రాహ్యము గానున్నది కవితాత్పర్యమేమో తెలియకున్నది.) చాయను=నీడచేత, బుధభమ్ములు=ఓషధివిశేషములు, అమరక్=ఒప్పునట్లుగా, సఞరించుతఱిక్=తిరుచున్న సమయమందు, పర్వతములస్త్రీలు అమృతపానముచేఁ గలిగినంతయానందమునుగలిగించు నీడలంగలుగునట్టుగాదీవపొదలుచక్కగానిటునటు సవరించుచున్నారనితాత్పర్యము.

సీత॥ ఆయజ=ఆజనకునియొక్క, యాజ్ఞానుస్మృతిన్=యాజ్ఞ=యజ్ఞసంబంధియగు, అనుస్మృతిక్=అనుసరణముచేత, నాగరమణుల్=పట్టణపుజనులలోశ్రేష్ఠులు, ఆయతనవసుధక్=ఆయతన=యజ్ఞశాలయొక్క, వసుధన్=భూమియందు, నాగటిచాయను. నాగటి=నాగంటియొక్క, చాయను=వెంబడిని, బుధభమ్ములు=ఎద్దులు, అమరక్=ఒప్పునట్లు, సఞరించుతఱిక్=కూర్చుసమయమున.

క. ఉన్మదనమితాస్త్రంబుల।
సన్మహిమనరుల్ భయప్రసంగంబునమీఱ।
రన్నేటియతఁడువిహారిం।
పన్మహిలసమానగర్భభాసురయయ్యెక్॥

పా॥ ఉన్మ...మహిమక్. ఉత్=ఉన్నతములైన, మదన=మన్మథునియొక్క, మిత=పరిమితములైన, అస్త్రంబుల=ఆయుధముల యొక్క, సన్మహిమక్=గొప్పదార్ఢ్యముచేత, భయప్రసంగంబునమీఱక్=భయసంబంధముచేనొప్పఁగా, మన్మథుఁడుకొద్దిబాణములు వేసినను. [అనగా మన్మథుఁడులోకమునవిజృంభించియున్నాఁడనితాత్పర్యము] మేటి=గొప్పవాఁడగు, అతఁడు ఆహిమవంతుఁడు, విహరింపక్=ఎ. విహారముఁ జేయఁగా, మహిల=ఆయన భార్యయగుమేనక, సమానగర్భభాసుర=తగిన గర్భముచేఁ బ్రకాశించుచున్నది, ఆయ్యెక్-

సీ॥ ఉన్మద...మహిమన్. ఉన్మద=ఉద్రేకించినట్టి, నమిత=మితములేని ఇచటనర్థముగలశబ్దమునకు సుప్సుపా' అనుయోగవిభాగముచేత సమాసము గావుననలోపములేదు. అస్త్రంబులన్=ఆయుధములయొక్క, సన్మహిమన్ గొప్పదార్ఢ్యముచేత, అరుల్=శత్రువులు, విహరింపన్=యజ్ఞప్రయత్నముఁ జేయఁగా. మహి=భూమి, అసమానగర్భభాసురయయ్యెన్=ప్రకాశించుచున్నగర్భముచేఁబ్రకాశించుచున్నదియాయెను.

ఉ. కాంతారక్షితిమంజులాంగలసదు-త్కర్షంబునన్ భూమిభృ|
త్కాంతుండంతమహావిహారములరం-గన్యాగమాకాంక్షనా|
త్యంతంబాపఁగఁదోఁచెనమ్మహిలస-ద్గర్భంబునన్ భృంగసం|
క్రాంతాంభోజమనంగమందసముద-గ్రచ్ఛాయలింపారఁగన్.

తా॥ కాంతారక్షితిన్ = అరణ్యభూమియందు, మంజు...త్కర్షంబునన్. మంజుల=మృదువగు, అంగ=అవయవములయొక్క, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, ఉత్కర్షంబునన్=అతిశయముచేత, భూమిభృత్కాంతుండు=పర్వతరాజు, అంత=ఆసమయమందు. మహావిహారము=గొప్ప వనవిహారము, అలరన్=ఒప్పఁగా, కన్యాగమాకాంక్షన్=స్త్రీసంభోగమందలికోర్కెను, అత్యంతంబాపఁగ=మిక్కిలియాపుఁజేయఁగా, అమ్మహిల=ఆమేనక, సద్గర్భంబునన్=మంచిగర్భోత్పత్తిచేత, భృంగసంక్రాంతాంభోజమనంగన్ = తుమ్మెదలచేత వ్యాప్తమగు పద్మమో యనునట్లు మంద...చ్ఛాయలు. మంద=మెల్లగా, సముదగ్ర = ఉన్నతములగుచున్న, ఛాయలు=కాంతులు, ఇంపారఁగన్=శోభిల్లఁగా, దోఁచెన్=కాన్పించెను.

సీత॥ మంజు...త్కర్షంబునన్. మంజు=తిన్ననైన, లాంగల=నాగటియొక్క, సత్=మంచిదియగు, ఉత్=ఉన్నతమగు, కర్షంబునన్=దున్నడముచేత, భూమిభృత్కాంతుండు=రాజశ్రేష్ఠుఁడగుజనకుఁడు. మహావిహారములరంగన్=గొప్పయజ్ఞప్రయత్నమొప్పఁగా, యాగము=యజ్ఞము, అత్యంతబాపఁగ = మిక్కిలి నిలుపఁగా, అమ్మహి = ఆభూమియొక్క

లనద్గర్భంబునన్=ప్రకాశించుచున్న లోనిప్రదేశమందు, భృంగసంక్రాంతాంభోజమనునట్లుగా, మందసము=పెద్దపెట్టె, ఉదగ్రచ్ఛాయలన్=గొప్పకాంతులు, ఇంపారఁగన్=మనోహరముగానుండఁగా, తోఁచెన్=కాన్పించెను.

వ. అంతే॥

శా. కప్పుల్ వీడ్కొనభూధరేంద్రములసౌ-కర్యంబున న్మించుచోఁ
దప్పెం గాంతపయోధరమ్ములు కన-ద్ధారావతారమ్ముపై
నుప్పొంగెం జెలువారు నిర్మలతస-ద్వ్యోమధ్యభాగంబునం
దొప్పెన్ హంసగతుల్ ప్రియంకరశర-ద్యోగంబు రానంతలోన్

పా॥ కాంత=మేనకయొక్క, పయోధరమ్ములు=స్తనములు, కప్పుల్=వలువలు, వీడ్కొనన్=చూడఁగా, భూధరేంద్రములు=పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క, సౌకర్యంబునన్=సౌలభ్యముచేత, [అనఁగా సౌందర్యముచేత] మించుచోన్=అతిశయించుచుండఁగా, చూచుకములు వలువలు పెక్కి కొండలసౌందర్యమును మీరుచుండఁగా ననితాత్పర్యము. కనద్ధారావతారమ్ము=కనత్=ప్రకాశించుచున్న, హార=ముత్తెపుసరులయొక్క, అవతారమ్ము=ప్రదేశము, పైన్=మీద, తప్పెన్=వదలిపోయెను. గర్భిణియగుటచేత హారాద్యలంకారములతీసి వేసినదనుట, చెలువారు=శోభిల్లుచున్న, నిర్మలత=నైర్మల్యము, సద్వ్యోమధ్యభాగంబునందున్ = అప్పటి నడుమునందు, ఉప్పొంగెన్=అతిశయించెను. నడుము బలిసినదనుట హంసగతుల్=అంచలవంటినడకలు, ఒప్పెన్=తగెను, నడకలు మందమైనవనుట. అంతలోన్=ఈలాగునున్నంతట. శరద్యోగంబు=శరదృతుసంబంధము, రాన్=రాఁగా, వైపద్యముతోనన్వయము.

సీత॥ అంతలో ప్రియంకరశరద్యోగంబు రాఁగా. కాంతపయోధరమ్ములు సుందరములగుమేఘములు=కప్పుల్=క్రమ్ముటలు, వీడ్కొనన్=తప్పఁగా, భూధరేంద్రములన్=పర్వతశ్రేష్ఠములయందు, సౌకర్యంబునన్=సులభ

త్వముచేత. మించుచోఁ = మీరిపోవుచున్నప్పుడు, కనద్ధారావతారమ్ము = ప్రకాశించుచున్న వర్షధారలప్రవేశము. పైఁ = మీఁద, (అనఁగా భూమిపైని), తప్పెఁ = మేఘములు పర్వతములపై గమ్ముట లేక కాన్పించకుండుటచేత వర్షధారలు పడుట లేదని తాత్పర్యము. సద్ద్యోమధ్యభాగంబునఁ = సత్ = మంచిదియగు, ద్యో = ఆకాశముయొక్క, మధ్యభాగంబునఁ = మధ్యప్రదేశమందు. చెలువారు నిర్మలత = సొగసైన నైర్మల్యము, ఉప్పొంగెఁ. హంసగతుల్ = హంసలనడకలు, ఒప్పెఁ = ప్రకాశించెను, శరదృతువులో హంసలు సంతోషించుచుండును.

సీ. భ్రమరీకదంబసం-భ్రమరీణగరుదద,
భ్రమరీచిమలినస-త్పంకజంబు।
ప్రదళీభవద్భర్మ-కదళీమహీజసం,
పదలీనకహ్లార-పాండురంబు।
కమలాకరాదర్శ-విమలాయితసమస్త,
కమలాకరవ్రాత-ఖస్థలంబు।
ధవళాయితమృణాల-లవలావనక్రియా,
ధవలాలసమరాళ-రాజికంబు।
గీ. అంబరశ్రీనితంబబిం-బావలంబి।
పాండుతరపట్టసిచయసి-ఖండవిభ్ర।
మభ్రమాకరభ్రమదఖండ-శుభ్రజలద।
భాసురంబొప్పెనాశర-ద్వాసరంబు॥

టీ॥ భ్రమరీ...పంకజంబు. భ్రమరీ = ఆఁడు తుమ్మెదలయొక్క, కదంబ = సమూహముయొక్క, సంభ్రమ = త్వరితలచే, తీణ = జారిన, (అనఁగా కదలనట్టి) గరుత్ = రెక్కలయొక్క, అనభ్ర = తక్కువగాని, మరీచి = కిరణములచేత,

మలినకల్లనయిన, పంకజంబు=పద్మములు గలది, ప్రదలీ...పాండురంబు. ప్రదళీభవత్=బ్రద్దలగుచున్న, భర్మకదళీమహీజ=బంగారపు అనంటిచెట్లయొక్క, [అనఁగాఁ గర్పూరపుటనంటులయొక్క] సంపత్=సమూహముయొక్క, అలీన=అణఁగనట్టి. కర్పూర=కప్పురముచేత, పాండురంబు=తెల్లనిది. కమలా...ఖస్థలంబు. కమలా=శోభను, కర=చేయునట్టి, ఆదర్శ=అద్దముల వలె, విమలాయిత=నిర్మలములైయాచరించుచున్న. సమస్త=శేషములేని, కమలాకర=ఉదకములకు గనులగు మేఘములుగల, ఖస్థలంబు=ఆకాశస్థలము గలది. ధవళా...రాజికంబు. ధవళాయిత=తెల్లనై యాచరించుచున్న, మృణాళ=తామర తూండ్లయొక్క, లవ=ముక్కలయొక్క, లావనక్రియా=త్రుంచుటయందలి, ఆర్జవ=తిన్నదనమందు, లాలస=ఆసక్తములగు, మరాళరాజికంబు=హంసపఙ్క్తులుగలది. అంబర...భాసురంబు. అంబరశ్రీ=ఆకాశలక్ష్మియొక్క, నితంబబింబ=పిరుదును, అవలంబి=పట్టుకొనిన, పాండురతర=మిక్కిలి తెల్లనైన, పట్టపిచయ=పట్టుబట్టలయొక్క, శిఖండ=అంచులయొక్క, విభ్రమ=విలాసముల యొక్క, భ్రమకర=భ్రాంతినిజేయుచున్న, భ్రమత్=తిరుగుచున్న, అఖండ=విస్తారమగు, శుభ్రజలద=తెల్లమేఘములచేత, భాసురంబు=ప్రకాశించుచున్నదియై, ఆశరద్వాసరంబు=ఆశరత్కాలదినము, ఒప్పెన్=తగెను.

చ. పొలిచెనుయజ్ఞకృద్విసర-ముల్సరముల్నవపుండరీకప!
ఙ్క్తులగదళీవ్రజంబుమడుగుల్మడుగుల్హిమవాలుకాప్తివ
ర్తిశెవనజాతమందుఁదన-రెన్నవమాలికలంచబాలికల్।
లలినుమనస్థితుల్నెలఁత-లన్లతలందఘుక్తాత్రైనత్రతన్॥

టీ॥ అత్తతన్=ఆశరదృతువునందు, యజ్ఞకృద్విసరముల్. యజ్ఞకృత్=జన్నములుజేసినవారియొక్క, విసరముల్=సమూహములును, సరముల్=పువ్వులదండలును. పుండరీక=వెల్లగొడుగులయొక్కయు, తెల్లపద్మములయొక్కయు, పఙ్క్తులన్=వరుసలచేత, పొలిచెన్=ప్రకాశించెను, కదళీ...మ

డుగుల్ కదళీ=కప్పూరపుటంటులయొక్క, వ్రజంబు = గుంపుయొక్క, మదుగుల్=పరిశుభ్రతలును, మదుగుల్=సరస్సులును, హిమవాలుకాప్తిన్. హిమవాలుకా=కర్పూరముయొక్కయు, చల్లనియిసుకయొక్కయు, ఆప్తిన్=పొందుటచేత, వర్తిలెన్=ప్రవర్తించెను, ఉన్నవియనుట. వనజాతమందున్-వన=అడవులయొక్కయు, నీళ్ళయొక్కయు, జాతమందున్=సమూహమందు. వపమాలికలు=క్రొత్తపూదండలును, అంచబాలికల్ = హంసపిల్లలును, తనరెన్=ఒప్పెను, లలిన్=సొగసుగా, సుమనస్థితుల్- సుమనః=మంచిమనస్సులయొక్కయు, పుష్పములయొక్కయు, స్థితుల్=ఉండుటలు, నెలంతలన్ = స్త్రీలయందును, లతలన్ = తీగలయందును, తలుకొత్తెన్=ప్రకాశించెను-

మ. నవఖండంబులనుండు వార్షికగతిన్-దంభోళిసంభిన్నయౌ।
నవనిం బద్ధము సేయు మేల్కని సరో-జాక్షుండు నేమింపనా।
ర్జవితం ద్వష్ట ఘటింపనింపెసఁగు పెన్-రౌప్యంపుటుత్కీలకా
ళివలెన్ ధారుణి నచ్చటచ్చట మరాళీపాళి వ్రాలెన్ వడిన్॥

టీ। నవఖండంబులనుండన్=మును షే తొమ్మిదిముక్కలలో నుండఁగా, వార్షికగతిన్=వర్షాకాలసంబంధియగునడకచేత, దంభోళిసంభిన్న=పిడుగులచే బద్ధలైనది ఔ=అయినట్టి. అవనిన్=భూమిని, బదము సేయన్ అదుకుటకు, సరోజాక్షుండు=విష్ణువు, మేల్కని = నిద్రనుండి లేచి, నేమింపన్ = ఆజ్ఞాపింపఁగా, ఆర్జవితన్ = పిన్నదనముచేత, త్వష్ట = విశ్వకర్మ, ఘటింపన్ = అతుకుటకు, ఇంపెసఁగు = మనోహరములయిన, పెన్ = పెద్దదియగు, రౌప్యంపు = వెండియొక్క, ఉత్కీలకాళివలెన్ _ టంకపుపాదులగుంపువలె, ధారుణిన్=భూమియందు, మరాళీపాళి = ఆడుహంసలపఙ్క్తి, వడిన్ = త్వరచేత, అచ్చటచ్చటన్ = అక్కడక్కడ, వ్రాలెన్=దిగెను.

చ. సరసులకొప్పెఁబద్మినుల-సంగతి హస్తినులాక్రమింపఁగా।
సరసతరుల్ సుగంధికర-జన్మిసరద్ధిరతద్రుమాఢిపట్టిరా।

సరసతముల్ కళోన్నతుల-సంగతిఁ జిత్రిణులాట తేటగాఁ।
బరఁగెనుగానఁ గానలకు-బర్వెజాతులరీతు లత్తరిన్॥

టీ॥ సరసులకున్ = రసయుక్తులైనవారికి యనియర్థము, కొలఁకులకనియర్థాంతరము. పద్మినులసంగతి = పద్మినీజాతిస్త్రీలతోస్నేహమనియర్థము. తామరపూదలకలయిక యనియర్థాంతరము. సరసతరుల్ = మిక్కిలిసరసులని యర్థము. సరసముతోఁ గూడినవృక్షములని యర్థాంతరము. హస్తినులు = హస్తినీజాతిస్త్రీలని యర్థము. ఆడేనుఁగులని యర్థాంతరము. ఆక్రమింపఁగాన్=ఆవరింపఁగా, సుగంధి...ధీరతన్. సుగంధి=మంచి వాసనగల, కరజ=గోరులయొక్క, సిర=స్థిరమైన, ధీరతన్=ధైర్యముచేతననియర్థము. అనఁగా నఖక్షతములనుంచుటచేతనైన ధైర్యమని తాత్పర్యము. సుగంధిక=మంచివాసనగల, రజః=పరాగములచేత, స్థిర=నిబ్బరమగు, ధీరతన్=మనోహరత్వముచేత, (ధియంరాతీతిధీరః- తస్యభావఃధీరతా.) రూఢిఁబట్టిరి=నిరూఢినివహించిరి, [ఇచట వృక్షపక్షమందు మహాదరిక్రియచింత్యము] ఆసరసతముల్=సరసతరులకంటె మిక్కిలిసరసులని యర్థము సరసములగు రాత్రులనిభావము కళోన్నతుల-కళా=మన్మథకళలయొక్క, ఉన్నతుల=ఔన్నత్యములయొక్క అనియర్థము. చంద్రకళలయౌన్నత్యముయొక్కయని యర్థాంతరము. చిత్రిణులాట=చిత్రిణీజాతిస్త్రీలాటయని యర్థము. చిత్రముగలవియాటయని యర్థాంతరము. తేటగాన్=స్పష్టముగా, పరగెనుగాన=ఒప్పెనుగనుక, కానలకున్=అడవులకు, అత్తరిన్=ఆశరదృతువునందు, జాతుల=పద్మిన్యాదిస్త్రీజాతులయొక్కయని యర్థము, మాలతీలతలయొక్కయని యర్థాంతరము. రీతులు=పద్ధతులు, పర్వెన్=వ్యాపింపవా.

ఉ. కావలికాపుగుబ్బెతల-కన్నరపించిబిరానరాజనా।
లైవిలసిల్లు పెల్లువను-లంచుఁబడుందొలఁగుంగిశోరకీ।
లావళియభ్రలక్ష్మిశర-దంగనసద్రవిలక్షణాన్వితల్।
గావుసద్రావిడాంగనల-కైవడిఁజెందులుగొట్టిరోయనన్॥

టీ॥ కావలికాపుగుబ్బెతల=కాపున్నశూద్రస్త్రీలయొక్క, కన్=చూపు, మరపించి=మఱుగువెట్టి, బిరాన=త్వరగా, రాజనాలైవిలసిల్లు=రాజనపుచే లైప్రకాశించునట్టి పెల్లువనులందున్=గొప్పవనములయందు, కిశోరకీరావళి=పిల్లచిలుకలగుంపు, అభ్రలక్ష్మి=ఆకాశలక్ష్మియును, శరదంగన=శరదృతువను స్త్రీయును, సద్రవిలక్షణాన్వితల్ — సత్=యోగ్యమగు, ద్రవిల=లడలకభేదముచే ద్రవిడులయొక్క, క్షణ=ఉత్సవముతోడ, అన్వితల్=కూడినవారు అనియర్థము. సత్=యోగ్యమగు, రవి=సూర్యుఁడనెడు, లక్షణ=చిహ్నముతో, అన్వితల్=కూడినవారు, కావున్=కనుక, ద్రావిడాంగనలకైవడిన్=ద్రవిడస్త్రీలవలె, చెండులుగొట్టిరోయనన్=బంతులుగొట్టిరా యనునట్టుగా, పఢున్=ఉరుకును, తొలఁగున్=ఎగిరిపోవును.

మ॥ కమలేందీవరకర్ణికారకదళీ-కల్హారపుంజలపుం
జములంజిత్రమొనర్చికూర్చుచుశర-చ్చంద్రాస్యపెన్బ్యామిప
శ్యైమునంనన్నభమంటునంబరమణీ-లీలామణీదీపముం
చిమధుద్వేషికినెత్తుటారతిఘటిం-చెన్నిద్రమేల్కాంచుచోన్

టీ॥ శరచ్చంద్రాస్య=శరత్కాలమను స్త్రీ, కమలేం... పుంజములన్=కమల=పద్మములయొక్కయు, ఇందీవర=కలువలయొక్కయు, కర్ణికార=కొండగోగుపువ్వులయొక్కయు, కదళీ=అనంటిపువ్వులయొక్కయు, కల్హార=ఎఱ్ఱగలువలయొక్కయు, కింజల్క=కేసరములయొక్క, పుంజములన్=సమూహములచేత, చిత్రమొనర్చి=[ముగ్గులుబెట్టినట్లు] చిత్రవర్ణముగలదానిఁగాఁజేసి, కూర్చుచున్=సంధానముఁజేయుచు. పెన్బ్యామిపశ్యైమునందున్=పెద్దదియగుపుడమియనెడుపాత్రమునందు. నభమంటి=ఆకాశమునంటిన, అంబర...దీపము=అంబరమణి=సూర్యుఁడనెడు, లీలా=విలాసార్థమగు, మణీదీపము=మాణిక్యదీపమును, ఉంచి=యేర్పరచి, మధుద్వేషికిన్=విష్ణుమూర్తికి, మేల్కాంచుచోన్=(శరదృతువుగావున) నిద్రలేచునపుడు, ఎత్తుటారతి=పైకెత్తువారతి, ఘటించెన్=కూర్చెను.

సీ. మల్లికారమణీమ-తల్లికాస్మితములు,
శరదభ్రిముధవాంగ-చారురుచులు।
భవుకప్రబోధమా-ధవలోచనచ్ఛవుల్,
కాండనిర్మలతార్థ-కతకరజము।
లుద్భవిష్యత్పంక-జోదారచకచకల్,
బహునదీవిరహాతి-పాండురుచులు।
భువనమోహనరతి-ధవకీర్ణభసితముల్,
దిక్కామినీక్షౌమ-ధృతివిహృతులు।

గీ. నీలనీరదనిజయాన-నిర్గలీక।
రణచణపురందరకృతాంగ-రాగధవళ।
రంజకద్రవకచ్ఛాయ-పుంజకములు।
కపురపురజంబులువనాళి-గరము నెరసె॥

టీ॥ మల్లి... స్మితములు=మల్లికా=మల్లితీగలనెడు, రమణీమతల్లికా=ఉత్తమస్త్రీలయొక్క, స్మితములు=నవ్వులైనట్టియు, శర...రుచులు, శరత్=శరదృతువనెడు, అభ్రిముధవ=ఐరావతముయొక్క, అంగ=శరీరముయొక్క, చారు=సుందరములగు, రుచులు=కాంతులయినట్టియు, భవుక...ఛవుల్=భవుక=శుభకరమగు, ప్రబోధ=మెలుకువగల, మాధవ=విష్ణువుయొక్క, లోచన నేత్రములయొక్క, ఛవుల్=కాంతులైనట్టియు, కాండ...రజములు, కాండ ఉదకములయొక్క, నిర్మలతార్థ=నైర్మల్యముకొరకైన, కతక=చిల్లగింజలయొక్క, రజములు=గుండలైనట్టియు, ఉద్భవి... చకచకల్=ఉద్భవిష్యత్=పుట్టఁబోవుచున్న, పంకజ=పద్మములయొక్క, ఉదార=విస్తారములగు, చకచకల్=చాకచక్యములైనట్టియు, బహు...రుచులు, బహు=విస్తారమైన, నదీ ఏళ్ళయొక్క, విరహ=వియోగముచేతనైన, అతిపాండు = మిక్కిలి తెల్లనైన

రుచులు = కాంతు లైనట్టియు, భువన.....భసితముల్ = భువన—లోకములకు, మోహన = మోహపెట్టుట కైన, రతిధవ = మన్మథుని చేత, కీర్ణ = చల్లఁబడిన, భసితముల్ = భస్మము లైనట్టియు, నీలనీరద...పుంజకములు, నీల = నల్లనైన, నీరద = మేఘములనెడు, నిజ = స్వకీయములగు, యాన = వాహనములయొక్క, నిర్మలీకరణచణ = శుభ్రము చేయుట నెఱిఁగిన, పురందర = ఇంద్రుని చేత, కృత = చేయఁబడిన, అంగరాగ = మైపూఁతయైన, ధవళ = తెల్లనగు, రంజకద్రవక = రంజింపఁజేయు ద్రావకము యొక్క, ఛాయ = కాంతులయొక్క, పుంజకములు = సమూహము లైనట్టియు, కపురపురజంబులు = కర్పూరధూళులు, వనాళిన్ = వనపఙ్క్తియందు, కరము = మిక్కిలి నెరసెన్ = వ్యాపించెను.

చ. కలమవనావనార్థపరి-కల్పితమంచకులమ్ములందు వ
ర్తిలుచెలువల్ నెరాపస-రుదేరెడుపైరులమీఱుకీరప
ఙ్క్తులముకుచాయలం దెలిసి-తోలినఁ దత్కణిశాలిశాలిచం
చులఁజనుచొప్పు దిక్సతులచొక్కపుపచ్చలహెచ్చులోయనన్.

టీ॥ కలమ...కులమ్ములందున్ కలమవన = వరిచేల యొక్క, అవనార్థ = కాచుటకొఱకు, పరికల్పిత = రచింపఁబడిన, మంచ = అరపలయొక్క, కులమ్ములందున్ = సమూహములయందు, వర్తిలు = ఉన్నట్టి, చెలువల్ = స్త్రీలు, నెరాపసరుదేరెడు = మిక్కిలి పచ్చనైన, పైరులన్ = చేలను, మీఱు = అతిశయించెడు కీరపఙ్క్తులన్ = చిలుకల గుంపులను, ముకుచాయలన్ = [ఎఱ్ఱని] ముక్కుకాంతులచేత, తెలసి = [వేఱురంగు చేత] నెఱిఁగి తోలినన్ = కొట్టివేయఁగా, తత్కణి...చంచులన్. తత్ = ఆవరి చేలయొక్క, కణిశ = వెన్నులయొక్క, ఆలి = పఙ్క్తితోడ, శాలి = ఒప్పుచున్న, చంచులన్ = ముక్కుల తోడ, చనుచున్ = (చిలుకలు) పోవుచు. దిక్సతుల = దిక్కులను స్త్రీలయొక్క, చొక్కపు = సొగసైన, పచ్చలు = [అలంకారములయందలి] మరకతములయొక్క, హెచ్చులోయనన్ = అతిశయము లే యనునట్లుగ, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును

శా. నాళీకాళిమృణాళికాకబళనా-నంద న్మరాళాంగనా
పాళుల్ వ్యోమతలంబునం బ్రతిఫలిం-పం బోలు నాఁ గా నభః
పాళీపాండుపయోదపఙ్క్తులు సరః-పాళిం బిసాళింపఁగాఁ
బోలు న్నాఁగ దివిన్ భువిన్ సితఘన-మ్ముల్ హంసలుం బాటిలెన్

టీ॥ నాళీ...పాళుల్, నాళీక=పద్మములయొక్క, ఆళి=పఙ్క్తియొక్క, మృణాళికా=తూండ్లయొక్క, కబళన=తినుటచేత, ఆనందత్=సంతోషించుచున్న, మరాళాంగనా=హంసస్త్రీలయొక్క, పాళుల్=పఙ్క్తులు. వ్యోమతలంబునన్=ఆకాశమందు, ప్రతిఫలింపఁబోలు నాఁగాన్=ప్రతిబింబించెనోయనునట్లుగాను, నభః...పఙ్క్తి, నభఃపాళీ=ఆకాశప్రదేశమందలి పాండు=తెల్లనైన, పయోదపఙ్క్తులు=మేఘపఙ్క్తులు, సరఃపాళిన్=మడుగులవరుసయందు, బిసాళింపఁగాఁబోలు న్నాఁగన్=వ్యాపించఁబోలు ననునట్లుగా, దివిన్=ఆకాశమందును, భువిన్=భూమియందును, సితఘనమ్ముల్=తెల్లమేఘములును, హంసలున్=అంచలును, పాటిలెన్=ఒప్పెను.

చ. కలశజసంగతిన్ ఘనులు-గాంచిరి శుద్ధత నీడ నింక మాఁ
కలరదు మించుటంచుఁ గర-కావళితోఁ మణిచాపరేఖతోఁ
నిలఁ డిగుచంచలాళియున-నింపగు జాజిసరాలు వ్రేలవ
త్రిఁబలలనాఘమత్తతిఁ బు-రింగొనుచుం గురుకావిరీవులన్॥

టీ॥ కలశజసంగతిన్=అగస్త్యునిస్నేహముచేత, [అనఁగా నగస్త్యోదయమగుటచేత] ఘనులు=మేఘములు [గొప్పవారనియును] శుద్ధతన్=నైర్మల్యమును గాంచిరి=పొందిరి, (ఇచట మహాదర్శము వివక్షితము) ఈడన్=ఇక్కడ, మించుట=అతిశయించుట, మాకున్=మాకు. అలరదు=ఒప్పదు, అంచున్=అనుచు, కరకావళితోన్=వడగండ్లవర్షముతోడను, మణిచాపరేఖతోన్=ఇంద్రధనస్సుయొక్క రేఖతోడను, ఇలన్=భూమియందు, డిగు=దిగినట్టి, చంచలాళియున్=మెరపుపఙ్క్తులోయనునట్టి, లలనాఘము=స్త్రీస

మూహము, ఆత్తరిన్=ఆశరత్కాలమందు, జాజిసరాలు = జాజిపూవుల దండలు, ప్రేలన్ = ప్రేలుచుండఁగా, గొను = ధరించిన, చంగురుకావిదీవులన్, చందురుకావి = సిందూరపురంగుగలబట్టలయొక్క, దీవులన్=శోభలచేత, పురిన్ = పట్టణమందు, వర్తిలున్ = సంచరించును.

మ. కతకంబొక్కటికుంభసంభవుఁడనం-గల్పించి కాదంబినీ।
శతకాడంబరపంకిలాభ్రజలధిన్-సాధుప్రసాదంబుఁగూ।
ర్చి తగెంగాలము భూమి నేకరణిమిం-చెం దేటలీస్యందినీ।
తతి నానేలస దేనదిన్నదిని లే-దాబింబదంభంబునన్॥

టీ॥ కాలము=సమయము. కుంభసంభవుఁడవన్=అగస్త్యునివలె(?) ... కట్టి, కతకంబు=చిల్లగింజ, ఒక్కటి=ఒకదానిని, కల్పించి=కూర్చి, కాదం...జలధిన్. కాదంబినీ=మేఘపఙ్క్తులయొక్క, శతక=వందలయొక్క, ఆడంబర=ఆటోపముచేత, పంకిల=బురద గలిగిన, అభ్ర=ఆకాశమనెడు, జలధిన్=సముద్రమందు. సాధుప్రసాదంబున్=మంచి నైర్మల్యమును, గూర్చి=చేసి, తగెన్=ఒప్పెను. భూమిన్=పృథివియందు, ఈస్యందినీతతిన్=ఈనదీసమూహమందు, తేటలు=నైర్మల్యములు, ఏకరణిమించెన్=ఎట్లువ్యాపించెను, నానేల=అదియెందుకు, ఆదే=ఆయాకాశనైర్మల్యమే, నదిన్నదిని=ప్రతినదియందు, బింబదంభంబునన్=ప్రతిబింబమిషముచేత, లేదా=ఉండదా.

శా. చక్రంబొక్కటిశింశుమారము భ్రమిం-చం గ్రాంచపున్
గ్రొన్నాట్నముం।
దాక్రీడత్సితవారివాహనివహా-వ్యాకీర్ణతూలాళిని।
ర్వక్రంబై వెలయన్ శరజ్జనిత చే-బర్యాయపర్యస్తమా।
ప్రక్రామ్యత్సితతంతుపఙ్క్తులనఁగా-వ్రాలున్మరాళావళుల్

టీ॥ శింశుమారము= (గ్రహాదులకాధారమై మేరువునం దిరుగుచున్న) శింశుమారమను పేరుగల. చక్రంబు=చక్రము, ఒక్కటి=ఒకటి. భ్రమిం చన్=తిరుగగా, క్రౌంచపుఁ రాట్నమునందున్=క్రౌంచపర్వతమను నూలువ డుకునట్టి యంత్రమందు, ఆక్రీడ......తూలాళి ఆక్రీడత్=అంతటదిరుగు చున్న, సిత=తెల్లని, వారివాహ=మేఘములయొక్క, నివహ=సమూహము నెడి, వ్యాకీర్ణ=ఏకిన, తూల=దూదిపింజెలయొక్క, ఆళి=పఙ్త్తి, నిర్వ క్రంబై=వంకర లేనిదై, వెలయన్=ఒప్పగా, శరజ్జనచేన్=శరత్కాలమ నుమనుసలిదానిచేత, పర్యాయపద్వ్యస్తమాన క్రమముగా వడకఁబడునట్టి, ప్ర క్రామ్య...పఙ్క్తులనఁగాన్- ప్రక్రామ్యత్=ఆరంభమగుచున్న, సిత=తె ల్లనయిన, తంతు=దారములయొక్క, పఙ్క్తులనఁగాన్=వరుసలో యనునట్లు గా, మరాళావళుల్=హంసపఙ్క్తులు. వ్రాలున్=వ్యాపించును.

శా. మంచుల్తాపనతాపవీతికెదురింపన్లేకసప్తచ్ఛదో।
దంచత్పర్ణములాశ్రయించిరవిపక్ష్యాబ్జాళిగంధంబుపు।
ష్పాంచచ్చోరులుదొంగిలించియవియానాకారభేదంబునం।
గొంచున్మించెననన్వనింగపురముల్ఘూర్ణిల్లెవాత్యాహతిన్

టీ॥ మంచుల్=హిమములు, తాపనతాపవీతికిన్ తాపన=సూర్యసంబంధి యగు, తాప=వేడిమియొక్క, వీతికిన్=జికికి, ఎదురింపన్ లేక=ఎదురొడ్డ లేక, సప్త...పర్ణములు. సప్తచ్ఛదా=ఏడాకులయరఁటిచెట్లయొక్క, ఉదం చత్=ప్రకాశించుచున్న, పర్ణములు=ఆకులు, ఆశ్రయించి=పొంది, రవి... గంధంబు రవి=సూర్యునియొక్క, పక్ష్య=పక్షమందైన, అబ్జ=పద్మముల యొక్క, ఆళి=పఙ్త్తియొక్క, గంబు=పరిమళమును, పుష్పాంచచ్చోరు లు=పువ్వులనెడుఒప్పుచున్నదొంగలు, (అరఁటిపువ్వులలోనుండుదొంగలత ను పేరుగలయవయవములనియును ధ్వని) దొంగిలించి=అపహరించి, అవియాన్ వాసన లియ్యఁగా, ఆకారభేదంబునన్=వేఱురూపుచేత, కొంచున్=స్వీక రించుచు, మించెననన్=వ్యాపించెనోయనునట్లు, వనిన్=వనమందు, కపుర

ములల్ = కర్పూరములు, వాత్యాహతిన్ = సుడిగాలి తాకుచేత, ఘూర్ణిల్లెన్ = తిరిగెను.

వ. ఇప్పగిదినుప్పొంచు నింపుసాధించు నప్పురమయోగ్యావసమున.

టీ॥ స్పష్టము.

క. మందసముస్ముఖగర్భము।
నందమ్ముగనమరఁదెలసి-యలసవనలస।
న్మందిరమునవిల్పిరి మే।
నందనివిదలిర్పనంత-నవలాసకులున్॥

పా॥ అంత = అంతలో, నవలాసకులున్. నవలా = మేనకయొక్క, సకులున్ = చెలికత్తెలును, మందసముస్ముఖగర్భమున్. మందా = మెల్లగా, సముస్ముఖ = విజృంభించిన, గర్భమున్ = చూలొటను, అందమ్ముగన్ = సొగసుగా అమరల్ = ఒప్పగా, తెలసి = ఎఱిఁగి, మేనన్ = మేనకను, తనివిదలిర్పన్ = తృప్తియొసంగునట్లుగా, వలసన్మందిరమునన్ = వనమందొప్పుచున్న గృహమందు నిల్పిరి = ఉంచిరి,

సీత॥ అంత = అంతలో, నవలాసకులున్ = నూతనులగు నాట్యము సేయువారు, [అనగా ఆటలాడువారు] ఉత్సవములు జేయువారని యర్థము, మందసముల్ = పెట్టెను, ముఖగర్భముల్ = ఎదుటిభాగమును లోభాగమును, అందమ్ముగనమరల్ = సొగసుగానొప్పఁగా, తెలసి, ఎఱిఁగి, మేనల్ = శరీరమందు, తనివిదలిర్పల్ = తృప్తియొసఁగునట్లు, అలసవనలసన్మందిరమునల్ ఆయుజ్ఞసంబంధియగు ప్రకాశించుచున్న యింటియందు, నిల్పిరి = ఉంచిరి.

క. మందసముదీయమానా।
నందంబులుపొంగిపొరల-నవలాలితని।
ష్పందమతులునుమహీంభృ।
త్సందేశకరుల్ బొసంగ-సవరించునెడన్॥

టీ॥ మంద..... నందంబులు, మంద=మెల్లగా, సముదీయమాన=పుట్టుచున్న, ఆనందంబులు=సంతోషములు, పొంగి=అతిశయించి, పొరలన్=వ్యాపించఁగా, నవలాలు=స్త్రీలును, ఇతరనిష్పందమతులు=ఇతర=పొందబడిన. నిష్పంద=చంచలించని, మతులు=బుద్ధిగలవారును, మహీభృత్సందేశకుల్=హిమవంతుని వార్తాహరులును, ప్రసంగన్=అనుకూలముగా, సవరించు నెడన్=పనులు జేయు సమయమున,

సీ॥ ఉదీయ...నందంబులు ఉదీయమాన=పుట్టుచున్న, ఆనందంబులు=సంతోషములు, పొంగి=అతిశయించి, పొరలన్=వ్యాపించఁగా, నవలాలిత...మతులు. నవ=క్రొత్తగా, లాలిత=గౌరవించఁబడినట్టియు, నిష్పంద=చంచలించని, మతులు=బుద్ధులుగల, మహీభృత్సందేశకుల్=రాజాయొక్క వార్తాహరులు, మంచిసము=పెట్టె, ప్రసంగన్=అనుకూలముగా, సవరించునెడన్=సర్దుబాటుచేయునపుడు.

క. అకలుషమతిమహీభృత్సతి।
ప్రకటోత్సుకభావలబ్ధి-బర్వాంగను నే।
నకమనసుహితముగాఁగ।
న్యక నొయ్యారములకుప్ప-నచటంగనియెన్॥

పా॥ అకలుషమతి=నిష్కలుష బుద్ధిగల. మహీభృత్సతి=హిమవంతుని భార్యయును, మేనక=మేనకాదేవి, ప్రకటోత్సుక భావలబ్ధి బర్వాంగనా=అతిశయమగు వేడుక వ్యాపించఁగా, మనసుహితముగా=మనఃకిష్టముగా, ఒయ్యారములకుప్పన్=విలాసములప్రోవైన, కన్యకన్=పిల్లను, అచటన్=ఆ గృహమందు, కనియెన్=కనెను.

పీ॥ మేనక=మేనకయను అప్సరస, [ఇదియితరాప్సరసల కుపలక్షణము.] ప్రకటోత్సుకభావలబ్ధిన్=అతిశయమగు సంతోషము చేత, పర్వాంగను=(లక్షణచే) నాట్యముచేయుచుఁగా, అప్సరసలాడగా నని యర్థము. మహీభృత్సతి=జనకుని భార్య, అచటన్=ఆ పెట్టెయందు, కనియెన్=చూచెను. శేషము సమానము,

క. తతకనకనగప్రభవను।
మతిగర్భమునంజనించు-మాన్యనుగన్యన్।
క్షితిభృత్పతిగన్గొనితా।
నతికుతుకతరంగితాంత-రంగతఁబొంగెన్॥

టీ॥ క్షితిభృత్పతి=పర్వతశ్రేష్ఠుఁడగుహిమవంతుఁడు, కనకనగప్రభవను=మేరుపర్వతమువలనఁ బుట్టిన సుమతి=మంచిమనసుగల మేనకయొక్క, గర్భమునన్=కడుపునందు, జనించు=పుట్టినట్టి, మాన్యన్=పూజ్యురాలగు, కన్యన్=కన్నియను, కన్గొని=చూచి, తాన్=తాను. అతికుతుకితాంతరంగతన్=మిక్కిలిసంతోషముచేతఁ బొంగుచున్న యంతఃకరణముగలుగుటచేత, పొంగెన్=ఉబ్బెను

సీ॥ క్షితిభృత్పతి=రాజశ్రేష్ఠుఁడగు జనకుఁడు, కనకనగప్రభన్=బంగారుపర్వతమువంటి కాంతిగలిగినట్టియు, వసుమతి గర్భమునన్=భూమియొక్కగర్భమునందు, జనించు=పుట్టినట్టియు, శేషము సమానము.

సీ. జన్నంపుటన్నంపు-టన్నువల్ వెదఁజల్లు,
పారిజాతలతాంత-ధారలలరె।
నాధారలాధార-మైధారుణిఁజనించు,
భృంగమ్ములరవప్ర-సంగమెసఁగె।
నారవంబారూఢ-గౌరవంబై మీర,
గంధగంధవహాను-బంధమొప్పె।
నాగాలలోఁగొని-నాగాలికుంతలల్,
పాటుపాటలకోటి-పరిఢవిల్లె।

గీ కన్యధన్యయనన్యసా-మాన్యమాన్య।
వర్ణ్యలావణ్యసావర్ణ్య-వర్ణవర్ణ।

నీయగాత్రి ధరిత్రి జ-నించినట్టి
కల్యకల్యాణసుముహూర్త-ఘటికయందు॥

టీ॥ ధన్య=ధన్యురాలైనట్టియు, అనన్య...గాత్రి=అనన్యసామాన్య=ఇతరులకు సాధారణము గాని, మాన్య=పూజింపదగినట్టియు, వర్ణ్య=వర్ణింపదగినట్టియు, లావణ్య=శరీరతాళతళ్యము చేతను, సౌవర్ణ=బంగారు సంబంధియగు, వర్ణ=కాంతిచేత, వర్ణనీయ=వర్ణింపదగిన, గాత్రి=శరీరముగల, కన్య=ఆచిన్నది, ధరిత్రిన్=భూమియందు, జనించినట్టి=పుట్టిన, కల్య...యందు, కల్య=ప్రశస్తమైన, కల్యాణ=శుభప్రదమైన, సుముహూర్త=మంచిముహూర్తముయొక్క, ఘటికయందు=గడియయందు, జన్నంపుటన్నంపుటన్నవిల్=యజ్ఞములే యన్నముగల దేవతల స్త్రీలు, విదజల్లు=విరియఁజల్లిన, పారి...ధారలు, పారిజాతలతాంత=పారిజాతపుష్పములయొక్క, ధారలు=ధారావర్షములు, ఎసఁగెన్=ఒప్పెను, ఆధారలు= ఆధారలే=ఆధారమై=జీవనాధారముగానుండి, ధారుణిన్=భూమియందు, చరించు=తిరుగుచున్న, భృంగమ్ముల=తుమ్మెదలయొక్క, రవప్రసంగము=ధ్వనిప్రసక్తి, ఎసఁగెన్=ఒప్పెను, ఆరవంబు=ఆధ్వని, ఆరూఢగౌరవంబై=ప్రసిద్ధగౌరవముగలదియై, మీఱన్=అతిశయించఁగా, గంధ..బంధము, గంధ=పరిమళముతోఁగూడిన, గంధవహ=గాలియొక్క, అనుబంధము=సంబంధము, ఒప్పెన్=ఎసఁగెను, ఆగాలిన్=ఆవాయువును=లోఁగొని=లోఁబరచుకొని, నాగాలి కుంతలల్=నాగకన్యలు, పాడు=గానము చేయునట్టి, పాటల=గానములయొక్క, కోటి=విస్తారము, పరిఢవిల్లెన్=ప్రవర్తించెను,

ఉ. క్రొన్నెలదాల్పువేల్పుజెలు-గుల్ వెలుగుల్ గొనలేటిఘోటిజేఁ
గొన్నవలంతిపిల్లగమి-కొల్లగఁబిల్లమిరెమ్ములేసెమేల్।
జన్నములందు సగ్గితిగ-సప్తసజ్ఞులు తృప్తిఁగాంచెమిం।
చెన్నరతేట తామరలు-చెంగలువల్ గలయేటికోటులన్॥

టీ॥ క్రొన్నెల...జిలుగుల్, క్రొన్నెలదాల్పు = లేతచంద్రునిధరించిన, వేల్పు = దేవునియొక్క - [సాంబమూర్తియొక్క] జిలుగుల్ సన్నపుబట్టలైన దుకూలములు, వెలుగులగోఁక = నిర్మలవస్త్రమును పోలునట్లుగా, లేటి...గమి = లేటిఘోటికా = లేడిగుఱ్ఱముగా చేకొన్న = స్వీకరించిన, పవమాని = వాయువు, [గాలి] యొక్క, పిల్లగమి = బాలసమూహము, (అనగా మందమారుతములు) పిల్లమెరమ్ములు = తలక్రిందుగా వేయుచుండగా, వేసెన్ = వేసెను. మేల్ జన్నములందు = మంచియాగములయందు. అగ్నిత్రిక = త్రేతాగ్నులయొక్క, సప్తరసజ్ఞలు = ఏడునాలుకలు, తృప్తిగాంచెన్ = తృప్తిజెందెను, తామరలు = పద్మములును, చెంగలువల్ = ఎఱ్ఱకలువలును, కలన్ = ఉన్నట్టి, ఏటికోటులన్ = బహునదులయందు, నిండెన్ = మిక్కిలి నైర్మల్యము, మించెన్ = అతిశయించెను, ఆమొగ్గకాలమునందు సమస్తమును సుఖముగానుండెనని తాత్పర్యము.

చ. జనకుఁడు ధన్యకన్యయు - చంపకపుష్పసువర్ణగౌరిస।
ద్వనరుహపాణిబుట్టినయు - దారముహూర్తమునన్ముదంబునన్
ఘనమణిలంబరంబులును - గాఢముగా నొసఁగంగ నేగతిన్।
దినమణియంబరంబు నెగి - సిల్పెనొకో యని రాజ్యులత్తఱిన్॥

తా॥ జనకుఁడు = తండ్రియగు హిమవంతుఁడు, ధన్య = ధన్యురాలైనట్టియు, చంపక...సువర్ణ. చంపకపుష్ప = సంపెంగపువ్వులవంటి, సువర్ణ = మంచిరంగుగలిగినట్టియు, (పార్వతివల్లనైనను శ్లేషబలమునుబట్టి స్త్రీసామాన్యమునకుఁ జేసినవర్ణన (జేసినారు) సద్వనరుహపాణి = సత్ = శ్రేష్ఠమగు, వనరుహ = పద్మమువంటి, పాణి = హస్తములుగలిగినట్టియు, గౌరి = గౌరీదేవి, కన్యయయి = కొమార్తెయయి, పుట్టిన = జనించిన, ఉదారముహూర్తమునన్ = గొప్పముహూర్తమందు, ఘనమణులు = గొప్పరత్నములును, అంబరంబులు = బట్టలును, అగాధముగా = మిక్కిలిగా, ఈశజ్ఞునకు లోతరమైనను లక్షణంబేనియుఁ గలిగినది, ఒసఁగంగన్ = ఇయ్యఁగా, అత్తఱిన్

ఆసమయమందు. ఆర్యులు = పెద్దలు, దినమణి - సూర్యుఁడును, మాణిక్య విశేషమనియుఁ దోచుచున్నది అంబరంబును = ఆకాశమును, వస్త్రమనియుఁ దోచుచున్నది, ఒగిన్ = అనుకూలముగా, ఏగతిన్ = ఏప్రకారము, నిల్చెనో = ఆగెనో, అనిరి = అనిపల్కిరి.

సీ॥ జనకుఁడు = జనకమహారాజు, చంపక...గౌరి = చంపకపుష్ప = సంపెంగపువ్వులవలెను, సువర్ణ = బంగారమువలెను, గౌర = పచ్చనిదియైన, సద్వనరుహపాణి = మంచిపద్మము హస్తమందుఁగల లక్ష్మీదేవి, శేషము సమానము.

క. ఎక్కువగఁబండ్లనమరిన।
చక్కెరలకుమూగుశాఖి-సద్విజవర్గం।
బక్కన్యజననమహమున।
నక్కజముగనొప్పెభావు-కాకరఫణితిన్॥

టీ॥ ఎక్కువగన్ = మిక్కిలిగా, పండ్లన్ = ఫలములతో, అమరిన = కలసిన, చక్కెరలకున్ = పంచదారలకు, మూగు = క్రమ్మిన, శాఖిసద్విజవర్గంబు. శాఖి = వేదశాఖాధ్యయనముఁజేసిన, సద్విజ = మంచిబ్రాహ్మణులయొక్క, వర్గంబు = సమూహము, అక్కన్య = ఆచిన్నదానియొక్క, జననమహమునన్ = జన్మోత్సవమందు, అక్కజముగన్ = ఆశ్చర్యముగా, భావుకాకరఫణితిన్. భావుక = శుభమునకు, ఆకర = స్థానమును, ఫణితిన్ = రీతిచేత. ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను.

వ. అంత॥

క. చిలుకలపిలుకలపలుకల।
కులుకులుగలమొలకువలకుఁ-గొఱతఘటించుం।
జిలిబిలిపలుకులు బలుకుచు।
జలకముకలికికినొసఁగిరి-జవరాలంతుల్॥

టీ॥ చిలుకలపిలుకల= చిలుక పిల్లల యొక్క, పలుకుల= వాక్యములయొక్క, కులుకులుగల= విలాసములుగల, మెలకువలకున్= ప్రౌఢిమలకు, కొరతవుటించుచుంటోటుగలిగించు, బిలిబిలిపలుకులు= వ్యర్థవాక్యములు, పలుకుచున్ = ఉచ్చరించుచు. పొలంతుల్ = స్త్రీలు, కలికికిన్ = అచిన్నదానికి, ఒనర్పన్ = చేయుటకు, చని = వెళ్ళి.

చ. క్రమమునఁ బ్రత్నరత్నపరి-ష్కృతనిర్మలశాతకుంభకుం।
భములసుగంధగంధరస-బంధురమైననఖంపచోదకం।
బమరిచి బాలకుంజలక-మార్చి వడిందడియొత్తి పొత్తులం।
గొమరులుమించనుంచిరళి-కుంతలలంతియలంతదీర్పఁగన్॥

టీ॥ అంత = అంతట, అళికుంతలలు = తుమ్మెదలవంటి ముంగురులుగల స్త్రీలు, అలంతి = ఆయాసము, తీర్పఁగన్ = పోఁగొట్టుటకు, క్రమమునన్ = వరుసగా, ప్రత్న...కుంభములన్ ప్రత్న = పురాతనములగు, రత్న = మణులచేత, పరిష్కృత = అలంకరింపఁబడిన, నిర్మల = శుభ్రములైన, శాతకుంభ = బంగారముయొక్క, కుంభములన్ = ఘటముల చేత, సుగంధ...బంధురమైన. సుగంధ = మంచి పరిమళముగల, గంధరస = గంధోదకముచేత, బంధురమైన, అతిశయించిన, నఖంపచోదకము = గోరువెచ్చనీరు, అమరిచి సిద్ధపరచి, బాలకున్ = చిన్నదానికి, జలకమార్చి = నీళ్ళుపోసి, వడిన్ = త్వరగా, తడియొత్తి = తుడిచి, పొత్తులన్ = సన్నగుడ్డలయందు, కొమరులుమించన్ = శోభలతిశయింప, ఉంచిరి = పరుండఁబెట్టిరి.

క. అతులనతసీతసుమనః।
ప్రతినిధియగుణములేకు-పడసలసవన।
క్షితిలోనంబికనాదము।
హితముగనొక పేరఁబలికి-రింతులు బాలన్॥

తా॥ ఇంతులు=స్త్రీలు, బాలన్=అచిన్నదానిని అతులన్=సామ్యము లేనిదాని, అతసీతసుమనఃప్రతినిధి=అతసీ=అగిసెచెట్టుచేత, ఇత, పొందఁబడిన, సుమనః=పుష్పములకు, ప్రతినిధి=సమానురాలు, అని=అని, గుణము తేరుపడన్=గుణములు స్పష్టముగాగా, అలస...లోన్. అలస=స్పష్టవిశేషములుగలుగునట్లు, వనక్షితిలోన్=వనభూమిలో, అంబికనాన్=అంబికయనఁగా, దమహితమునన్=శాంతగుణమునకు హితమగునట్లుగా, ఒకపేరన్=ఒకనామముచేత, పలికిరి=వచించిరి,

సీ॥ ఇంతులు బాలన్. అతులనతన్=సామ్యము లేకుండుటచేత, సీత=సీత సుమనఃప్రతినిధి=దేవతాసమానురాలు, అనిగుణము తేరుపడన్. అల=అట్టి, సవనక్షితిలోపలన్=యజ్ఞభూమిలోపల, పికనాదమహితమునన్=కోకిలధ్వని చేతఁబూజితమగునట్లు, ఒకపేరఁబలికిరి.

వ. ఆక్రమంబున॥

సీ. పల్లవమ్ములకుసం-పల్లవమ్ములుగూర్చు
పదములోకృటిరెండు-బొదువనేర్చె।
విశ్వంబుఁగబళించు-విశ్వంభరునినామ,
మనుచుఁదానత్తత్త-యనఁగనేర్చె।
బంగారుచవికలో-శృంగారవతులతో,
గురివింజకుప్పలు-గూర్చనేర్చె।
వీణావతులఁగూడి-రాణామృతమునద్వి,
పంచికాతతులవా-యించనేర్చె।

గీ. బాలికారత్నమనుదిన-వర్ధమాన।
కాంతశృంగారనటనరం-గంబులైన।

యంగములనంగజుని చేతి-యసమహేతి।
సానఁబట్టినరీతిము-చ్చటలహెచ్చె॥

టీ॥ బాలికారత్నము = బాలికలయందు శ్రేష్ఠురాలగు నాచిన్నది, పల్లవమ్ములకున్ = చివుళ్ళకు, సంపల్లవంబులు = మిక్కిలి కొంత శోభలను, కూర్పన్ = సంధానముఁ జేయునట్లు, పదములు = అడుగులు, ఒకటిరెండు = కొలదిగా, పొదువనేర్చెన్ = కూర్చ నేర్చెను. విశ్వంబుఁగబళించు = ప్రపంచమును దినునట్టి, విశ్వంభరుని = విష్ణువుయొక్క, నామమును = పేరను తలంచుచు, అత్తత్త యనఁగ నేర్చెన్ = అత్త యత్తయనుట నేర్చెను. "అదభక్షణే" అను ధాతువుపైని తృచ్ప్రత్యయముగాని, తృన్ప్రత్యయముగాని చేర్పఁగా అత్తృ అని ప్రాతిపదికము అయినది. అపైని "డాబవిభాత్రాదేశః, దీర్ఘాణాంహ్రస్వస్యాత్" అను నాంధ్ర వ్యాకరణ సూత్రములచే నీ రూపము [అత్తి] వచ్చెను. బంగారుచవికెలోన్ = బంగారుమండపములోపల. శృంగారవతులతోన్ = స్త్రీలతోడ, గురవింజకుప్పలు = క్రీడావిశేషములు, కూర్చ నేర్చెన్ = ఆడనేర్చెను, వీణావతులన్ = వీణలుగల స్త్రీలను, కూడి = కలసి, రాణామృతము = అమృతమువంటిధ్వని, రణశబ్దే అను ధాతువుపై ఘఞ్ ప్రత్యయముఁ జేర్పఁగా రాణ అనురూపము వచ్చినది సంగీతమని యర్థము. సద్విపంచికాతతులన్ = మంచి వీణాసమూహములయందు, వాయింపనేర్చెన్ = ధ్వనింపనేర్చెను. అనుదిన...రంగంబులైన. అనుదిన = ప్రతిదినమందు, వర్ధమాన = వృద్ధిఁబొందుచున్న, కాంత = మనోహరమైన, శృంగారనటన = శృంగారనాట్యమునకు, రంగంబులైన = రంగస్థలములైన, అనఁగా శృంగారప్రచురములయిన. అంగములన్ = అవయవములచేత, అంగజుని చేతి = మన్మథుని చేతిలోని, అసమహేతి = సమానములేనికత్తి, సానఁబట్టినరీతిన్ = సానపైనూరినట్లుగా, ముచ్చటలన్ = శోభలచేత, హెచ్చెన్ = అతిశయించెను.

క. బాల్యంబుజారెమన్మథ।
లౌల్యంబలరారెనంత-లజ్జాసమమై।

కాల్యమున నలినికిం బఱెఁ।

కల్యంబగుజవ్వనంబు-గలికికిఁబొడమెన్॥

టీ॥ కలికికిన్ = చిన్నదానికి, బాల్యంబు = బాలత్వము, జారెన్ = వదలెను, మన్మథలౌల్యంబు = కామము చేతనయిన చాంచల్యము- లజ్జాసమమై = సిగ్గుతో సమానమయి. (అనఁగా మన్మథలౌల్యమును సిగ్గును గూడ) అలరారెన్ = ప్రకాశించెను, కాల్యమునన్ = ప్రాతఃకాలమందు, నలినికిం బఱెన్ = తామరపాదకువలె, కల్యంబగు = మంచిదగు, జవ్వనంబు = యౌవనము, పొడమెన్ = అంకురించెను-

చ. కుటిలములయ్యెఁగోమలికిఁగుంతలముల్ బెళుకుల్ కనుంగవం।

బుటమరిలెంజనుంగవయుఁ-బోకలరేకలఁబ్రాకెఁబల్కులం।

జటులలితంబులొప్పెనర-చందురుచందముఁజెందెమోముపొ।

క్కిటగహనత్వముల్లసిలెఁ-గెంపులకెంపుదలిర్చెవాతెరన్॥

టీ॥ కోమలికిన్ = స్త్రీకి, కుంతలముల్ = ముంగురులు, కుటిలములయ్యెన్ = వంకరలయ్యెను, కనుంగవన్ = నేత్రద్వంద్వమందు, బెళుకుల్ = చాంచల్యములు, పుటమరిలెన్ = ఉబ్బెను, చనుంగవయున్ = కుచద్వంద్వమును, పోకలరేకలన్ = పోకచెక్కలరీతిని, ప్రాకెన్ = వ్యాపించెను, పల్కులన్ = వాక్యములయందు, చటులలితంబులు = చంచలములగువిలాసములు, ఒప్పెన్ = ప్రకాశించెను, మోము = ముఖము, [నుదురని తాత్పర్యము] అరచందురు చందమున్ = అర్ధచంద్రునిరీతిని, చెందెన్ = పొందెను, పొక్కిటన్ = నాభియందు, గహనత్వము = లోతు, ఉల్లసిలెన్ = ప్రకాశించెను, వాతెరన్ = అధరోష్ఠమందు, కెంపులకెంపు = కెంపులయెఱుపు, తలిర్చెన్ = ఒప్పెను,

ఉ. బాలికయుంగరాజ్యమున-బాల్యపుమంత్రినిజప్రభావముల్।

తూలఁగఁద్రొబ్బిరానతని-ముంచఁగయౌవనమంత్రినుంచిత।

ల్లాలితమధ్యపుష్టినఖిలంబుగ్రహించిమనోజరాజు।

ద్వైలతఁ గూర్చ్చ లిబ్బులన - దేలెఁ గుచంబులు చంద్రఫాలకున్ ॥

టీ॥ మనోజరాజు = మన్మథుఁడను రాజు, బాలిక = చిన్నదాని యొక్క, అంగరాజ్యమునన్ = శరీరమను రాజ్యమందు, బాల్యపు మంత్రిన్ = శిశుత్వమనెడు ప్రధాని, నిజప్రభావముల్ = తన సామర్థ్యములు, మూలకుఁ ద్రొబ్బి తాన్ = మూలకు ద్రోసి వేసిరాఁగా, అనఁగా బాల్యమందు మన్మథచేష్టలుండవని తాత్పర్యము- అతనిన్ = ఆ బాల్యమంత్రిని, ముంచఁగన్ = అణఁచివేయుటకు, యౌవనమంత్రిన్ = యౌవనమను ప్రధానిని, ఉంచి = ఏర్పాటు చేసి, తల్లాలితమధ్యపుష్టిన్- తత్ = ఆయంగరాజ్యము యొక్క, లాలిత = గారవింపఁబడు, మధ్యపుష్టిన్ = నడుము యొక్క పుష్టిని, మధ్యదేశమందలి యైశ్వర్యమనియు- అఖిలంబు = అంతయును, గ్రహించి = పుచ్చుకొని, అను ద్వైలతన్ = అతిశయము లేకుండుటచేత, అనఁగా మెల్లమెల్లగా నని యర్థము- కూర్చ్చి = సంధానముఁ జేయఁబట్టి, లిబ్బులవన్ = ధనము ప్రోగులన్నట్లుగా. కుచంబులు = స్తనములు, చంద్రఫాలకున్ = చంద్రునివంటి ఫాలము గల స్త్రీకి. తేలెన్ = బయలు దేరెను.

చ. జలజరజంబుఁ జంద్రసుధఁ - జంచలచారుచకచ్చకచ్ఛవుల్ ।
మలయపుగాలి శూలివన - మానసఖంబును నేర్చి కూర్చి క్రొం ।
దలిరుకటారివీరుఁ డుద - సర్పఁగఁ బోలుఁ బడంతిఁ గానిచో ।
బలియునె మ్మేపగంధరస - భాస్వరశీతసువర్ణవైఖరుల్ ॥

టీ॥ క్రొందలిరుకటారి = క్రొత్తచివుళ్ళు కత్తిగల, వీరుఁడు = మన్మథుఁడు, జలజరజంబున్ = పద్మపరాగమును, ఇది పంచభూతములలో భూమ్యంశము- చంద్రసుధన్ = చంద్రుని యమృతమును ఇది జలాంశము- చంచల = మెరపు యొక్క, చారుచకచ్చకచ్ఛవుల్ = సుందరములగు చకచక యను కాంతులును, ఇది తేజోంశము- మలయపుగాలిన్ = మలయపర్వత వాయువును, ఇది వాయ్వంశము- శూలి...ఖంబును- శూలి = ఈశ్వరుని యొక్క, వన = వనమందలి, మానస = మానససరస్సునందయిన, ఖంబును = ఆకాశమును, ఇది యాకాశాంశము- ఏర్చి = ఏరి, కూర్చి = కలిపి, పడంతిన్ = ఈ చిన్నదానిని,

తనర్పఁగఁబోలున్ = చేయఁబోలును, మనోవ్యాప్తి పంచభూతముల మేళనవలనఁ గలుగును గావున నిట్లుఁ జెప్పఁబడెను. కానిచోన్ = అట్లు గానియెడల, మేనన్ = శరీరమందు, గంధ...వైఖరుల్ - గంధ = పరిమళముయొక్కయు, రస = అభిరుచియొక్కయు, భాస్వర = ప్రకాశముయొక్కయు ఇది భావప్రధాననిర్దేశము- శీత = చలువయొక్కయు, సువర్ణ = మంచిరంగుయొక్కయు, వైఖరుల్ = రీతులు, గలియునె = అతిశయించునా!

సీ. కచభరంబుఘనాళి-గరిమచేవిలసిల్లుఁ,
గమలవిభ్రమరీతి-నమరుఁ జూపు।
కమలలక్షణలక్ష్మి-గణియించుమొగమోష్ఠ,
మరుణబింబపురక్తి-నవఘళించు।
సుమనశ్చటాహార-సురుచిరంబగునవ్వు,
తాళవృత్తతపయో-ధరములెనయు।
విపులచక్రమురీతి-వెలయునితంబంబు,
తారాకృతివహించుఁ-దతనఖములు।
గీ. ఘనమణులుదమ్మిలేళ్ళరిం-ఖణములింపు।
కమలములుబింబరవులశో-ణిమలుసుమము।
లమృతమునుదాళఫలముతా-ళమరిధరణి।
ముత్తెములుభంబులోనఁగూడె-ముదితమేన॥

టీ॥ కచభరంబు = వెండ్రుకలగుంపు, ఘనాళి గరిమచేన్. ఘన = మేఘములయొక్క, అళి = పఙ్క్తియొక్కయనియు, ఘన = గొప్పవియగు, అళి = తుమ్మెదలయొక్క, అనియు నర్థము గరిమచేన్ = గొప్పదనముచేత, విలసిల్లున్ = ప్రకాశించును, చూపు = దృష్టి, కమలవిభ్రమరీతిన్ కమల = పద్మములయొక్కయనియు, లేళ్ళయొక్క యనియు నర్థము. విభ్రమ = విలాసములయొక్క, రీ

తిక్ = క్రమముచేత, అమర్ = ఒప్పును, మొగము = ముఖము, కమలలక్షణ లక్ష్మిక్. కమలలక్షణ = లేడిచిహ్నములుగల చంద్రునియొక్క యనియు, కమల = పద్మములయొక్క, లక్షణ = రీతులయొక్క యనియునర్థము. లక్ష్మిక్ = శోభను, గణియింపక్ = లెక్కించును, ఓష్ఠము = పెదవి, అరుణ బింబపురక్తిక్. అరుణ = ఎఱ్ఱనైన. బింబపు = దొండపంటి యొక్క, అరుణబింబపు = సూర్యబింబముయొక్క, రక్తిక్ = ఎఱుపును, అపహసించున్ = తిరస్కరించు. నవ్వు = స్మితము, సుమనశ్ఛటాహార సురుచిరంబు. సుమనః = పుష్పములయొక్క, ఛటా = సమూహముయొక్క, హార = మాలికవలెనని యును సుమనశ్ఛటా దేవతా సమూహముయొక్క, ఆహార = భోజనపదార్థముగు నమృతమువలెనని యునర్థము. సురుచిరంబు = మిక్కిలి మనోహరమైనది అగున్ = ఔను. పయోధరములు = స్తనములు. తాళవృత్తత. తాళ = తాటిపండ్లయొక్క యనియు తాళముల యొక్క యనియు నర్థము. వృత్తత = వర్తులత్వమును. ఎనయున్ = పొందును, నితంబంబు = పిఱుదు విపులచక్రమురీతిన్ - విపుల = విస్తారమైన చక్రము = బండిగల్లు యొక్క యనియు, విపుల చక్రము = భూచక్రము యొక్క, యనియు నర్థము- ఇది తెలుగు షష్ఠీ సమాసము గావున విపులా శబ్దమునకు హ్రస్వము గలిగెను- రీతిక్ = క్రమము చేత, వెలయుక్ = ఒప్పును, తత నఖములు = విస్తారముగు గోళ్ళు, తారాకృతిక్ = తార = ముత్యములయొక్క యనియు, నక్షత్రములయొక్క యనియు నర్థము, ఆకృతిక్ = ఆకారమును, వహించుక్ = పూనును, గీతచరణములయందు శ్లేష భంగిచేతఁ నిదివరలో చెప్పినవస్తువులఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఘనము = మేఘమును, అళులు = తుమ్మెదలును, తమ్మి = బద్మమును, లేళ్ళ = మృగములయొక్క రింఖణములు = తొట్రుపాటులున్న, గర్వములని తాత్పర్యము. ఇందుకమలములు = చంద్రపద్మములును, బింబపుల = దొండపంటియొక్కయు సూర్యనియొక్కయు, శోభలు = ఎఱుపులును, సుమములు = పువ్వులును, అమృతమును = సుధయును, తాళఫలము = తాటిపండును, తాళము = వాయించుకొనునట్టితాళమును, అరి = బండిచక్రమును, ధరణీస్వామియును, ముత్తెములు = ము

త్యములును, భంబులు=చుక్కలును, ముదితమేనక్=చిన్నదానిశరీరమందు
ఒనఁగూడెన్=తారసించెను,

క. వింటికిసరిబొమక్రానల।
వింటికినరిదొరకవెంత-విఱవీగిననా।
ప్పంటికినలకంటికినల।
పంటికినలసాక్షిగుబ్బ-పాలిండ్లసిరుల్॥

టీ॥ బొమ=కనుబొమ, వింటికిన్=ధనస్సునకు, సరి=సమానము, క్రాను=
నడుము, అలవింటికిన్=ఆయాకాశమునకుసరి, సమానము, అలసాక్షి=మంద
దముతైననేత్రములుగలచిన్నదానియొక్క, గుబ్బపాలిండ్ల=గుండ్రనైనస్తనము
లయొక్క, సిరుల్=శోభలు, అలపంటికిన్=ప్రసిద్ధమగుకవలమునకును, అల
పంటికిన్=ప్రసిద్ధమగుకలశమునకును, ఎంతవిఱవీగినన్=ఎంతగర్వపడినను,
ఎప్పంటికిన్=ఏకాలమునకును, దొరకవు=లభించవు.

సీ. నీలలీలలనేలు-వాలవాలభరంబు,
పద్మసంపదఁగాంచుఁ-బడఁతిమొగము।
రంభసంభ్రమమెంచు-రమణీయూరుయుగంబు,
హేమభూమవహించు-వింతికాంతి,
శ్యామకోమలరీతి-సవరించుమెఱుఁగారు,
చిత్రరేఖనుమించుఁ-బత్రరేఖ।
తారసారులగేరుఁ-దరుణిపాదనఖాళి,
మినుకుకొమ్మనుమీఱు-మెలఁతభుజము॥

గీ. గానసీచానయసమాన-మానసకల।
మానినీమానసీయలీ-లానిధాన।

మిన్నెలఁతనెన్నఁగాఁ బన్న-గేశ్వరునకు।
భూరిముఖములు నిర్మింపఁ-బోలు ధాత॥

టీ॥ బాలవాలభరంబు = చిన్నదాని కేశసమూహము, నీలలీలలన్ = ఇంద్రనీలముల విలాసములను, విష్ణుభార్యయగు నీలాదేవియొక్క విలాసములని ధ్వని. ఏలున్ = శాసించును, వదనమొగము = చిన్నదానిముఖము, పద్మసంపదన్ = తమ్మియొక్క శోభను, లక్ష్మీదేవియొక్క శోభనని ధ్వని. కాంచున్ = పొందును. రమణీయూరుయుగంబు = చిన్నదానితొడలజోడు, రంభసంభ్రమము = అరటిచెట్టుయొక్క యాటోపమును, రంభయనునప్సరసయొక్క యాటోపమునని ధ్వని, ఎంచున్ = లెక్కపెట్టును, ఇంతి కాంతి = చిన్నదాని కాంతి, హేమగుణమున్ = బంగారముయొక్క గొప్పతనమును, హేమయనునప్సరసయొక్క గొప్పతనమునని ధ్వని, వహించున్ = పొందును, మెఱుఁగారు = మెఱుఁగైనట్టి, శ్యామకోమలరీతిన్ = పల్లవికోమలమైనపద్ధతిని, శ్యామయనునప్సరయొక్క కోమలరీతియని ధ్వని, సవరించున్ = దిద్దును, పత్రరేఖ = మకరికాపత్రరేఖ, చిత్రరేఖను = చిత్రమైనపద్ధతిచేతను, చిత్రరేఖయనునప్సరసను, అని ధ్వని. మించున్ = అతిశయించును, తరుణీపాదనఖాళి = చిన్నదానిపాదపుగోళ్ళవరుస, తారసౌరులన్ = నక్షత్రముశోభను, తారయనుబృహస్పతి భార్యయొక్క శోభనని ధ్వని, కేరున్ = హాస్యముఁ జేయును, మెలఁతభుజము = చిన్నదానిబాహువు, మినుకుకొమ్మను = తళుకుగలతీగను, సరస్వతినని ధ్వని మీరున్ = అతిశయించును, గానన్ = కనుక, ఈచాన = ఈ చిన్నది, అసమానమాన = సమానములేనిగౌరవముగల, సకలమానినీ = సమస్తస్త్రీలకును, మాననీయ = గౌరవింపఁదగిన, లీలా = విలాసములకు, నిధానము = నిధియైనది, ఇన్నెలఁతన్ = ఈ చిన్నదానిని, ఎన్నఁగాన్ = వర్ణించుటకు, ధాత = బ్రహ్మ, పన్నగేశ్వరునకున్ = శేషునకు, భూరిముఖములు, = చాలానోళ్ళు, నిర్మింపఁబోలున్ = చేయఁబోలును.

క. నీలమ్ములు వాలమ్ములు।
నీలమ్ముల శ్రీలు దేలు-నిగనిగమనుచున్।

గ్జాలమ్ములుఁజాలమ్ములు।
జాలమ్ములలీలనేలుఁ-జంద్రాననకున్॥

టీ॥ చంద్రాననకున్ = చంద్రునివంటి ముఖముగల చిన్నదానికి, వాలమ్ములు = కేశములు, నీలమ్ములు = నల్లనివి, నిగనిగమును = నిగనిగలాడెను, దృగ్జాలమ్ములు = దృష్టిసమూహములు, జాలమ్ముల = వలలయొక్క, జాలమ్ముల = కపటములయొక్క, లీలన్ = విలాసమును, ఏలున్ = శాసించును.

సీ. కన్నెకన్నులతోడ-వన్నెలెన్నఁగవచ్చి,
సారసమ్ములునీర-సత్వమొందె।
నాతినేత్రములతో-నీతులాడఁగవచ్చి,
నల్లగల్వలువేగ-నయమునొందెఁగా।
కాంతకన్గవతోడ-గరిమఁబూనఁగవచ్చి,
మీనజాలమునుళ్ళ-లోనమునిఁగె।
మగువదృగ్యుగళితో-నిగనిగల్గొనవచ్చి,
నెలవుల్లుగవలువ-ర్తిలఁగనరసె।

గీ. తమ్ములకుఁగమ్ములిందీవ-రమ్ములకువ।
రమ్ములుసుమీలకుఁ స్త్రీల-సమ్ములలచ।
కోరికలకును.కోరికల్-కొమిరెమేలు।
వాలుగన్నులువర్ణింప-వశమెవరికి॥

టీ॥ సారసమ్ములు=పద్మములు, కన్నెకన్నులతోడన్=చిన్నదాని నేత్రములతో, వన్నెలెన్నఁగవచ్చి=శోభలెంచుటకువచ్చి, నీరసత్వము=రసహీనతను, నీటియందునికిని యును, ఒందెన్=పొందెను, నాతి నేత్రములతోన్=చిన్నదానికన్నులతో,నీతులాడఁగవచ్చి=నీతులు పలుకగవచ్చి, ఇందీవరములు

వేగన్ = త్వరగా, తెల్లవారఁగావనియును, నయముఁజూపెన్ = అందమును బోఁగొట్టుకొనెను, కాంతికన్గవతోడన్ = చిన్నదాని నేత్రద్వంద్వముతో, గరిమబూనఁగవచ్చి = గౌరవము నొందవచ్చి, మీనజాలము = చేపలగుంపు, సుళ్ళలోనన్ = నీటిసుడులయందు, కష్టముఁ బొందవనియును, మునిగెన్ = మునిఁగిపోయెను, మగువదృగ్యుగళితోన్ = చిన్నదాని నేత్రద్వంద్వముతో, నిగనిగల్ గొనవచ్చి తాళతక్యము నొందవచ్చి, వెలపుల్గుగవలు = చకోర ద్వంద్వములు, వర్తిలఁగన్ = సంచరించుటకు [ఈ పాఠము సరియయినదని తోఁచదు] అరసెన్ = చూచెను. తమ్ములకున్ = పద్మములకు. తమ్ములు = సహోదరులు, ఇందీవరములకున్ = నల్లగల్వలకు, వరమ్ములు = శ్రేష్ఠములు. మీలకున్ = చేపలకు ఉన్మీలనమ్ములు, కనులుమూయుటయియును. అలచకోరికలకున్ = ఆస్త్రీచకోరములకు, కోరికల్ = కామితములును, ఐవట్టి, కొమిరె = చిన్నదానియొక్క, వాలుగన్నులు = విశాలనేత్రములు, వర్ణింపన్ = వర్ణనఁజేయుటకు, ఏవరికిన్ = ఎవరికైనను, వశమె = స్వాధీనమా.

ఉ. కమ్మనిపల్కు తేనెలర-కమ్మని కుల్కుకుచమ్ము చక్రవా।
కమ్మని మేనికాంతి కన-కమ్మని బెళ్కుచూపుచేవపొం।
కమ్మని చెక్కు చంద్రఫల-కమ్మని క్రొమ్మెఱుఁగారు దందశూ।
కమ్మని కొప్పు తేటికుల-కమ్మని పల్కెద నీలవేణికిన్॥

టీ॥ నీలవేణికిన్ = నల్లనిజడగలచిన్నదానికి, కమ్మఁబల్కులు = సువిగలవాక్యములు, తేనెలరకమ్మని = తేనెలదిసుసనియును, కుల్కుకుచమ్ము = శృంగారముగలస్తనము, చక్రవాకమ్మని = చక్రవాకపక్షియని, మేని కాంతి = శరీరచ్ఛాయ, కనకమ్మని = బంగారమనియును, బెళ్కుచూపుచేవ = చంచలమయిన దృష్టియొక్కబలము, పొంకమ్మని = సొగసయినదనియును, చెక్కు = గండస్థలము, చంద్రఫలకమ్మని = చంద్రకాంతమనియును, క్రొమ్మెఱుఁగారు = నిగనిగలాడెడునూగారు, దందశూకమ్మని = పాపమనియును, కొప్పు = కేశభారము, తేటికులకమ్మని = తుమ్మెదగుంపనియును, పల్కెదన్ = చెప్పెదను.

గీ. ఇంతిసల్లపనస్ఫూర్తి - యించుకమరు
రాజునకు మత్తకోకిల - రాజునకును
తరుణి యుచ్చరణస్ఫూర్తి - దనరుఁగొంత
శుకములకు నతివికచకిం - శుకములకును॥

టీ॥ ఇంతి=చిన్నదానియొక్క, సల్లపనస్ఫూర్తి- సత్=శ్రేష్ఠమయిన లపన=ముఖముయొక్క, సల్లపన=పలుకుబడియొక్కయు, స్ఫూర్తి=స్ఫురణము, ఇంచుక=కొంచెము, రాజునకున్=చంద్రునికి, మత్తకోకిల రాజునకును=మదించినకోకిలశ్రేష్ఠమునకును, అమరున్=ఒప్పును, తరుణి=చిన్నదానియొక్క, ఉచ్చరణస్ఫూర్తి- ఉచ్చరణ=పలుకుబడియొక్క, ఉత్=ఔన్నతమయిన, చరణ=పాదములయొక్కయు. స్ఫూర్తి=స్ఫురణము, శుకములకును=చిలుకలకును, అతివికచకింశుకములకును=మిక్కిలివికసించిన మోదుగపువ్వులకును, కొంత=కొంచెము, తనరున్=ఒప్పును-

చ. కలికిమొగంబుడంబునకుఁ - గాశశిపద్మములాఢ్యపుష్కర
స్థలినిసదాతపస్స్ఫురణఁ - దాల్చుతజిన్వకలంకసౌరభో
జ్జ్వలతనుబద్మమొందెనలచందముఁజందురుఁడందఁడయ్యెసౌ
కలుషముగాదెమేదినిసిఁ - గారణమిద్వరివైరవృత్తికిన్॥

టీ॥ శశిపద్మములు=చంద్రపద్మములు, కలికి=చిన్నదానియొక్క, మొగంబుడంబునకుఁగాన్=ముఖశోభకై, ఆఢ్యపుష్కరస్థలిని- ఆఢ్య=మంచిదియగు, పుష్కరస్థలిని=తీర్థవిశేషమందు, ఆకాశస్థలమందనియు, నీటిస్థలమందనియు నర్థములు- తపస్సు తీర్థవిశేషమందుఁ జేయుదురుగదా- ఇదియుభయత్రసమము- ఆకాశమందని చంద్రపక్షమందును, జలమందని పద్మపక్షమందును, ఇట్లు మూఁడర్థములు గూర్చికొనవలయును- సదా=ఎల్లప్పుడును. తపస్స్ఫురణన్=తపస్సుయొక్క స్ఫూర్తిని, సత్=యోగ్యమయిన, ఆతప=ఎండయందు, స్ఫురణన్=వికాసమునని యు, తాల్చుతజిన్=ధరించినప్పుడు

నకలంకసౌరభోజ్జ్వలతను=కలంకరాహిత్యమును, బరిమళముచేఁ బ్రకాశించు టయును, పద్మము=తమ్మి, ఒందెన్=చెందెను, అలచందమున్=ఆరీతిని, చందురుఁడు=చంద్రుఁడు, అందఁడయ్యెన్=పొందఁడాయెను, అకలంకము= అదోషము, మేదినిన్=భూమియందు, ఇద్వరి=ఇదటియొక్క, వైరవృత్తికిన్=విరోధవ్యాపారమునకు, కారణముగాదె=హేతువుగాదా.

గీ. కొమ్మకేలిం బలరుఁ లేత-కొమ్మకేలి।
మేచకముల చ్చెలియ నెరుల్-మేచకములు।
తియ్యవిరుఁ బొందవను మోవి-తియ్యవిరుచి।
యించుకమ్ముని చేవింటి-యించుకమరు॥

టీ॥ కొమ్మకేలు=చిన్నదానిచేయి, లేతకొమ్మకేలిన్=లేతకొమ్మయొక్క విలాసముచేత, ఇంపలరున్=శోభించును, మేచకములు=నల్లనైన, అచ్చెలియ=ఆచిన్నదానియొక్క, నెరుల్=వెండ్రుకలు, మేచకములు= నెమలిపింఛములు, తియ్యని=మధురమగు రుచిన్=రుచిచేత, తనరు= ఒప్పుచున్న. మోవి=అధరము, తియ్యని=వెనుకఁదీయనట్టి, రుచి=మాధుర్యము, ఇంచుక=కొంచెము, మరుని=మన్మథునియొక్క, చేవింటి= చేతిలోనిధనుస్సుయొక్క, ఇంచుకున్=చెఱకునకు, అమరున్=ఒప్పును.

చ. కలహమునం బరస్పరముఁ-గన్పడుచున్నలకున్ విభాగవుం।
గలసల పాత్రులొప్పకొనఁ-గా ముఁదుయావనమంత్రి చేసము।
జ్జ్వలతనలగ్నపత్రమునఁ-బట్టిలిఖింపఁగఁ జేయునట్టుర।
ములనల తారుబంతియనఁ-బొటిలుగొప్పి మ్మెయింగారు బోటికిన్।

టీ. కలహమునన్=విరోధముచేత, పరస్పరమున్=అన్యోన్యము, కన్పడు=అతిశయించుచున్న, కన్నులకున్=నేత్రములకు, విభాగవుంగలన= పంపకపుచోటు, అలపాత్రులు=ప్రసిద్ధులైనపాత్రులు. మందములగు నేత్రములవిలయు, ఒప్పుకొనన్=అంగీకరించఁగా, [illegible]=మన్మథుఁడు,

ఘనమంత్రికేఁ = ఘనమనెడు ప్రధానిచేత, సముజ్జ్వలతఁ = ప్రకాశముచేత, వలగ్నపత్రమునఁ = నడుమనెడు నాకుపై, పట్టి = పట్టికొని, లిఖింపఁగఁ జేయు = వ్రాయింపఁజేసిన, అక్షరమ్ములఁ = వర్ణములచేత, అలరారు = ఒప్పుచున్న, బంతియనఁ = పఙ్క్తియనునట్లు, రోమాళిఁ గాను = రోమకాంతులు గాను నూగారు, బోటికిఁ = చిన్నదానికి, అలరారుఁ = ప్రకాశించును-

సీ. రదపాళికెదురించి-తాలేకపాలిండ్ల,
గౌరవంబువహించెఁ-గోరకములు।
తనుకాంతికాసించి-తానిల్వలేమికి,
కేతకినెరిక్రొప్ప-రీతిఁగాంచె।
నెరతొడలనుబోలి-దరహితస్థితిఁగాంచి,
కదళికల్ నఖరస-సంపదలఁబొదలె।
మెఱుఁగారుగణియించి-మిగులవాడిగనిల్చి।
శైవాలముపిఱుందు-చాయనెనసె।
గీ. మధుకరమ్ములుకుంతల-ప్రథమనొంది।
క్రమముగాద్వితీయవ-ర్ణముగనిల్చి।
జంఘలకుఁగ్రిందుపడెనార-జలజనేత్ర।
గాత్రములదీటులచరిత్ర-చిత్రమయ్యె॥

టీ. కోరకములు = మొగ్గలు, రదపాళికిఁ = దంతపఙ్క్తికి, ఎదురించి = ఎదురై, తాలేక = వచ్చుటకు సామర్థ్యము లేక, ర అను వక్షరము లేకయని యర్థము - కోరకములందు 'ర' లేకుండ కోకములగును చక్రవాకము లనియర్థము - పాలిండ్లగౌరవంబుఁ = స్తనముల యౌన్నత్యమును, వహించెఁ = పూనెను, కేతకి = మొగలిపువ్వు, తనుకాంతికిఁ = శరీరకాంతికి, ఆసించి = ఆశపడి, తా నిల్వలేమికిఁ = తానాగలేకుండుటచే, త అను వక్షరము నిలువకుండు

నిష్కలంకసౌరభోజ్జ్వలతను=కలంకరాహిత్యమును, బరిమళముచేఁ బ్రకాశించుటయును, పద్మము=తమ్మి, ఒందెన్=చెందెను, అలచందమున్=ఆరీతిని, చంద్రుఁడు=చంద్రుఁడు, అందఁడయ్యెన్=పొందఁడాయెను, అకలుషము=అదోషము, మేదినిన్=భూమియందు, ఇర్వురి=ఇద్దఱియొక్క, వైరవృత్తికిన్=విరోధవ్యాపారమునకు, కారణముగాదె=హేతువుగాదా.

గీ. కొమ్మకేలింపలరు లేత-కొమ్మకేలి।
మేచకములచ్చెలియ నెరుల్-మేచకములు।
తియ్యని రుచిం దనరు మోవి-తియ్యని రుచి।
యించుక మగుని చేవింటి-యించుకనురు॥

టీ॥ కొమ్మకేలు=చిన్నదానిచేయి, లేతకొమ్మకేలిన్=లేతకొమ్మయొక్క విలాసముచేత, ఇంపలరున్=శోభించును, మేచకములు=నల్లనయిన, అచ్చెలియ=ఆచిన్నదానియొక్క, నెరుల్=వెండ్రుకలు, మేచకములు=నెమలిపింఛములు. తియ్యని=మధురమగు రుచిన్=రుచిచేత, తనరు=ఒప్పుచున్న. మోవి=అధరము, తియ్యని=వెనుకఁదీయనట్టి, రుచి=మాధుర్యము, ఇంచుక=కొంచెము, మగుని=మన్మథునియొక్క, చేవింటి=చేతిలోనిధనుస్సుయొక్క, ఇంచుకున్=చెఱకునకు, అనురున్=ఒప్పును-

చ. కలహమునం బరస్పరముఁ-గన్పడుచున్నలకున్విభాగపుం।
గలనలసాత్త్వులొప్పుకొనఁ-గాముఁడుయౌవనమంత్రి చేసము।
జ్జ్వలతవలగ్నపత్రమునఁ-బట్టిలిఖింపఁగఁ జేయునట్టుర।
ములనలరారు బంతియనఁ-బొటిలుగొబ్బిమ్మెఱుఁగారు బోటికిన్॥

టీ. కలహమునన్=విరోధముచేత, పరస్పరమున్=అన్యోన్యము, కన్పడు=అతిశయించుచున్న, కన్నులకున్=నేత్రములకు, విభాగపుంగలన=పంపకపుచేటు, అలసాత్త్వులు=ప్రసిద్ధులైనసాత్త్వులు. మందములగు నేత్రములనియు, ఒప్పుకొనన్=అంగీకరించఁగా, కాముఁడు=మన్మథుఁడు, యౌ

వసమంత్రితేఁ=జవ్వనమనెడుప్రధానిచేత, సముజ్జ్వలతఁ=ప్రకాశముచే. త, వలగ్నపత్రముఁ=నడుమనెడునాకుపై, పట్టి=పట్టికొని, లిఖింపఁగఁజేయు- వ్రాయుంపఁజేసిన, అక్షరమ్ములఁ=వర్ణములచేత, అలరారు=ఒప్పుచున్న, బంతియుఁ=పఙ్క్తియనునట్లు, క్రొమ్మెఱుఁగారు=క్రొత్తకాంతులుగలుగు నూగారు, బోటికిఁ=చిన్నదానికి, అలరారుఁ=ప్రకాశించెను.

సీ. రదపాళికెదురించి-తాలేకపాలిండ్ల,
గౌరవంబువహించెఁ-గోరకములు।
తనుకాంతికాసించి-తానిల్వలేమికి,
కేతకినెరికొప్పు-రీతిఁగాంచె।
నెరతొడలనుబోలి-దరహితస్థితిఁగాంచి,
కదళికల్ నఖరస-సంపదలఁబొదలె।
మెఱుఁగారుగణియించి-మిగులవాదిగనిల్చి।
శైవాలముపిఱుందు-చాయనెనసె।
గీ. మధుకరమ్ములుకుంతల-ప్రథిమనొంది।
క్రమముగానద్వితీయవ-ర్ణముగనిల్చి।
జంఘలకుఁగ్రిందుపడెనోర-జలజనేత్ర।
గాత్రములదీటులచరిత్ర-చిత్రమయ్యె॥

టీ. కోరకములు=మొగ్గలు, రదపాళికిఁ=దంతపఙ్క్తికి, ఎదురించి=ఎదురై తాలేక=వచ్చుటకుసామర్థ్యములేక, ర అనునక్షరములేకయనియర్థము-కోరకశబ్దమందు 'ర' లేకుం డేకోకమగును చక్రవాకములనియర్థము-పాలిండ్లగౌరవంబుఁ=స్తనములయౌన్నత్యమును, వహించెఁ=పూనెను, కేతకి=మొగలిపువ్వు, తనుకాంతికిఁ=శరీరకాంతికి, ఆశించి=ఆశపడి, తానిల్వలేమికిఁ=తానాగ లేకుండుటకు, త అను నక్షరము నిలువకుండుట

టకు ననియునర్థము- కేతకిశబ్దమందు త నిలువకుంటే కేకియగును- నెమలియనియర్థము- కొప్పు రీతిన్=కొప్పుయొక్క పద్ధతిని, గాంచెన్=పొందెను, కదళికల్=అనటులు, నెరతొడలను=మంచివియగుతొడలను, పోలి=పోలినవియై, దరహితస్మితన్=కొంచెమిష్టమగురీతిని, కాంచి=పొంది, ద=దకారముతోడ, రహిత=శూన్యమగు, స్థితిన్=ఉనికిని, కాంచి=పొందియనియునర్థము. కదళికల్ అనుశబ్దమునందు "ద" శూన్యమయితే కళికల్ అనియగును- మొగ్గలనియర్థము, నఖరసంపదలన్= గోళ్ళయొక్క శోభలచేత, పాదలెన్=వృద్ధిఁనిబొందెను, శైవాలము=నాచు, మెఱుఁగారున్=మెఱుఁగైననూగారును, గణించి=లెక్కించి, మిగులన్=మీరుటకు, వాదిగన్=వాదముచేయునదిగా, నిల్చి=ఉండి, 'వ' అనునక్షరముదిగిపోఁగా నిలచి. శైవాలశబ్దమునందు- 'వ' అనునక్షరముదిగిపోగా- శైలము అగును, పర్వతమనియర్థము- పిఱుందుచాయన్=కటియొక్క శోభను, ఎసఁగెన్=పొందెను, మధుకరమ్ములు=తుమ్మెదలు, కుంతలప్రథిమన్= ముంగురులగొప్పతనమును, ఎంచి=లెక్కించి, క్రమముగాన్=తిన్నగా, అద్వితీయవర్ణముగన్=రెండవవర్ణము లేనిదిగా, అనగా సామ్యములేనిదై- రెండవయక్షరము లేనిదై యనియునర్థము- మధుకరశబ్దమునందు రెండవయక్షరము లేకుంటే మకరమ్ములు అగును- మొసళ్ళనియర్థము జంగలకున్=పిక్కలకు, క్రిందుపడెన్=తక్కువాయెను. కౌర=ఆశ్చర్యము. జలజనేత్రి=చిన్నదానియొక్క, గాత్రముల=అవయవములయొక్క, దీటుల=సమానవస్తువులయొక్క, చరిత్ర=చరితము చిత్రమయ్యెన్=ఆశ్చర్యమాయెను.

క. మెఱుఁగుపసిండికి వాసన।

చెఱకునకున్ సత్ఫలంబు-సృజియింపని యా।

కొఱచెలిమేనినిజిగివా।

తెఱయును నిర్మించిధాత-తీర్చికొనియెన్॥

టీ. మెఱుఁగుపసిండికిన్=మెఱుంగుబంగారమునకు, వాసన=పరిమళమును, చెఱకునకున్=ఇక్షువునకు, సత్ఫలంబు=మంచిపండును, సృజియింపని=నిర్మింపనట్టి, ఆకొఱఁత=ఆలోటు, చెలిమేనిని=చిన్నదానిశరీరమును, జిగివాతెఱయును=నునుపైనయధరోష్ఠమును, నిర్మించి=చేసి, ధాత=బ్రహ్మ, తీర్చికొనియెన్=పోఁగొట్టుకొనెను.

సీ. సరసులలోనన-బ్జములున్నఁబనియేమి,
విషములసంగతి-విడువవెపుడు।
కళలన్నెలకునెన్ని-గలిగినఁబనియేమి,
దోషాకరఖ్యాతి-దొలఁగదెపుడు।
కవజక్కవలువృత్త-గతినున్నఁబనియేమి,
తమినెడఁదొరులఁగూడు-క్రమములేదు।
ఘనులలోనమెఱుంగు-గలసినంతనెయేమి,
చాంచల్యమొక్కఁతె-జారలేదు।

గీ. కాననీచానకనుదోయి-కాననముఁ
కబ్బురపుగబ్బిగుబ్బల-కంగమునకు।
జలజచయచంద్రచక్రచం-చలలసరిగ।
బలుకనుచితంబుగాదిట్లు-దలఁచిచూడ।

టీ. అబ్జములు=పద్మములు, సరసులలోన్=రసయుక్తులయిన వారిలో, మడుగులలోననియు. ఉన్నన్=ఉంటచేత, పనియేమి=కార్యమేమి గలదు, విషముల=ఉదకములయొక్క, గరళములయొక్కయనియు, సంగతి=స్నేహము, ఎపుడు=ఎన్నఁడును, విడువదు=వదలదు, ఆ నెలకున్=ఆచంద్రునికి, కళలు=పదియాఱవభాగములు, శాస్త్రములనియు, ఎన్నిగలిగినన్, పనియేమి=కార్యమేమి, దోషాకరఖ్యాతి=పాపములకుస్థానమనుప్రసిద్ధి, రాఁ

నిందేయము వాఁడను ప్రసిద్ధియనియు, ఎప్పుడుఁదొలఁగదు=ఎన్నఁడును పోదు, కవజక్కవలు=జోడైన చక్రవాకములు, వృత్తిగతిన్=మంచినడతచేత, వర్తులరీతి చేతననియును, ఉన్నఁబనియేమి=ఉన్నకార్యమేమి, తమిన్=అనురాగముచేత, రాత్రియుంపనియు, ఒండొరులఁగూడుక్రమము లేదు=అన్యోన్యముగలిగియుండుట లేదు, మెఱుఁగు=మెఱుపు. ఘనులలోనన్ గొప్పవారిలో మేఘములలోననియును, కలసినంతనె యేమి=కూడినంతమాత్రముననేమి ప్రయోజనము, చాంచల్యము=చంచలత్వము, ఒక్కింతెజారలేదు=కొంచెమైనఁబోలేదు, కాన్=కాబట్టి, ఈచాన=ఈచిన్నదానియొక్క, కనుదోయికిన్=నేత్రద్వంద్వమునకును, ఆననమునకున్=ముఖమునకును, ఉబ్బురపుగబ్బిగుబ్బలకున్=ఆశ్చర్యమైనగొప్పకుచములకును, అంగమునకున్=శరీరమునకును, జల...చలలన్=జలజచయ=పద్మసమూహమును, చంద్ర=చందురుని. చక్ర=చక్రవాకములను, చంచలన్=మెఱపును, ఇట్లువలఁచిచూడన్=ఈప్రకారమాలోచించిచూడఁగా, సరిగన్=సమానముగా, పలుకన్=చెప్పుటకు ఉచితంబుగాదు==అర్హముగాదు.

క. వదనము వాణీవల్లభ|
పదమును మధ్యంబు విష్ణుపదమును గెలువన్ ||
పదలికయీసతితొడలకుఁ|
గదళిక లేపగిదిఁబోల్పఁగాఁదగు నొక్కో||

టీ. వదనము=ముఖము, వాణీవల్లభపదమును=బ్రహ్మకుస్థానమగుపద్మమును, మధ్యంబు=నడుము, విష్ణుపదమును=ఆకాశమును, గెలువన్=జయించఁగా, సదలిక=మంచినునుపుగల, ఈసతి=ఈచిన్నదానియొక్క, తొడలకున్=ఊరువులకు, కదళికల్=అఁటిని, నిందితము సదళికయనియునర్థము,. సదళికయొక్కతొడలకుఁగదళికను బోల్పరాదని తాత్పర్యము. ఏపగిదిన్=ఏప్రకారము, పోల్పఁగాఁదగునొక్కో=సాటిచేయుఁదగునో.

సీ. అలరుబంతులటంచు-నాడవచ్చునుగాని,
యలరుబంతులటంచు-నాడరాదు॥
భద్రకుంభములంచుఁ-బలుకవచ్చునుగాని,
భద్రకుంభములంచుఁ-బలుకరాదు॥
వృత్తతాళములంచు-నెంచవచ్చునుగాని,
వృత్తతాళములంచు-నెంచరాదు॥
అతనుకోశములంచు-నరయవచ్చునుగాని,
యతనుకోశములంచు-నరయరాదు॥

గీ. గుణమున సువర్ణమనురక్తి-గుప్తిగలిగి।
విభ్రమరమాప్తమకరికా-విలసనంబు।
విద్రుమలతోపగమక్లృప్త-విలసనంబు।
నెయ్యురుబాలపాలిండ్ల-దోయినిపుడు॥

టీ- ఇచట సీసచరణములకును గీతచరణములకును సంబంధము గలుగున ట్లుగా జెప్పఁబడినది- గుణమునను=వర్తులత్వాదికమునను [అలరుబంతులపక్షమున] దారమునని యర్థము- సువర్ణమునను=మంచిరంగును, (భద్రకుంభపక్షమున) బంగారమునని యర్థము- అనురక్తి=అనురాగమును (వృత్తతాళపక్షమున) ఎఱుపునని యర్థము గుప్తి=రవికకప్పు [అతనుకోశపక్షమున] దాపరికమునని యర్థము, కలిగి=ఉండి, విభ్రమ........లసనంబు=విభ్రమరమా=విలాసలక్ష్మి చేత, ఆప్త=పొందఁజడిన=మకరికా=మకరికాపత్త్రములయొక్క,విలసనంబు=విలాసముగలదియు- విద్రుమ........లసనంబు, విద్రుమలతా=పగడపుతీగలయొక్క, ఉపగమ=పొందుటచేఁ, క్లృప్త=రచింపఁబడిన విలసనంబు=విలాసముగలదియు, ఐ=అయి, అలరు=ప్రకాశించునట్టి, బాలపాలిండ్లదోయికి

చిన్నదాని స్తనద్వంద్వమును, ఇపుడు=ఇప్పుడు, అలరుబంతులటంచున్ = పుష్పములబంతులని. ఆడవచ్చునుగాని = పలుకవచ్చునుగాని, అలరు = శోభించునట్టి, బంతులటంచున్ - కందుకములని, ఆడరాదు = పలుకఁగూడదు - భద్రకుంభములంచున్ - బంగారు కలశములని, పలుకవచ్చునుగాని = చెప్పవచ్చునుగాని, భద్రకుంభములంచున్ = ఏనుగుకుంభస్థలములని, పలుకరాదు = వచింపఁగూడదు, వృత్తతాళములంచున్ = వర్తులములగు తాటిపండ్లని, ఎంచవచ్చునుగాని = ఎన్నవచ్చునుగాని, వృత్తతాళములంచున్ - వర్తులములగు తాళపుచిప్పలని, ఎంచరాదు = ఎంచఁగూడదు, అతనుకోశములంచున్ = మన్మథుని ధనరాసులని. అరయవచ్చునుగాని = చూడవచ్చునుగాని, అతనుకోశములంచున్ = గొప్ప మొగ్గలని, అరయరాదు = చూడఁగూడదు-

క. కామినికన్గవకాంతులు।
సోమకళావిలసనంబుఁ-జూపుచుఁ బెనులీ।
లామీనాకృతిఁబూనఁగ।
నోమలికిన్ శ్రుతులు శ్రీల-గుటసందియమే॥

టీ. కామినికన్గవకాంతులు = స్త్రీయొక్క నేత్రద్వంద్వముయొక్క కాంతులు, సోమకళావిలసనంబు = చంద్రకళయొక్క విలాసమును, చూపుచున్ = కనఁబరచుచు, పెను = విస్తారమగు, లీలా = విలాసముచేతనయిన, మీనాకృతిన్ = మత్స్యాకారమును పూనఁగన్ = ధరించఁగా, కోమలికిన్ = స్త్రీకి, శ్రుతులు = చెవులు, శ్రీలగుట = శ్రీకారములగుట, లక్ష్ములగుటయని యునర్థము- సందియమే = సంశయమా, ఇచట నేత్రములయందుఁ దెల్లని రంగుగలిగియుండుటంగావునఁ జంద్రకళాసామ్యముఁ జెప్పెను, కన్నులు చంద్రకళావిలాసమును మీనాకారమును ధరించుట చేత సముద్రమందుఁ బుట్టిన చంద్రమత్స్యములున్న చోట సముద్రమునందే పుట్టిన శ్రీయుండుటను సందేహము లేదని తాత్పర్యము-

చ. మనసనుప్రోలినేలునెఱ-మావిశరమ్ములదంటనిస్తుల
స్తనగిరిదుర్గయుగ్మముతు-దన్నిలపెన్ మకరాంకుఁడప్డుచ
య్యనఁజనునాభికూపపుత-టంకముచేఁబదలగ్నకృష్టమై
పనుపడునాచుతీవయెగఁ-బ్రాఁకెనసందగునాఱునాతికిన్॥

టీక. మనసనుప్రోలిన్ = చిత్తమనెడుపట్టణమును, ఏలు = పాలించునట్టి, నెఱమావిశరమ్ములదంట = శ్రేష్ఠములగు మామిడిపువ్వుల బాణములుఁగల నేర్పరియగు మన్మథుఁడు, నిస్తుల...తుదన్ — నిస్తుల = సామ్యములేని, స్తన = కుచములనెడు, గిరిదుర్గయుగ్మము = పర్వతదుర్గద్వంద్వముయొక్క, తుదన్ = చివరను, మకరాంకము = మకరికాపత్రములనెడు మొసలిజెండాను, నిలపెన్ = ఉంచెను. చయ్యనన్ = శీఘ్రముగా, చను = వెడలునట్టి, నాభికూపపు = నాభియను నూతియందలి, తదంకముచేన్ = ఆమన్మథుని చిహ్నమగు చేపచేత. నూతియందుఁ జేపయుండుట న్యాయముగనుక యట్టిచేపయొకటి నాభికూపమునందుండి మన్మథుని ధ్వజమీనమును జూచి పైకెగసెనని తాత్పర్యము. పదలగ్నకృష్టమై = పాదమందుఁ దగులుకొన్నట్టిదియు, లాగఁబడినట్టిదియునై. చేపకుఁ బాదములు లేకున్నను పాదములవంటి యవయవముల నే అట్లు నిర్దేశించినాఁడు. పనుపడు = బాగగు, నాచుతీవ = శైవలలత, ఎగఁబ్రాఁకెనన్ = ఎగఁబ్రాఁకినదో యనునట్లు, నాతికిన్ = స్త్రీకి, ఆఱు = నూఁగారు, తగున్ = ఒప్పును.

సీ. పాలఁతిపాదపయోజ-ములపేరనవనిలోఁ,
బ్రబలఁగాఁబోలుఁబ-ల్లవచయంబు।
కలువకంటికటాక్ష-ములపేరఁబుడమివ,
ర్ధిలఁబోలువాలుగ-న్నులకులంబు।
కలకంఠికాలంది-యలపేరవర్థిల్లఁ,
గాఁబోలువరహంస-కవ్రజంబు।

కుందసుందరహాస-కుంతలమ్ములపేర,
నమరఁబోలునుమద-భ్రమరకంబు|

గీ. లాకులతనున్న వలఁగొన్న-నమరభంగి|
ములఁబడినవెల్ల యెడలను-మొరయిడినను|
మించుచిగురులువాలుగ-లంచలభులు|
గాంచఁజాలవుశృంగార-మిఁచుకైన||

టీ|| పల్లవచయంబు=చిగుళ్ళసమూహము, మఱియు, పత్=పాదముల యొక్క, లవ=లేశములయొక్క, చయంబు=సమూహమనియునర్థము, ఈ యర్థము పాదములపేరఁ బ్రబలఁబోలు నని చెప్పుట కుపయోగించుచున్నది. ముందుఁగూడ నిట్లూహించవలయును. పాలఁతిపాదపయోజములపేరన్= స్త్రీయొక్క పాదపద్మములపేరితో, అవనిలోన్=భూమిలో, ప్రబలఁగాఁ బోలున్=అతిశయించఁబోలును, వాలుగన్నుల- వాలుగ=వాలుగచేపల యొక్క, అన్నుల=స్త్రీలయొక్క, కులంబు=జాతి, మఱియు, వాలు=దీర్ఘములగు, కన్నుల=నేత్రములయొక్కయనియునర్థము- కలువకంటికటాక్షములపేరన్=స్త్రీయొక్క క్రేఁగంటిచూపులపేరుతో, పుడమిన్=భూమి యందు, పరిలఁబోలున్=వృద్ధిఁ బొందఁబోలును పరహంసకవ్రజంబు- పర=శ్రేష్ఠమయిన, హంసక=అంచలయొక్క, వ్రజంబు=సమూహము- మ ఱియు, హంసక=కాలికడియములయొక్కయనియునర్థము, కలకంఠి కాలం దియలపేరన్=అచిన్నదానిపాదములయందలియందెలపేరుతో, పరిలఁగాఁ బోలున్=వృద్ధిఁబొందఁబోలును, మదభ్రమరకంబులు- మద=మదముతోఁ గూడిన, భ్రమరకంబులు=తుమ్మెదలు, మఱియు, భ్రమరకంబులు=ముంగురు లు. కుందసుందరహాస=మల్లిపువ్వులవలె సుందరమయిన నవ్వుగల స్త్రీ యొక్క, కుంతలమ్ములపేరన్=ముంగురులపేరితో, అమరఁ బోలును=ఒప్పఁ బోలును, ఆకులతనున్నన్=ఆకులత్వముచేతనున్నను, [పల్లవము] ఆకు లత యందున్నదనియును, వలఁగొన్నన్=ప్రదక్షిణముఁజేసినను, [వాలుగలు]

వేలలోఁ బడె ననియును, అమరన్ = ఒప్పునట్లు, భంగములఁబడినన్ = హానులఁ బొందినను, (హంసలు) తరంగములలోఁ బడె ననియు ఎల్లకొలఁకులను = అన్నిచోటుల, మొలయికినన్ = ముట్టఁబెట్టుకొన్నను, (తుమ్మెదలు) ధ్వనిచేసెననియు, మించు చిగురులు = అతిశయించు పల్లవములును వాలుగలు = వాలుగచేపలును, అంచలు = హంసలును, అళులు = తుమ్మెదలును ఇంచుకైనన్ = కొంచెమైనను, శృంగారము = సౌందర్యమునని లాక్షణికారము. కాంచఁజాలవు = పొందలేవు.

మ. ఘనశృంగారపుఁదీఁగయౌవనవనిం-గందర్పుఁడన్ హాలికుం।
డునెరాపొక్కిటిపాదునిల్పఁదనరె-న్నూగారునాదానిమీఁ।
దనవోష్ఠారుణబింబడంబరరతిన్-ద్వంద్వంబయ్యెజక్కవల్।
దనరెంజన్నులునాఁగనింతిముఖచం-ద్రశ్రీభయస్తబ్ధమై॥

టీ. యౌవనవనిన్ = జవ్వనము తోఁటయందు, కందర్పుఁడన్ = మన్మథుఁడనెడు, హాలికుండు = సేద్యగాఁడు, నెరా = ప్రశస్తమైన, పొక్కిటిపాదు = నాభి యనెడుపాదు, నిల్పన్ = ఉంచఁగా, దానియందని యధ్యాహారము. ఘనశృంగారపుఁదీవ = గొప్పదియగు శృంగారమనెడు తీగ, నూగారునాన్ = రోమావళియను పేరుచేత, తనరెన్ = ఒప్పెను. దానిమీఁద = దానిపైని, నవోష్ఠారుణబింబడంబరరతిన్ = నూతనమగు నధరోష్ఠమనెడు సూర్యబింబము యొక్క యాటోపమందాసక్తిచేత - చక్రవాకములకు సూర్యబింబమందాసక్తికలుగుట ప్రసిద్ధము. ద్వంద్వంబయి = జోడై, జక్కవల్ = చక్రవాకములు, చన్నులునాఁగన్ = స్తనములను పేరితో, ఇంతి = ఆచిన్నదానియొక్క, ముఖ...స్తబ్ధమై - ముఖచంద్ర = ముఖమను చంద్రునియొక్క, శ్రీ = శోభయొక్క, భయ = భీతిచేత, స్తబ్ధమై = కొయ్యవారి, తనరెన్ = ఒప్పెను. చక్రవాకములు చంద్రునికి జడియుట ప్రసిద్ధము.

సీ. పడఁతిమేల్పడతలా-పరమహంసలకైన,
పతిసఖస్థితులుస-ద్వ్రతతికైన,

వనితకన్గవకాంతి-యనిమిషావళికైనఁ,
గన్నెపెన్నెఱిగుంపు-ఘనులకైన।
వనజాక్షివదనమీ-శ్వరశిఖామణికైన,
వెలఁదిపలుకులుశుకా-దులకునైన।
హరిణాక్షియఱిగౌను-హరికైనఁబల్లవా,
ధరయూరులుసరిస-తరులకైనఁ।
గీ. బట్టివర్ణింపనలవిగా-దిట్టులుండ।
సతివయాసొంపులాపెంపు-లానెఱాణ్ము।
యారములుబీరములునుశృం-గారములును।
దరమెలెక్కింపఁదర్కింప-నరులకెపుడు॥

టీ॥ ఈపద్యమందుపమానవస్తువులకును బూజ్యులకును శ్లేషద్వారాయాధిక్యవసాయముఁ జేసినాఁడు- పడఁతిమేల్నడతలు=ఆచిన్నదాని మంచిగమనములు, ఆపరమహంసలకైనన్=ప్రసిద్ధులగుజ్ఞానులకయినను, గొప్పహంసలకనియును, సతిసఖిస్థితులు=ఆచిన్నదాని గోళ్ళరీతులు, సద్వ్రతతికైనన్=యోగ్యులసమూహమునకైన, నక్షత్రసమూహమునకనియును, వనితకన్గవకాంతి=ఆచిన్నదాని నేత్రద్వంద్వముయొక్క కాంతి, అనిమిషావళికైనన్=దేవసమూహమునకైనను, ఱెప్పపాటులేని చేపలసమూహమునకనియును, కన్నెపెన్నెఱిగుంపు=చిన్నదానికేశసమూహము, ఘనులకైనన్=గొప్పవారికైనను, మేఘములకయినననియు, వనజాక్షివదనము=స్త్రీయొక్క మొగము, ఈశ్వరశిఖామణికైనన్=ఈశ్వరశ్రేష్ఠులకయినను, శివునిశిరోమణియగుచంద్రునకనియును, వెలఁదిపలుకులు=చిన్నదానిమాటలు. శుకాదులకునైనన్=శ్రీశుకుఁడుమొదలగువారికయిన. చిలుకలు మొదలగువాని కనియును, హరిణాక్షియఱిగౌను=చిన్నదానిసన్నమగునడుము, హరికైనన్=విష్ణువుకయినను, సింహమునకనియును, పల్లవాధరయూరులు=చిన్నదానితొడలు,

సరసతరులకై నన్ = మిక్కిలిసరసులగువారికయినను, రసయుక్తములగుచెట్లకనియును, పట్టి=పూని, వర్ణింపన్ = వర్ణనఁజేయుటకు, అలవిగాదు = శక్యముగాదు, ఇట్టులుండఁగ్ = ఈరీతినుండఁగా అతివ = చిన్నదానియొక్క, ఆసాంపులు = ఆసాగసులు, అపెంపులు = అయతిశయములును, ఆనారాయొయ్యారములు = ఆగొప్పవిలాసములును, బీరములును = బిగువులును, శృంగారములును = శృంగారచేష్టలును, నరులకున్ = మనుష్యులకు, ఎపుడును = ఎన్నఁడును, లెక్కింపన్ = గణనసేయుటకును, తర్కింపన్ = ఊహించుటకును, తరమె = శక్యమా?

క. కాంచనకళికాంచనమును।
గాంచెంబంకేజపాణి-ఘననాసికయు।
మ్మించులమించులమించిర।
మించులతాలలితగాత్రి-మేనిమెఱుంగుల్॥

టీ॥ పంకేజపాణిఘననాసిక = పద్మములవంటిహస్తములుగల చిన్నదానిముక్కు, కాంచనకళికాంచనమును = సంపెంగమొగ్గయొక్క గౌరవమును, కాంచెన్ = పొందెను. లతాలలితగాత్రి = తీగవలె సుందరమగు శరీరముగల స్త్రీయొక్క, మేనిమెఱుంగుల్ = శరీరకాంతులు. అమ్మించులమించుల = ప్రసిద్ధమగు మెఱపుల కాంతులను, మించి = అతిశయించి, రమించున్ = క్రీడించును.

మ. కలయుస్మీనముద్విస్వభావగరిమం-గన్దోయిదంభంబునన్।
వెలయందచ్చననుచ్చభావముగుటన్-విచ్చేయుశుక్రుండునా॥
నలరున్మంగరము త్రైమంగనకుఁద-ధ్యాబిచ్చలింగాంచుచో।
నలఘుండాతఁడుగన్నకన్యకిలనై-చ్యంబెంచవేదేజనుల్॥

టీ॥ మీనరాశి ద్విస్వభావ రాశియనియు శుక్రున కది యుచ్చయనియు. ఉచ్చకు నేడవరాశియగు కన్యారాశి నీచయనియు, గ్రహములన్నియుఁ దా

మున్ను రాశియందుండి యేడవ రాశిం జూచును గావున మీనమందున్న శుక్రుండు కన్యారాశిం జూచుననియు, జ్యోతిశ్శాస్త్రప్రసిద్ధములు. ఈ పద్యము దానిననుసరించి చెప్పుచున్నాడు. కలయన్ = వ్యాపించునట్లుగా, మీనము = చేప, మీనరాశియనియును, ద్విస్వభావగరిమన్ = చరస్థిర స్వభావగౌరవముచేత, కన్దోయి = ఆచిన్నదాని నేత్రద్వంద్వము యొక్క, దంభంబునన్ = మిషముచేత, వెలయున్ = ఒప్పుంగా, తెచ్చున్ = కపటముచేత, ఉచ్చభావము గుటన్ = ఉన్నతత్వము గుటచేత, ఉచ్చరాశి యనియును, విచ్చేయు = వచ్చినట్టి శుక్రుండు నాన్ = శుక్రుండే వీరాయనానట్లు, ఉంగరముత్తెము = ఉంగరమునందలి ముత్తెము, అంగనకున్ = స్త్రీకి, అలరున్ = ఒప్పును, తథ్యంబు = నిశ్చయము, ఇచ్ఛాలింగనంబు చోన్ = ఈచిన్నదానిం జూచునపుడు, అలఘుండు = గొప్పవాండగు. అతండు = అశుక్రుండు, కన్నెకన్యకున్ = చూచినకన్యరాశికి, కన్నట్టిచిన్నదానికి [అనంగా దేవయానికి] జనుల్ = మనుష్యులు. నైచ్యంబు = నీచత్వమును, ఎంచలేరే = ఆలోచించలేరా.

స నానాప్రసూనాళి-లోనారసివసంతుం,
డసమశౌరభవసార-మొసగ నొసంగ।
ధారాళధారాసు-ధారాసుజాబిల్లి,
నెదకిసారముం దెచ్చి-పద నొనర్చ।
సంపాతశంపాళి-నింపారుచకచకల్,
ఘనులోకగుమ్మగం జే-కొనితనర్చ।
శృంగారముంగారం-బొంగారుటంగారు,
మేరులేర్పరచిన-మ్మికరయొసంగ॥

గీ. బచ్చవిలుకాండులచ్చి పై-యచొచ్చెనర్చి।
యచ్చరలు మెచ్చమచ్చటల్-హెచ్చవిచ్చ।

విచ్చెలినిఁ జేసెఁ గానిచో-నింతవింత।
చక్కఁదనమొక్కటనెట్లు-పిక్కటిల్లు॥

టీ. వసంతుఁడు=వసంతర్తువు, నానాప్రసూనాళిలోన్=సమస్తపుష్పవర్గ్గములో, అరసి=చూచి, సౌరభసారము=మంచిపరిమళము, ఎసఁగన్=ఒప్పునట్లు, ఒసఁగన్=ఇయ్యఁగా, జాబిల్లి=చంద్రుఁడు, ధారా........రాశిలోన్=ధారాళ=అడ్డులేని, ధారా=ధారారూపమైన, సుధా=అమృతముయొక్క, రాశిన్=ప్రోగునందు, వెదకి=వెదకి, సారముదెచ్చి=మెఱుఁగుఁదెచ్చి, పదనొనర్పన్=తడివేయఁగా, ఘనులు=మేఘములు, సంపాతశంపాళిన్=సంపాత=బాగ ప్రసరించుటతోఁగూడిన, శంపా=మెఱుపుయొక్క, ఆళిన్=పఙ్క్తియందు, ఇంపారు=సొగసైన, చకచకల్=తళతళలు, ఒకగుమిగన్=ఒకప్రోగుగా చేకొని=పుచ్చుకొని=తనర్పన్=అతిశయించఁగా, మేరువు=మేరువుపర్వతము, శృంగారముంగారన్=శృంగారమొప్పునట్లు, పొంగారు=అతిశయించినట్టి, బంగారు=బంగారము, ఏర్పరచి=ఏరి, నమ్మికన్=నమ్మకముచేత, ఒసంగన్=ఈయఁగా, పచ్చవిల్తుఁడు=మన్మథుఁడు, లచ్చిపైన్=లక్ష్మీమీఁద, అచ్చొప్పనర్చి=అచ్చొత్తి, అచ్చరలు మెచ్చన్=అప్సరస్త్రీలు పొగడునట్లుగా, (అప్సరలసౌందర్యమును మించినదని తాత్పర్యము) ముచ్చటల్ హెచ్చన్=ఆనందములతిశయించఁగా, ఇచ్చన్=ఇచ్ఛచేత, ఇచ్చెలిని=ఈచిన్నదానిని. చేసెన్=రచించెను, కానిచోన్=కానట్టయితే, ఇంతవింతచక్కఁదనము=ఇంతచిత్రమగుసౌందర్యము, ఒక్కటన్=ఒక్కచోట, ఎట్లుపిక్కటిల్లున్=ఎట్లుగావిజృంభించును-

మ. కన్నుల్ గాంచిచకోరకంబు పరిరాఁ-గానుచ్ఛవర్ణంబుతో।
మిన్నాదంతములందలంచుచు సము-న్నీలద్విరేఫస్థితిం।
జన్నుల్ గాఁచినఁ గోపవృత్తి నవిపై-సాధింపఁ గంఠంబు మేల్!
చెన్నుల్ గోరుచు సుళ్ళఁ బొందెనవలా-శ్రీలబ్బునే యేరికిన్॥

టీ॥ చకోరకంబు=చకోరపక్షి. కన్నుల్ గాంచి=నేత్రములనుజూచి, నేత్రములతో సామ్యముం బొందం దలంచియనిభావము- ఉచ్చవర్ణంబుతోన్=ఉన్నతమగు కాంతితోం గూడి, సరిరాగాన్=సరివచ్చుట, మిన్నా దంతములన్=శ్రేష్ఠములగు దంతములను, తలంచుచున్=తలపోయుచు, (ఉచ్చవర్ణంబుతోన్=ఉత్కృష్టమయిన, అనఁగా విడువఁబడిన, చకారముతో] చకోరకంబు అను శబ్దమందు చవర్ణము విడువఁగా, కోరకము అయినది- మొగ్గయనియర్థము- అవిదంతములసామ్యమొందినదని భావము, సము...సితిన్=సముస్సీలత్=అతిశయించుచున్న, విరేఫ=నింద్యముగాని, సితిన్=శనికిచేత, జన్నుల్ గాంచినన్=స్తనములఁ జూడఁగా, [విరేఫసితిన్=రఅను నక్షరము లేనియూనికిచేత] చకారముపోఁగామిగిలిన కోరకశబ్దమందు రేఫము పోఁగా 'కోకంబు' అయినది. చక్రవాకమనియర్థము, అది స్తనములతో సామ్యమునకువచ్చెనని భావము. అవి ఆస్తనములు, కోపవృత్తిన్=కోపవ్యాపారముచేత, పైసాధింపన్=అధికములుగాఁగా, కంఠంబు=కుత్తుకయొక్క, మేల్ చెన్నుల్ మంచిశోభలు, కోసుచున్=కోయుకొనుచు, (కోపవృత్తిన్- కో=కో యను నక్షరముయొక్క, అపవృత్తిన్=నివారించుటచేత) మిగిలిన కోకంబు అను శబ్దమందు కో అను నక్షరమునుదీసి వేయఁగా, కంబు అయినది- శంఖమనియర్థము- అదికంఠముసామ్యముగోరుచున్నదని భావము. సుళ్ళఁ బొందన్=బాధలఁ బొందనని లాక్షణికార్థము. శంఖమునను లోపల సుడిదిరిగియుండునని భావము. ఏరికిన్=ఎవరికైనను, నవలా=ఆచిన్నదానియొక్క, శ్రీలు=శోభలు, అబ్బునే=దొరకునా.

సీ. ఘనచంపకస్నేహ-మునమించుముంగురుల్,
భ్రమరకంబులటంచు-భ్రమయరాదు।
వలరేనినెనరుబా-టిలుచాననయనముల్,
వాలుగన్నులటంచుఁ-బలుకరాదు।

సీ. ఘనచంపకస్నేహ-మునమించుముంగురుల్,
భ్రమరికంబులటంచు-భ్రమయరాదు।
వలజేసినెనరుబా-టిలుచానయనముల్,
వాలుగన్నులటంచుఁ-బలుకరాదు।
అనిశోజ్జ్వలస్ఫూర్తి-గనుబాలఫాలంబు,
చంద్రకాంతమటంచుఁ-జనువరాదు।
ఇలనల్లనవనదం-బులఁబొసంగమిజెడ,
కృష్ణవేణియటంచు-నెంచరాదు।
గీ. మదమధువ్రతవితతులు-మత్స్యపతులు।
హరిణకిరణాశ్మములు-నదుల్ హరిణనయన।
కుంతలదృగాస్యశ్రేణుల-గురుసమాఖ్య।
లేకతంబునవహించు-నేకతమున॥

టీ. ఘన...స్నేహమునన్, ఘన=గొప్పదియగు, చంపకస్నేహమునన్=సంపెంగనూనెచేత, సంపెంగపువ్వులమైత్రిచేతననియు, మించు=అతిశయించునట్టి, ముంగురుల్=అలకములు, భ్రమరకంబులటంచున్=తుమ్మెదలనుచు, భ్రమయరాదు=భ్రమపడఁగూడదు, తుమ్మెదలైనచో చంపకస్నేహమున మించవనితాత్పర్యము. భ్రమరకములని ముంగురులకుఁ బేరు. వలజేసిన=మన్మథునియొక్క, వలలకునధికారియగు పల్లెవానియొక్కయునియు, నెనరు=స్నేహమును, పాటిలు=పొందిన, చానయనముల్=ఆచిన్నదాని నేత్రములు, వాలుగన్నులటంచున్=ఆడువాలుగలనుచు, పలుకరాదు=చెప్పఁగూడదు, ఆడువాలుగలైనచోఁ బల్లెవాని నెనరు బాటిలవనితాత్పర్యము. వాలుగన్నులని నేత్రములకు పేరు. అని...స్ఫూర్తిన్, అనిశ=ఎల్లప్పుడు, నిశేతరకాలమందు [అనఁగాఁబగటియందు] అనియుఉజ్జ్వల=ప్రకాశించుచున్న స్ఫూర్తిన్=స్ఫురణను, కను=పొందునట్టి, బాలఫాలంబు=ఆచిన్నదానిలలాటము, చం

ద్రకాంతమటంచున్ = చంద్రకాంతమణియని , చదువరాదు = చెప్పటకూ డదు, చంద్రకాంతమైనచోఁ బగటియం దుజ్జ్వలన్మూర్తిగనదని తాత్పర్యము. చంద్రకాంతయు (చంద్రునివలె సుందరమైనది) అని నుదుటికిఁ బేరు, ఇలన్ = భూమియందు, అల్ల = ప్రసిద్ధములై , నవ = నూతనములగు, నదంబులన్ = పురుషనదములచేత, అల్లనన్ = తిన్నగా, నవదంబులన్ = మేఘములచేతననియు, పొసంగమిన్ = అనుకూలించకుండుటచేత, [జడపక్షమున మేఘములను మించియున్నదని భావము] జడ = జట, కృష్ణవేణియటంచున్ = కృష్ణవేణీనదియని ఎంచరాదు = తలఁచఁగూడదు. నదియైనచో నదములఁబొసంగునని తాత్పర్యము. కృష్ణవేణి = నల్లనిజడ యని జడపేరు. మదమధువ్రతవితతులు = మదయుక్తములగు తుమ్మెదలసమూహములును, మత్స్యసతులు = ఆడుచేపలును, హరిణకిరణాశ్మములు = చంద్రకాంత మణులును, నదుల్ = ఏఱులును, హరిణనయన = ఆచిన్నదానియొక్క, కుంత... వేణులు — కుంతల = ముంగురులయొక్కయు, దృక్ = నేత్రములయొక్కయు, ఆస్య = ముఖముయొక్కయు, వేణుల = జడయొక్కయు, గురుసమాఖ్యలు = గొప్పపేరులు, ఏకతంబునన్ = ఒంటరితనముచేత, ఏకతంబునన్ = ఏహేతువుచేత. వహియించున్ = ధరించు.

వ. ఇప్పగిది ముప్పిరిఁగొను జవ్వనంబుప్పతిల్లఁ జొప్పడి యొప్పుల కుప్పయగు నప్పొలఁతుక యప్పుడప్పుడరవిప్పపికులందలిర్చు పుప్పొడికుప్పలఁ దెప్పలు దేలుచు, నిప్పుకలచొప్పున త్రొక్కులప్పళింపుచుఁ గుప్పగంతులం గుప్పళించు నళులు గప్పికొనఁ జొప్పడు పూఁజప్పరమ్ముల గుప్పుగుప్పున లేఁగదువలి దలిర్పు నుప్పరంబెగయు కప్పురంపుఁదిప్పల నపికల్పకల్పనలఁ దోడునీడలగు ప్రౌఢచేడియలతోడ నాడుచుం బాడుచునుండి యొక్కనాఁడు మనోవినోదంబున.

టీ. స్పష్టము.

సీ. పాటీరకోటీర-కోటీసమాటీక,
మానమందమరుత్కు-మారగతులు।
నాళీకపాళీమృ-ణాళీకబళనైక,
పాకపాకమరాళ-బహువిహృతులు।
సారంగకీరాంగ-నారంగనారంగ,
పరిపక్వఫలపరం-పరలరుచులు।
వేలాపగాలాప-లీలాపరపికావ,
ళీలాలితమహాకుహూలలితము॥

గీ. తైందవశిలాకలాపని-ష్యందములును।
సారమారందసారణీ-ధోరణులును।
విలసిలునుకానుకవిలాస-విపినమునను।
దోడు చేడియలనుగూడి-యాడఁదలఁచి॥

టీ. పాటీర...గతులు — పాటీరకోటీర=శ్రేష్ఠములైన మంచిగంధపుచెట్లయొక్క, కోటీ=కొనలయందు. బహువృక్షములయందనుట, సమాటీకమాన=సంచరించుచున్న, మరుత్కుమార=పిల్లవాయువులయొక్క, గతులు=సంచారములును, నాళీక...హృతులు — నాళీకపాళీ=పద్మపఙ్క్తులయొక్క, మృణాళీ=తూండ్లయొక్క, కబళ=తినుటయే, ఏకపాక=ముఖ్యపరిపాకముగల, పాకమరాళ=పిల్లహంసలయొక్క, బహు=విస్తారమయిన, విహృతులు=విహారములు, సారంగ...రుచులు — సారంగ=తుమ్మెదలయొక్కయు, కీర=చిలుకలయొక్కయు, అంగనా=స్త్రీలను, రంగ=విహారస్థలముగు నారంగ=నారింజచెట్లయొక్క, పరిపక్వ=పండిన, ఫల=పండ్లయొక్క, పరంపరల=పఙ్క్తులయొక్క, రుచులు=కాంతులును, వేలా...లలితములు వేలా=హద్దును, అపగ=దాటిపోయిన, ఆలాప=వాక్యములయొక్క, లీలా=విలాసము, పర=ప్రధానముగల, పిక=కోయిలలయొక్క, ఆవళీ=పంక్తి

యొక్క, లాలిత=సమ్మానించఁబడుచున్న, మహాత్=గొప్పలగు, కుహూ=కుహూధ్వనుల యొక్క, [కోయిలకూతకు కుహూధ్వని పేరు] లలితములు=విలాసములును, ఐంద...ష్యందములును. ఐందవశిలా=చంద్రకాంతి మణులయొక్క, కలాప=సమూహముయొక్క, నిష్యందములును=జలప్రవాహములును, సార...ధోరణులును, సార=శ్రేష్ఠమైన, మారంద=మకరందసంబంధియగు, సారణీ=పిల్లకాలువలయొక్క, ధోరణులును=పఙ్క్తులును, విలసిలు=ప్రకాశించునట్టి, ఒకానొకవిలాసవిపినమునకు=ఒకప్రమదారామమందు, తోడుచేడియలనుగూడి=చెలికత్తెలనుగూడి, ఆడఁదలఁచి=విహరించుటకాలోచించి-

క. నిగనిగలుగలిగిసొగసగు।
తొగరుచిగురుపాదుకలను-దొడిగిచెలుల్ తో।
డుగరామగరానిగరా।
లఁగరాళితమైనతోవ-లఁగనుంగొనుచున్॥

టీ॥ నిగనిగలుఁగలిగి=తళతళ్యములుఁగలిగి, సొగసగు=మనోహరమైన, తొగరుచిగురుఁ బాదుకలను=ఎఱ్ఱనిచిగుళ్ళ పావలను, తొడిగి=ధరించి, చెలుల్=చెలికత్తెలు, తోడుగరాన్=వెంటరాఁగా, మగరానిగరాలన్=శ్రేష్ఠములగు వజ్రములచేత. కరాళితమైన=పొదవైన, తోవలన్=మార్గములను, కనుంగొనుచున్=చూచుచు-

సీ. కప్పురాలొప్పరా-చప్పరాలనెసంగు,
కప్పుకాల్గప్పుమా-ర్గమునసైనఁ।
బలుకురాచిలుకరా-జులకురాగమొసంగు,
పలుకురాల్గులుకుమేల్-పద్యసైనఁ।
బొదలసంపదలస-మ్మదలసద్గతిమించి,
పొదలుతుమ్మెదలాను-పదవినైన।

విరుల పెందరుల పం-దిరుల(బుప్పొడికుప్ప,
లురులు సుందరలతా-సరణినైన(।

గీ. కొమ్మ పూరెమ్మ బంగారు-బొమ్మ ముద్దు।
గుమ్మ! పోవలయు నంచు-నెమ్మిచెలులు।
నమ్మికలు(గ్రమ్మి తెలుప(గా-నమ్మనోజ।
రాజసామ్రాజ్యలక్ష్మి బి-రాన(దరలి॥

టీ. కప్పు...చప్పరాలన్, కప్పు=నల్లనైన, రాలు=రాళ్ళు, ఒప్పు=ప్రకాశించు, రాచప్పరాలన్=రాతిచవికలచేత, ఎసఁగు=ఒప్పునట్టి, కప్పురాల్ కర్పూరములు, కప్పు=క్రమ్మునట్టి, మార్గమునైనన్=త్రోవలయందైనను, పలుకు...రాగను, పలుకు=మాటాడు, రాచిలుక=రాజకీరముల యొక్క, రాజాలకున్=పఙ్క్తులకు, రాగమొసంగు=అనురాగమును బుట్టించునట్టి, పలుకురాల్=ప్రతిధ్వనియిచ్చురాళ్ళు, కులుకు=ప్రకాశించునట్టి, మేల్=శ్రేష్ఠమయిన, పద్యనైనన్=త్రోవయందైనను. పొదలసంపదలన్=ఈరములసంపదలయందు, సద్గతిన్=మంచిసంచారముచేత, మించి=అతిశయించి, పొదలు=వృద్ధిఁబొందునట్టి, తుమ్మెదలాడు=తుమ్మెదలు విహరించునట్టి, పదవినైనన్=త్రోవయందయినను, విరుల=పువ్వులయొక్క, పెందరుల=పెద్దచెట్లుగల, పందిరులన్=పందిరులయందు, పుప్పొడి=పరాగముయొక్క, కుప్పలు=ప్రోవులు, ఉరులు=జారుచున్న, సుందరలతాసరణినైనన్=చక్కనితీగలుగలత్రోవయందైనను, కొమ్మ=ఓచిన్నదానా, పూరెమ్మ=పువ్వుగొమ్మా, బంగారుబొమ్మ=బంగారుబొమ్మవంటిదానా, ముద్దుగుమ్మ=ఓసుందరీ, పోవలయునంచున్=వెళ్ళవలయునని, నెమ్మిచెలులు=ఇష్టముగు చెలికత్తెలు, నమ్మికలు(గ్రమ్మి=విశ్వాసములుగలిగి, తెలుపఁగాన్=చెప్పఁగా, అమ్మనోజరాజసామ్రాజ్యలక్ష్మి=ఆమన్మథరాజ్యలక్ష్మి, బిరానన్=శీఘ్రముగా, తరలి=బయలుదేరి.

క. సకసకకై తుకవై నూ।
నికనికరవనూ [illegible]
చకచకితకితవశి [illegible]।
చకచకితమరాళ [illegible]

టీ॥ స.....విక్- [illegible] నూ
లసమూహముతోఁ గూడిన, [illegible] యొక్క, ప
ఘూ= స్త్రీలయొక్క, [illegible] భుజములయందున్న. నీర.....శిఖి- నీరద
శంకా = మేఘసందేహముచే, చకచకిత = మిక్కిలి ప్రకాశించెడు, కితవ
శిఖి = ధూర్తమయూరములయొక్క, మేచక = చంద్రకముచే, చకిత = భ
యపడిన, మరాళ = హంసలచే, శాలి = ఒప్పుచున్న. జలపసపదవిక్ =
కొలనును-

సీ. వకుళపాదపపల్ల-వకులముల్ విలసిల్లు,
ముకుళముల్ రవజల్ల-మూగికొనుచు।
మలయమారుతపోత-వలయమూడఁగఁ జూత,
ములయద్రుచ్ఛనువీత-ములయిసట్టి।
తొఁగరుమించినలేఁత-చిగురుటాకులమేఁత,
కెగరుకోయిలకూఁత-లగుపరుప।
నదరిడెందములోన-బెదరిచూచితటానఁ,
జెదరితమ్ములలోనఁ-బదరుచుండు।

గీ. తుమ్మెదలుఝుమ్మనుచులేచి-దొమ్మిపఱచు।
నెడనెడఁజలించునెరిగొప్పు-జడలనడరు।
కమ్మతావికివెనువెంటఁ-గ్రమ్మికొనఁగఁ
దోమచేడెలతోడను-గూడెచనుచు।

టీ. వకుళ...కులముఁగ్, వకుళపాదప = పొగడచెట్లయొక్క, పల్లవకులముల్ = చిగురుగుంపులు, విలసిల్లు = ప్రకాశించునట్టి, ముకుళముల్ = మొగ్గలను, రవఁజల్లఁగ = పొడివలెఁజల్లఁగా, మూఁగికొనుచుఁ = ఆవరించుచు, [ఇది తుమ్మెదలకు విశేషణము] మలయమారుతపోతవలయము = మలయ పర్వతసంబంధమయిన లేతగాలియొక్క సముదాయము, ఆడఁగన్ = విసరఁగా, చూతములన్ = మామిడిచెట్లలోనుండి, యదృచ్ఛను = తమంతట దామే, వీతములయినట్టి = బయలువెడలునట్టి, తొగరుమించిన = ఎక్కువయెఱుపుగల. లేఁతచిగురుటాకుల = లేతవైన పల్లవములయొక్క, మేతకున్ = ఆహారమునకు, ఎగరు = పైకిలేచిన, కోయిల = కోయిలలయొక్క, కూతలు = ధ్వనులు, ఆగడుపరుపఁగన్ = తొట్రుపడఁజేయఁగా, అదరి = చలించి, డెందములోనన్ = మనస్సులో, బెదరి = భయపడి, చూచి = వీక్షించి, తటాలనన్ = హఠాత్తుగా, చెదరి = విడిపోయి, తమ్ములలోనన్ = పద్మములలో, పదరుచుండు = ధ్వని చేయుచుండునట్టి, తుమ్మెదలు = తేంట్లు, ఝుమ్మనుచు లేచి = ఝుంకారముఁ జేయుచు లేచి, దొమ్మిపడుచున్ = చీకాకుపడుచు, ఎడనెడన్ = అక్కడక్కడ. చలింపు = కదలెడు, నెఱి = శ్రేష్ఠమయిన, కొప్పుజడలన్ = కొప్పులయందును జడలయందును, అడరు = ఒప్పునట్టి, కమ్మతావికిన్ = మంచిపరిమళమునకు, వెనువెంటన్ = వెంబడిగా, క్రమ్మికొనఁగన్ = ఆవరించఁగా, తోడుదేఁడెలతోడను = చెలికత్తెలతో, కూడి = కూడుకొని, చనుఁగన్ = వెళ్ళుము.

ఉ. అంగనయుంగనుంగొనెవ-నాంగణసంగిలవంగలుంగనా।
రంగదుడుంగశృంగశత-రంగతరంగితఖాంతరంగణా।
సంగతురంగపుంగవవి-హంగమభృంగకుళింగకాంగనా।
భంగరవప్రసంగమున-భాసిలుకేళివనీలలామమున్ ॥

టీ॥ అంగనయున్ = ఆచిన్నదియు, వనాంగణ...ప్రసంగమునన్ = వనాంగణ = వనసీమయందు. సంగి = కలిసికొన్న, [ఉన్నవియనుట] లవంగ = లవంగపుచెట్లయొక్కయు, లుంగ = పుల్లమాదీఫలపు చెట్లయొక్కయు, నా

రంగ = నారింజచెట్లయొక్కయు, కుడుంగ = పొదలుగల, శృంగ = పర్వతశిఖరములయొక్క, శత = వందలయొక్క, రంగ = ప్రదేశములచేత, తరంగిత = వ్యాప్తమైన, ఖ = ఆకాశముయొక్క, అంతరంగణ = మధ్యప్రదేశమందలి అనంగ = మన్మథునియొక్క' తురంగపుంగవ = అశ్వశ్రేష్ఠములకు, విహంగము = పక్షులనఁగాఁ జిలుకలయొక్కయు, భృంగ = తెమ్మెదలయొక్కయు, కుళింగ = పక్షివిశేషములయొక్కయు, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, అభంగ = ఎడతెగని, రవప్రసంగమునన్ = ధ్వనియొక్క ప్రసక్తిచేత, భాసిల్లు = ప్రకాశించునట్టి, కేళివనీలలామమున్ = క్రీడావనశ్రేష్ఠమును, కనుంగొనెన్ = చూచెను.

వ. మఱియు నయ్యుపవనంబు జవనపవనప్లవనవిచలదమంద తటినీతటనికటచటులసుమవిటపిపటలపటుదోలాలతికాలాలితడోలాపరిలోలామరబాలాకలితాలాపసుధాలాలసచేలాపగలీలావరపైలాసి మూలాకృతనీలాంబుజజాలాంబకమూలాగమకోలాహల ఖేలాహల హాళిక మొలకువలకు మారుబలుకు కలికిచిలుకపలుకల తండంబు నుద్దండంబులగు తుండంబుల ఖండింపమెండుగనవని మండలంబు నంబడు ఫలఖండంబులు మెసవిమెసవి యసమకుసుమ రసవశంబున ముదముదయింప నింపుగాఁ బాడున భంగభృంగాంగనల సంగీతభంగీ ప్రసంగంబున నంతరంగంబులు పొంగ నిలిచినిలిచి దరతరళతరలసదసమ కుసుమవిసరవిసృమర రజోవ్రజోపరాగంబున గాత్రమ్ములుచిత్రమ్ములుగా నుండియుండి చండకరకిరణమండలంబు మెండుకొనననలరు జ్వాలాభీషణమ్మునఁ దరలి మరుమరీచి వీచికలఁ దిరిగితిరిగిసారిగి హారిణాంకోపలఫలకపులకలితాలవాల జాలమ్ములనిండిన పజ్జనలరుగొజ్జఁగితీవలనీరుకొంతసేపు డాఁగివుచు సంతసోనచట బింబితమ్ములగు తమవిచి

త్రగాత్రంబులు చూచిచూచి విలక్షణలక్షణ మృగమ్ములని మెం
చి యుదంచితభయమ్మున బరువెత్తు కురంగ పుంగవమ్ములును,
కురంగ పుంగవమ్ములం గనుంగొని యనంగసంగర ప్రసంగమ్మున
కుఁ బోషితకురంగికలం గలియఁబూను పుళిందమిళింద సుందరా
లకాబృందమ్ముల సల్లలితచరణ పల్లవమ్ముల నల్లసిల్లు మంజుతర
కంజరాగపుంజ పింజరిత మంజీరపుంజంబులం జెలువలరు శింజా
రవమ్ములకు బెదరి దిక్కుదిక్కుల దృక్కులుపిక్కటిల్ల మెల్ల మె
ల్లన సంచరించు పరిసర సరస్తరంగ మాలికాడోలికా కేళికా
శాలి కాంచన మరాళికా బాలికా జాలంబుల గరుత్పరంపరల
తుంపురులగుంపు తళుకొత్తు క్రొత్త ముత్తియంపు సంపదలనిం
పవింపెసఁగు పచ్చరాగట్టుల బిట్టులవఘళించు పద్మినీపత్రంబులఁ
జూచి తివిరియఁదివురనెంచు కుమారికలయంగమ్ములం గులుకు మె
ఱుంగులనియుఁ బ్రఫుల్ల పల్లవోల్లసిత సల్లకీవిటప విఘటనోచి
త కరప్రచారంబులగు సామజ వారంబుల బృంహితంబు లురు
ములనియు నావర్తనర్తనోద్వృత్త గంధ గంధవహసంధుక్షిత
విచిత్రపరాగ పూగంబులు పురందరశరాసన యోగంబులనియు
నిబిడతిమ తమాల నికురుంబంబులం బరాలంబికాదంబినీ డంబ
రంబులనియు భ్రమించి సంభ్రమించి రమించు శిఖండిమండలం
బుల పింఛసంచలన ప్రపంచమ్ములు గాంచి తలలువాంచి గానతా
నప్రతానమ్ములఁ జాలించు పటీరవిటపి విటపకుటీతటీసటన ఘట
సపటుచటుల భుజంగపుంగవాంగనలును, భుజంగపుంగవాంగన

ల సంగీతప్రసంగంబునం గఱంగు కురంగటీయుంగులఁ జెలంగు కలువగేవి మానికంబుల నల్లసిల్లు పెల్లువెల్లువల నల్లనల్లన నల్లుకొను మల్లికావల్లికామతల్లికల చల్లనినీడల నుండియుండి తండోపతండంబులుగా మొనకొని యొండొరులఁ జెండాడు వరాహవ్యూహంబుల దుష్టదంష్ట్రికా ఘట్టఘట్టనంబులం బగులు వెదురుపొదల కణుపూఁడుపునం జిటిలు మౌక్తిక పటలంబులు తటాలునం దాక పుళిందబృంద సందానిత నళికా పాళికోన్ముక్త గుళికా నికాయంబులని యుఱుకుఱుకు కురంగ పుంగవమ్ముల పొక్కిళ్ళఁ గక్కసంబులగు మార్గమార్గ కిరాత జాతనిఖాత ఛురికాభిఘాతంబునం జాఁకు క్రొత్తకస్తూరికా వికారంబులం బొడము నరీణ పరిమళ పరీవాహంబులునుం గలిగి డెందంబున కమందానందంబు సంపాదింప నెచ్చెలులతోడఁ గూడుకొని యచ్చెలువ యుద్యానంబుఁ బ్రవేశించు సమయంబున.

టీ. మఱియుఁ = ఇంతేకాక, అయ్యుపవనంబు = ఆయుద్యానము, జవన ... మెలకువలకున్. జవన = వేగము గల, పవన = గాలి యొక్క, ప్లవన = దాటులచేత, విచలత్ = కదలుచున్న, అమంద = విస్తారము గు, తటినీ = నదుల యొక్క, తట = ఒడ్డులయొక్క, నికట = సమీపమందలి, చటుల = చంచలములగు, సురవిటపి = మందరావృక్షములయొక్క, పటల = సమూహమందు, నటత్ = ఆడుచున్న, ఏలాలతికా = ఏలకి తీగలనెడు. లాలిత = లాలించఁబడు, డోలా = ఉయ్యేలలయందు, పరిలోల = ఆసక్తలగు, అమరబాలా = దేవతాస్త్రీలచేత, కలిత = పలుకఁబడుచున్న, ఆలాపసుధా = అమృతమువంటిపలుకులయందు, లాలస = ఆసక్తులగు, వేలాపగ = హద్దులేని, లీలా = విలాసముచేత, వర = శ్రేష్ఠులగు, శైలూసిక = విలాసస్వభావులయొక్క, మాలా = పఙ్క్తిచే

త, కృత=చేయఁబడిన. నీలాంబుజజాలాంబక=నల్లకలువలే బాణములుగల మన్మథునకు (అనఁగా కామోద్రేకమునకు) మూల=కారణమైన, ఆగమశాస్త్ర=ములయొక్క (అనఁగా సంగీతముయొక్క) కోలాహల=కలకలముయొక్క, ఖేలా విలాసముయొక్క, హళాహళిక=గందరగోళముయొక్క, మెలకువలకున్=నేర్పులకు, ముగుబలుకు=మారుమాటఁజెప్పునట్టి కలికి=మనోహరములగు, చిలుకపిలుకల=చిలుకపిల్లలయొక్క, తండంబులు=సమూహములు, ఉద్దండంబులగు=తీక్ష్ణములగు, తుండంబులన్=ముక్కులచేత, ఖండింపన్=కొట్టఁగా, మెండుగన్=అతిశయముగా, అవనిమండలంబునన్=భూప్రదేశంబున, పడు=పడినట్టి, ఫలఖండంబులు=పండ్లముక్కలు, మెసవి=తిని, అసమ=సమానములేని, కుసుమరస=మకరందమునకు, వశంబునన్=స్వాధీనత్వముచేత, ముదముదయింపన్=సంతోషముగలుగునట్లుగా, ఇంపుగాన్=మనోహరముగా, పాడు=గానముఁజేయుచున్నట్టి, అభంగ=భంగములేని, భృంగాంగనల=ఆడుతుమ్మెదలయొక్క, సంగీతభంగీ=గానరీతియొక్క, ప్రసంగంబునన్=ప్రసక్తిచేత, అంతరంగంబులు=మనస్సులు, ఉప్పొంగన్=ఉబ్బఁగా, నిలిచినిలచి=ఆగియాగి, దర...రాగంబునన్—దర=కొంచెముగా, తరళిత=మిక్కిలి చలించుచున్న, లసత్=ప్రకాశించుచున్న, అసమ=సమానములేని, కుసుమవిసర=పుష్పసమూహముయొక్క, విసృమర=వ్యాపించుస్వభావముగల, రజోవ్రజ=పరాగసమూహముయొక్క, ఉపరాగంబునన్=ఆవరణముచేత, గాత్రమ్ములు=దేహములు, చిత్రమ్ములుగాన్=చిత్రవర్ణములుగలవిగా, ఉండియుండెడి. చండకరకిరణమండలంబునన్=సూర్యకిరణసమూహమును, మెండుకొనన్=వ్యాపించఁగా, అలరు=ఒప్పుచున్న, జ్వాలా=మంటలవలె, భీషణంబునన్=భయంకరస్థితిచేత, మరలి=మళ్ళుకొని, మరుమరీచికలనన్—మరు=నీరులేనిబయళ్ళయందైన, మరీచికలన్=ఎండమావులయందు, తిరిగితిరిగి=సంచరించిసంచరించి, సొరిగి=మూర్ఛిల్లి హరి...జాలంబులన్—హరికాంతోపల=చంద్రకాంతమణులయొక్క, ఫలక=పలకలయొక్క, కుల=సమూహముచే, కలిత=చేయఁబడిన, ఆలవా

ల=పాదులయొక్క, జాలంబులన్=సమూహములయందు, నిండిన=పూరించిన, ంజ్జులను=నమిషమాండ్రొప్పుచున్న, గొజ్జంగితీవల=గొజ్జంగితీగల యొక్క, నీరు=జలము, కొంతె సేపు=ఇంచుక సేపు, త్రావుచున్=పానము సేయుచు, అంతలోన్=అంతటిలో, ఆచట=ఆ పొదులయందు, బింబితంబులగు=ప్రతిఫలించిన, తమ విచిత్ర గాత్రంబులు=స్వీయములగు చిత్రశరీరములు, చూచి=ఆలోకించి, విల...మృగమ్ములని, విలక్షణ=వేరురూపుగల, లక్షణ=స్వరూపములుగల, మృగమ్ములు=మెకములని, ఎంచి=ఆలోచించి, ఉదంచితభయమ్మునన్=అతిశయించిన బెదురుచేత, పరువెత్తు=పరుగువారుచున్న. కురంగపుంగవములు=శ్రేష్ఠములగు లేళ్ళను, కురంగపుంగవమ్ములన్=శ్రేష్ఠములగు లేళ్ళను, కనుంగొని=చూచి, అసంగ...ప్రసంగమ్మునన్-- అసంగసంగర=సంభోగముయొక్క, ప్రసంగంబునకున్=ప్రసక్తికై, పోషితకురంగికలనన్=పెంపుడు లేళ్ళను. కలియుటంబున=కలియుటకై పంపునట్టి, పులింద...బృందమ్ములు—పులింద=చెంచువాండ్రయొక్క, మిళిందసుందరాలకా=స్త్రీలయొక్క, బృందమ్ము=సమూహములయొక్క, సత్=మంచివియగు లలిత=సుందరములగు, చరణపల్లవమ్ములన్=చిగుళ్ళవంటి పాదములయందు, ఉల్లసిల్లు=ప్రకాశించుచున్న, మంజుతర=మిక్కిలి మృదువులగు, కంజరాగ=పద్మరాగములయొక్క, పుంజ=సమూహముచేత, పింజరిత=వ్యాపించబడిన, మంజీర=అందెలయొక్క, పుంజంబులన్=సమూహములయందు, చెలువలరు=శోభించుచున్న, శింజారవమ్ములకున్=శింజాధ్వనులకు, బెదరి=భయపడి. దిక్కు-దిక్కులన్=ప్రతిదిక్కులయందును, దృక్కులు=చూపులు, పిక్కటిల్లన్=విజృంభించగా, మెల్లమెల్లనన్=మందమందముగా, సంచరించు=తిరుగునట్టి, పరి...జాలంబుల=పరిసర=సమీపమందలి, సరః=మడుగులయొక్క, తరంగ=అలలయొక్క=మాలికా=పఙ్క్తులనెడి, డోలికా=ఉయ్యెలలయందు, కేళికా=క్రీడతోడ, శాలి=ఒప్పుచున్న, కాంచనమరాళికా=బంగారుపు స్త్రీహంసలయొక్క, బాలికా=పిల్లలయొక్క, జాలంబుల=సమూహములయొక్క, గరుత్=ఱెక్కలయొక్క, పరంపరల=

పక్షులయొక్క, తుంపురుల=జలబిందువులయొక్క, గుంపు= సమూహము. తళుకొత్తు=తళతళలాడు, క్రొత్తముత్తియంపు= క్రొత్తముత్తెములయొక్క. సంపదలన్=సంపత్తులచేత, ఇంపెసఁగు=మనోహరములగు, పచ్చరాతట్టుల=పచ్చరాళ్ళప్రదేశములయొక్క, బిట్టులు=అతిశయములు, అవఘళించు=తిరస్కరించునట్టి, పద్మినీ=తామరపూవులయొక్క, పత్రంబులన్= ఆకులను, చూచి=వీక్షించి, తివియన్=నానిలాగుటకు, తివురు నెంచు= వేడుకపడు కుమారికల=చిన్నపిల్లలయొక్క, అంగమ్ములన్=శరీరములను, కులుకు=శోభించునట్టి, మెఱుంగులనియు=మెఱపులనియును, ప్రఫుల్ల........చారంబు అగు. ప్రఫుల్ల=వికసించిన, పల్లవ=చిగుళ్ళచేత, ఉల్లసిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, వల్లకీ=అందుగుజెట్లయొక్క, విటప=శాఖావిస్తారముయొక్క, విఘటన=విరచుటకు, ఉచిత=తగిన, కర= తుండములయొక్క, ప్రచారంబులగు=ప్రసారముగలుగు, సామజ=ఏనుఁగులయొక్క, వారంబుల=సమూహములయొక్క, బృంహితంబులు=బృంహితధ్వనులు, ఉరుములనియు=గర్జితములనియు, ఆవర్త........పూగంబులు=ఆవర్తవర్తన=సుడి దిరుగుటయందు, ఉద్వృత్త=అతిశయించిన, గంధ=పరిమళయుక్తమైన, గంధవహ=గాలిచేత, సంఘుక్షిత=కూర్చఁబడిన, విచిత్ర=అనేకవర్ణములుగల, పరాగ=పుప్పొడులయొక్క, పూగంబులు=సమూహములు, పురందరశరాసన= ఇంద్రధనుస్సుయొక్క, యోగంబులనియు=సంబంధములనియు, నిబిడతర=మిక్క దట్టమగు, తమాల=చీకటిమ్రానిచెట్లయొక్క, నికురుంబంబులు=సమూహములు, అంబరా...డంబరంబులు. అంబర = ఆకాశమందు, ఆలంచి= వ్రేలుచున్న, కాదంబినీ=మేఘపఙ్క్తియొక్క, డంబరంబులనియు=ఆటోపములనియును భ్రమించి= భ్రమపడి, సంభ్రమించి= త్వరపడి, రమించు= క్రీడించునట్టి, శిఖండిమండలంబుల= నెమిలిగుంపులయొక్క, పింఛ= పురులయొక్క, సంచలన= కదలుటయొక్క, ప్రపంచమ్ములు=విస్తారములు, కాంచి= చూచి, తలలు=శిరములు, వాంచి = వంచి. గానతనప్రతనమ్ములన్ = సంగీతములయందలి తానముల సమూహములను, చాలించు = మానునట్టి, పటీర...

గనలును—పత్త్రీరవిటపి = మంచిగంధపు చెట్లయొక్క, విటప = శాఖావిస్తారముయొక్క, కుటీ=చిన్నయిండ్లయొక్క, తటీ=ప్రదేశమందు, నటన=సంచారముయొక్క, ఘటన=కూర్పుటయందు, పటు=సమర్థములయిన, చటుల=చంచలములగు, భుజంగపుంగవ=సర్పశ్రేష్ఠములయొక్క, అంగనలును=స్త్రీలును, భుజంగపుంగవాంగనల=సర్పశ్రేష్ఠముల స్త్రీలయొక్క, సంగీతప్రసంగంబునన్=గానప్రసక్తిచేత, కలంగు=నీరుస్రవించువట్టి, సురంగటి=దగ్గిరనున్న, అరుగులన్ = వేదికలయందు, చెలంగు=ఒప్పుచున్న, కలువరేనిమానికంబులన్=చంద్రకాంతమణులచేత, ఉల్లసిల్లు=ప్రకాశించునట్టి పెల్లు=విస్తారమగు, వెల్లువన్=నీటికాలువలచేత, అల్లనల్లనన్=మెల్లమెల్లగా, అల్లుకొను=ఆవరించునట్టి, మల్లికావల్లికామతల్లికల=శ్రేష్ఠములగు మల్లెతీగలయొక్క, చల్లనీడలన్=శీతలచ్ఛాయలయందు, ఉండియుండి=నిలచినిలచి, తండోపతండంబులుగా, తెరపి లేక, =మెండుకొని=అతిశయించి, ఒండొరులన్=అన్యోన్యమును, చెండాడు=కొట్టునట్టి, వరాహవ్యూహంబుల=పందులగుంపులయొక్క, దుష్ట=కఠినములగు, దంష్ట్రికా=కోరలయొక్క, ఘట్ట=సమూహముయొక్క, ఘట్టనంబులన్=దెబ్బలచేత, పగులు=బ్రద్దలయిన, వేణుగపాదు=వెదురుడొంకలయొక్క, కణుపూసపువన్=కణుపులూడిపోవులచేత, చిటిలు=తూలునట్టి, మౌక్తికపటలంబులు=ముత్తెపుసమూహములు, చిటాలునన్=చటుకున, తొకన్=తెగునుగా, పుళింద......నికాయంబులు, పుళింద=చెంచువాండ్రయొక్క, బృంహా=సమూహముచేత, సందానిత=కూర్చఁబడిన, నళికా=తుపాకులయొక్క, పాళికా=పఙ్క్తిచేత, ఉన్ముక్త=విడువబడిన. గుళికా=గుండ్లయొక్క, నికాయంబులని = సమూహములని, ఉరుకు = తూలిపడుచున్న, ఉరు = గొప్పవియగు, కురంగపుంగవమ్ముల = మంచిమృగములయొక్క, పొక్కిళ్ళన్ = నాభులయందు, కర్కశంబులగు = కఠినములగు, మర్గ = కస్తూరియొక్క మార్గ = వెదుకుటగిల, కిరాతజాత = చెంచువాండ్రసమూహముచేత, ఖాత = పొతిఁబడిన, ఛురికా = కత్తులయొక్క. అభిఘాతంబులన్ = దెబ్బచేత, జా

రు = తొరగునట్టి, క్రొత్త = నవీనమయిన, కస్తూరికావికారంబులన్ = కస్తూరియొక్క వ్యాప్తిచేత, పొడము = పుట్టునట్టి, అరీణ = జారనట్టి, పరిమళ = వాసనలయొక్క, పరీవాహంబులునన్ = ప్రవాహములును, కలిగి = ఉండి, డెందంబునకున్ = మనస్సునకు, అమంద = అధికమయిన, ఆనందంబు = సంతోషమును, సంపాదింపన్ = పుట్టింపఁగా, అచ్చెలులతోన్ = ఆచెలికత్తెలతో, కూడుకొని = కలసికొని, ఆచ్చెలువ = ఆచిన్నది ఉద్యానంబున్ = ఉద్యానవనమును, ప్రవేశించుసమయంబునన్ = ప్రవేశించునప్పుడు.

క. వనపాలికన త్తరినొక।
వనపాలిక వినయమెనయ-వచ్చి జగజ్జీ॥
వనపాలికయాకైరవ।
వనపాలికపాదములను-బడియిట్లనియెన్॥

టీ వ. పాలికన్ = వనపక్తియందు, అత్తఱిన్ = ఆసమయమందు, ఒకవనపాలిక = ఒకవనమునకుగాపాడునాఁడుది, వినయమెనయన్ = వినయమొప్పునట్లు, వచ్చి = ఏతెంచి, జగజ్జీవనపాలిక = జగత్ = లోకముయొక్క, జీవన = జీవితమును, పాలిక = పాలించునట్టి, ఆ = అట్టి, కైరవపాలిక = కైరవ = కలువపాదను, ప = పాలించునట్టి చంద్రునివంటి, అలిక = లలాటముగలచిన్నదానియొక్క, పాదములను = కాళ్ళపైని, పడి = ఒరఁగి, ఇట్లనియెన్ = ఈప్రకారముజెప్పెను.

సీ. తొఁగకంటికెంటెయు-ధ్వగమూనలుంటాక,
కంటకంబగునీకు-రంటకంబు।
నించుబోఁడిరొవిలో-కించితేమదభృంగ,
కంపకంబైనయి--చంపకంబు।

కంజాక్షి కనుఁగొంటె - మంజరీకింజల్క,
మంజులంబైనయీ - వంజులంబు!
కాంచనాంగిరో విలో - కించితే యుల్లాసి,
కేసరంబైనయీ - కేసరంబు।
గీ. కీరకంఖాణరింఖణ - ధీరపంచ।
బాణబహుళప్రతాపపా - వకశిఖాని।
కాశపల్లవజాతమీ - కాంతమాత!
జాతమును జూచితే బాల - చంద్రఫాల॥

టీ. తొగకంటి = కలువవంటికన్నులుగలయో చిన్నదానా, అధ్వ...కంటకంబు. అధ్వగ = మార్గస్థులయొక్క (అనఁగా విరహవంతులయొక్క) మానగర్వమునకు లుంటాక = హరించునట్టి, కంటకంబగు = ముండ్లుగల, ఈకురంటకంబుల్ = ఈపచ్చపువ్వులగోరంటచెట్టును, కంటె = చూచితివా. ఇంచుబోడిరో = చెఱకువలెమనోజ్ఞములగు నవయవములుగలయో చిన్నదానా, మద = మదముతోఁగూడిన, భృంగ = తుమ్మెదలకు, కంపకంబగు = కంపింపఁజేయునట్టి, ఈచంపకంబుల్ = ఈసంపెంగచెట్టును, విలోకించితె = చూచితివా, కంజాక్షి = పద్మములవంటి నేత్రములుగలయో చిన్నదానా, మంజ...మంజులం = మంజరీ = పువ్వులగుత్తులయొక్క, కింజల్క = కేసరములచేత మంజులంబై = మృదువైన, ఈవంజులంబుల్ = ఈయశోకవృక్షమును, కనుగొం చూచితివా, కాంచనాంగిరో = బంగారము వంటి దేహముగలయో చిన్నదానా, ఉల్లాసికేసరంబు = వికసించిన కింజల్కములుగల, ఈకేసరంబుల్ ఈపొగడచెట్టును, విలోకించితే = చూచితివా, కీర...జాతము. కీరకంఖాణ = చిలుకయే గుఱ్ఱముగల మన్మథునియొక్క, రింఖణ = చలనముగల, ధీర గంభీరములైన, పంచబాణ = అయిదుబాణములయొక్క, బహుళ = విస్తారమగు, ప్రతాపపావక = ప్రతాపాగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాలలతోడ, నికాశ = సమానమగు, పల్లవ = చిగుళ్ళయొక్క, జాతము = సమూహముగల

ఈ=ఇట్టి, కాంత=సుందరమయిన, చూత=మామిడిచెట్లయొక్క, జాతము=సమూహమును, బాలచంద్రఫాల=లేఁతచందురునివంటి లలాటముగల యో చిన్నదానా, చూచితే=కనుఁగొంటివా.

శా. సంతుష్టాంతరకంతురాజకరవి-శ్రాంతానలాంతశ్శిఖా|
సంతప్తాంతలతాంతకుంతకృతదు-స్సంతాపచింతాపరి|
శ్రాంతస్వాంతనితాంతతాంతతరుణీ-సంతానమిక్కానసో|
పాంతంబింతిరొ నీవు రా వనరమా-దంతంబు చేఁబొల్చెడిన్||

టీ. సంతు.....సంతానము, సంతుష్ట=సంతోషించిన, అంతర=అంతఃకరణముగల, కంతురాజ=మన్మథరాజుయొక్క, కర=హస్తమందు, విశ్రాంత=నిలచియున్న, అనల=అగ్నియొక్క, అంతశ్శిఖా=లోపలిజ్వాలల చేత, సంతప్త=కాల్పఁబడిన, అంత=చివరలుగల, లతాంత=పుష్పములనెడి, కుంత=ఈటెలచేత, కృత=చేయఁబడిన, దుస్సంతాప=దుష్టతాపముచేతనైన, చింతా=విచారముచేత, పరిశ్రాంత=అలసిన, స్వాంత=చిత్తము గలిగినట్టియు, నితాంత=అత్యంతము=, తాంత=బడలికగల, తరుణీ=స్త్రీలయొక్క, సంతానము=సమూహముగల, ఇక్కానసోపాంతంబు=ఈవనప్రాంతము, ఇంతిరో=ఓచిన్నదానా, నీవు రాన్=నీవు రాఁగా, వనరమా దంతంబుచేన్=వనలక్ష్మివార్తచేత, పొల్చెడిన్=ఒప్పును.

క. అని వనపాలిక దెలుపఁగ|
మనమున ముదముదయమంద-మందారలతా|
ఘనసరణిఁ దరుణి చనుచోఁ|
జనువున నవచంద్రిక యను-సఖి యిట్లని యెన్||

టీ. అని=ఇట్లని, వనపాలిక=వనపాలిక. తెలుపఁగన్=చెప్పఁగా, మనమునన్=మనస్సునందు, ముదము=సంతోషము, ఉదయమందన్=పుట్టఁగా, మందారలతా=మందార వృక్షపుతీగలయొక్క, ఘన=గొప్పదియగు, సర

జిరా=త్రోవయందు. తరుణీ=ఆచిన్నది, చనుచోన్=వెళ్ళునపుడు, చేను వునన్=స్నేహముచేత, నవచంద్రికయనుసఖి=నవచంద్రికయను పేరుగలచెలికత్తె, ఇట్లనియెన్=ఈప్రకారము జెప్పెను.

చ. జలజలరాలుపూలలర-సాలరసాలరసాజరాజిలోఁ।
పలుఁదగుకోకిలచ్ఛటల-పాటలపాటలపావనామృతో।
జ్జ్వలతదలిర్పనేర్పుఁగల-వాకలవాకలవాణియోరనీ।
వలరులతాళినేలనవ-లానవలానవలాఘవంబునన్॥

టీ. జలజలరాలు=జల్లునరాలునట్టి, పూలలరన్=పువ్వులువికసించఁగా సాల...లోఁ పలన్—సాల=మద్దులు, రసాల=తీయమామిళ్ళు అన్నట్టి, రసాజ=వృక్షములయొక్క, రాజిలోఁ పలన్=పఙ్క్తులలో, తగు=అమరిన, కోకిలచ్ఛటల=కోయిలగుంపులయొక్క, పాటలన్=గానములను. పాటల...జ్వలత—పాటల=కలిగొట్టుచెట్లయొక్క, పావన=నిర్మలమయిన, అమృత=మకరందమువలె, ఉజ్జ్వలత=ప్రకాశము, తలిర్పన్=ఒప్పునట్లు, నేర్పుఁగలవా=కఱపఁగలవా, కలవాణి=అవ్యక్తమధురవాక్కుగలయోచిన్నదానా, నీవు—అలరులతాళిన్=పువ్వుతీవలగుంపునందు, ఒరఁగలవా=ఒరఁగగలవా, నవలా=ఓచిన్నదానా, నవలాఘవంబునన్=క్రొత్తయగౌరవముచేత నవలు=నగలు, అననేల=పొందనెందుకు, వలా=(వబలకభేదముచేత)బలాయనిప్రశంసార్థము. [పువ్వుదీవలచెంత నిలువఁబడినచో నగలుధరించుటయగౌరవముకాని వేరులాభములేదనితాత్పర్యము]

చ. కలరవకీరవారకలి-కాకలికాకలికావికారముల్।
తొలఁగకయొప్పుకల్పలత-లోలతలోలతపోదరీవన।
స్థలిఁగనుఁగొంటెనీవువని-తావనితావనితాపమందకే।
నెలవులుజూడుమావరమ-ణీరమణీరమణీయవైఖరుల్॥

టీ. కలరవకీరవారకలికాకలికా, కల=అవ్యక్తమధురమగు, రవ=ధ్వనిగల, కీర=చిలుకలయొక్క, వార=సమూహముతోడ, కలి=వినోదము గల, కాకలికా=సూక్ష్మమధురధ్వనిగల యోచిన్నదానా, కలికావికారములన్=మొగ్గలప్రాచుర్యములను, తొలగక=విడిపోక, కల్పలత=కల్పవృక్షలత, లోలతన్=చాంచల్యముచేత, ఒప్పున్=ప్రకాశించును, లోలతలోదరీ=చంచలమగునా చేతివలె పలుచనగునుదరముగల యోచెలీ, నీవు=నీవు, వనసిరిన్=వనలక్ష్మిని కనుంగొంటె, చూచితివా, వనితా=ఓచిన్నదానా, వని=ఉద్యానము, తావి=నివాసస్థలమని తాపమందకు=బాధజెందకుము. వరమణీ=శ్రేష్ఠములగు మణులుగలదానా, రమణీ=సుందరీ, రమణీయవైఖరిన్=మంచిరీతిచేత, ఈ సెలవులుజూడుము=ఈస్థలములు గాంచుమా.

సీ. వనవనప్రథితదే-వనవనప్రియగుహా,
ఘనఘనప్రచితరం-జనజనంబు।
కలకలస్ఫురదగాం-చలచలత్కుసుమకే,
వలవలద్భ్రమరపు-ష్కలకలంబు।
సరసరజ్యమరుకే-సరసరప్రభవదా,
దరదరస్ఫురతకే-స్సరసరంబు।
ధగధగజ్జ్వలనపుం-జగజగజ్జయినామా,
శుగశుగద్ధితమనో-జ్ఞగజగమన।
గీ, మలయమలయజధరణీభృ-ద్వలయనిలయ।
పవనజవనటమరులతో-పవనభవన।
భవనవరజోప్రజోదయ-భాసురంబు।
వాసికెప్పుడెక్కునువసంత-వాసరంబు॥

టీ. వన...జనంబు=వనవన=ప్రతివనమందును. ప్రథిత=ప్రసిద్ధమగు, ఖేలన=క్రీడగల, వనప్రియ=కోయిలలయొక్క, కుహూ=కోయనుధ్వనిచేత, ఘనఘన=ఘనప్రకారమగునట్లు, ప్రచిత=వ్యాప్తమగు, రంజన=సంతోషముగల, జనంబు=మనుష్యులుగలదియు, కల......కలంబు=కలకలధ్వనులచేత స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న, అగాంచల=కొండచివరలయందు, చలత్=కదలుచున్న, కుసుమ=పువ్వులయందు, కేవల=ముఖ్యముగా, వలత్=చంచలించుచున్న, భ్రమర=తుమ్మెదలయొక్క, పృథుల=విస్తారమగు, కలంబు=అవ్యక్తమధురధ్వనిగలదియు, సరస...సరంబు సరస=మకరందముతో గూడినట్టియు, రజ్యత్=ప్రకాశించుచున్న, ఉరు=గొప్పలగు, కేసరసర=పొగడపూదండలయందు, ప్రభవత్=పుట్టుచున్న, ఆదర=ఆదరముగల, దరస్ఫురిత=ఇంచుకచలించుచున్న, కిన్నర=దేవయోనివిశేషులను, నరంబు=మనుష్యులనుగలదియు, ధగ.............గమనము=ధగధగత్=ధగధగలాడుచున్న, జ్వలన=అగ్నికణములయొక్క, పుంజ=సమూహమును, గ=పొందిన, జగజ్జయ=లోకములనుజయించిన, సుమాశుగ=మన్మథునిచేతనైన, శుక్=దుఃఖముచేత, అర్దిత=పీడింపబడిన, మనోజ్ఞ=మనఃప్రదములగల. గజగమనము=స్త్రీలుగలదియు, అలయ...భాసురంబు—అలయ=అణగిపోవని, మలయజధరణీభృత్=మలయపర్వతముయొక్క, వలయ=మండలమందు, నిలయ=స్థానముగల, పవన=గాలియొక్క, జవ=వేగముచేత. నటత్=కదలుచున్న, ఉరు=గొప్పలగు, లత=తీగలుగల. ఉపవనభవన=ఉద్యానగృహములయందు, భవ=పుట్టిన, నవరజః=క్రొత్తపుప్పొడులయొక్క, వ్రజ=సమూహముయొక్క, ఉదయ=పుట్టువుచేత, భాసురంబు=ప్రకాశించుచున్న, వసంతవాసరంబు=వసంతఋతుదినము, ఇపుడు=ఈకాలమందు, వాసికెక్కెను=ప్రసిద్ధికెక్కెను,

చ. వనవనితాతనుస్ఫురిత-వక్రనఖాంకములంగజాగ్నిలం|
బనశరముల్ ప్రసూనరస-వర్ష పురందరగోపముల్ సఖీ|

లసవనదేవతాచరణ-లక్షణలాక్షలు పక్ష్మలేక్షణా।
మనసిజదావపావకస-మగ్రశిఖల్ తగెఁ గింశుకావళుల్॥

టీ. వన...నఖాంకములు — వనవనితా=వనమున స్త్రీయొక్క, తను=శరీరమందు, స్ఫురిత=ప్రకాశించుచున్న, వక్ర=వంకరలైన, నఖాంకములు=నఖక్షతములైనట్టియు, అంగ...శరముల్ — అంగజ=మన్మథుని యొక్క, అగ్నిలంబన=అగ్నిని జల్లుచుండు, శరముల్=బాణములైనట్టియు, ప్రసూన...గోపముల్ — ప్రసూనరస=మకరందముల యొక్క, వర్ష=వానలయందలి, పురందరగోపముల్=ఆర్ద్రపురుగులైనట్టియు, సఖేల...లాక్షలు — సఖేలన=విలాసములతోఁ గూడిన, వనదేవతా=వనలక్ష్మియొక్క, చరణలక్షణ=పాదచిహ్నముల యందలి, లాక్షలు=లాక్షారసములైనట్టియు, పక్ష్మశిఖల్=పక్ష్మలేక్షణా=స్త్రీలయందలి, మనసిజ=కాముని యొక్క, దావపావక=కార్చిచ్చుయొక్క, సమగ్ర=సంపూర్ణములగు, శిఖల్=జ్వాలలయిన, కింశుకావళుల్=మోదుగపువ్వులపఙ్క్తులు, తగెన్=అనుకూలముగానుండెను.

సీ. గళితమైయరవింద-మిళితమైమకరంద,
మొలయఁగిన్నెలఁదేనె-లుంచవలదు।
లలితమైపవనసం-చలితమైసుమబృంద,
మొనయఁబూవ్రులపాన్పు-వేయవలదు।
కలితమైతరుముఖ-స్ఖలితమైఝరిఝరాళి,
నెరయఁజొక్కపుబుక్క-సింపవలదు।
లలితమైపికముఖో-జ్జ్వలితమైపంచమ,
స్వరముమించవిపంచి-నరయవలదు।

గీ. వల్లరితమల్లివల్లిమ-తల్లివెల్లి।
తములుపొదలల్లసిల్లసు-న్నముఁజిలిర్పు।

నలువకుల్లడపట్టుతే-వలను నావ।
హింపవ ల్లాసగృహములా-శింపవలదు॥

టీ॥ గలితమై = జారినదియై, అరవిందమిళితమై = పద్మములయందుఁ గలసి నదియై, మకరందము = పూదేనె, పిలయన్ = వ్యాపించఁగా, గిన్నెలన్ = పాత్రములయందు, తేనెలు = మధువులు, పూఁచవలదు = ఉంచవక్కఱలేదు, లలితమై = లేఁగినదియై, పవనసంచలితమై = గాలిచేఁ గదలుచున్నదియై, కుసుమవృందము = పుష్పసమూహము, ఎనయన్ = కలియఁగా, పూవులపాన్పులు = పుష్పశయ్యలు, పేయవలదు = వేయ్యనక్కఱలేదు, కలితమై = శోభించుచున్నదియై, తరుముఖ = వృక్షములు మొదలగువానివలన, స్ఖలితమై = లోఁదుపడినదియై, వనధూళి = పూదుమారము, నెరయన్ = ప్రకాశింపఁగా, చొక్కపుబుక్క = సొగసైన బుక్కా, నింపవలదు = నిండించనక్కఱలేదు, లలితమై = సుందరమై, పికముఖోజ్జ్వలితమై = కోయిలయొక్క నోటఁ బ్రజ్వరిల్లుచున్నదియై, పంచమస్వరము మించన్ = పంచమధ్వని యతిశయించఁగా, విపంచిన్ = వీణను. అరయవలదు = చూచనక్కఱలేదు, వల్లి.....ల్లితములు వల్లరీ = పూగుత్తులెత్తిన, హల్లివల్లిమతల్లి = శ్రేష్ఠములగు మల్లీతీగలచేత, వేల్లితములు = అల్లుకొనఁబడిన, పొదలు = పొదరిండ్లు, ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశించఁగా, సున్నముదరిర్పన్ = సున్నపుపూతలో ప్పెట్లు, అలర = ప్రకాశించునట్టి, ఉల్లడపట్టు = ధావళియగు తెలిపట్టుబట్టయొక్క, కేవలను = ఒప్పిదములను, ఆవహింపన్ = ధరించునట్లుగా, ఉల్లాసగృహములు = క్రీడాగృహములు, అశింపవలదు = కోరనక్కఱలేదు.

ఉ॥ బాలరొ యీమధూకలిక-వక్త్రవినోదము జూడు చేడియల్
మేలగు తేనెలానిమద-ఘూర్ణితలోలవిలోచనాంతలై।
వ్రాలుచుఁ బుక్కిట న్నిగులు-వానిని గ్రాలుగఁ బూవుపుక్కిటం
దాలుచు తేనె పైనుమిసెఁ-దానహహా కలికోపక్ష్మిపిచే।

టీ. బాలకో = చిన్నదానా, ఈవధూకతయపజ్క్తి = ఈయిప్పచెట్లబారుసయొక్క, వినోదమున్ = సంతోషమును, చూడుము = కన్గొనుము. చేడియల్ = స్త్రీలు, కేలగు తేనెలు = మంచిమధువులు, ఆన్వ్రాగి, మద...మత్త = మద = మత్తుచేత, ఘూర్ణిత = మూర్ఛబడిన, లోల = చంచలములగు, విలోచనాంతరులై = నేత్రాంతములుగలవారై, వ్రాలుచున్ = తూలుచు, పుక్కిటన్ = బుగ్గలలోపల, మిగులువాని = మిక్కుటమయియున్నవానిని, క్రోయఁగన్ = కక్కఁగా, తామా = ఇప్పయనుట, పూవుపుక్కిటన్ = పుష్పమనెడు పుక్కిటియందు, తాలుచు = ధరించుననట్టి, తేనెన్ = మధువును, కలికోపక్లుప్తిచేన్ — కలిద్వేషముచేతనైన, కోప = కోపముయొక్క, క్లుప్తిచేన్ = చేయుటచేతఁ గలికా = మొగ్గలయొక్క, ఉపక్లుప్తిచేన్ = రచనచేతనైనయు, ఉమిసెన్ = ఉమ్మివేసెను. అహహా = ఆనందార్థకమగు నవ్యయము.

ఉ. కొమ్మరొ పువ్వుగుత్తి కొన-గొమ్మను గాంచి గ్రహించ నెంచుచుం
గ్రమ్మి చెలుల్ పదంబు పృథు-కాండమునందు నుపంబొనంగుఁబు
ష్పమ్ములశోకమూలమునఁ-బ్రాయఁపుబాలల కాలు సోకినం
గ్రమ్మె వెపల్లవప్రకృతి-గల్గినచో సుమనోవినోదముల్॥

టీ. కొమ్మరో = చిన్నదానా. చెలుల్ = స్త్రీలు, పూవుగుత్తి = పువ్వులగుత్తిని, కొనగొమ్మను = చివరకొమ్మయందు, కాంచి = చూచి, గ్రహింపన్ = పుచ్చుకొనుటకు, ఎంచుచున్ = తలఁచుచు, క్రమ్మి = ఆవరించి, పదంబు = పాదము, పృథుకాండమునందున్ = గొప్పమ్రానియందు, ఉనుపన్ = ఉంచగా, పుష్పములు = పువ్వులు, అశోకమూలమునన్ = అశోకవృక్షముయొక్క [illegible]యందు, పొనంగున్ = బాగుగనుండును, ప్రాయపుబాలల = యౌవనముగల స్త్రీలయొక్క, కాలుసోకినన్ = పాదముప్రసరించఁగా, పల్లవప్రకృతి = విటస్వభావము, చిగుళ్ళస్వభావమనియు, కల్గినచోన్ = ఉన్నచోట, సుమనోవినోద

ముల్ = లెస్సయయిన చిత్తవినోదములు, పుష్పవినోదములనియు, క్రమ్మెవె= వ్యాపించెవా.

చ. కలికికవుంగిటంగురవ-కమ్ములఁగొమ్మ నెమ్మిఁ గ్రమ్ముచో।
వలగొనుగబ్బిగుబ్బలను-వర్తిలువర్తులత కఠోరతల్।
తెలిసిమదిన్ముదంబలరఁ-దేఁకువసంతునిహార్ద బాష్పముల్।
పులకలనంగరంగలరెఁ-బుష్పరసమ్ములఁ బుష్పపాళికల్॥

టీ. కలికి=ఓచిన్నదానా, కొమ్మలు= స్త్రీలు, కవుంగిటన్=కౌఁగిటియందు, కురవకమ్ములు=గోరంటచెట్లు, నెమ్మిన్=ప్రీతిచేత, క్రమ్ముచోన్=అవరించుచుండఁగా, వలఁగొను=మెట్టుకొనిన, గబ్బిగుబ్బలను=పృథుములగు స్తనములయందు, వర్తిలు=ఉండునట్టి, వర్తులత కఠోరతల్=గుండ్రదనమును కాఠిన్యమును, తెలిసి=ఎఱిఁగి మదిన్=మనస్సునందు, ముదంబలరన్=సంతోషము ఒప్పునట్లుగా, తేఁకువ=బయలువెడలునట్టి, వసంతుని=వసంతునియొక్క, హార్ద బాష్పముల్=సంతోషముచేతనైన కన్నీళ్ళును, పులకలు=పులకాంకురములును, అనంగన్=అనునట్లు, పుష్పరసమ్ములు=మకరందములును, పుష్పపాళికల్=పుష్పపఙ్క్తులును, రంగలరెన్=ప్రకాశించెను.

ర గ డ

మధురమధురసైకపాళి-మహితఫలరసాలసాల।
పృథివిపైఁ దివసించుమించు-పికముజూడ కలబాల।
తొగరుజిగురులంను జింను-తొలిమధూళిసోనవాన।
కెగరుపొగరుతేటికోటి-నెనయుమనుపమానచాన।
మాటిమాటికింపునింపు-మలయపవనుఁడంచు నెంచు।
నాటినాటికిందువిందొ-నర్చువిరులమించుమించు।
కంటెకంటికివిల్లుజెల్లు-ఘనునిమేటిధాటిఘోటి।

అచలా త్రైవాహిణయము

యుంటిగంటినీయుమేయా-నగుణాబింబకోటిబోటి।
బాలమాలతీలతాల-వాలజాలమంచుఁబొంచు।
నేలమూఁగరాలలీల-నీలమాలనందునించు।
నుల్ల ముల్ల సిల్లుఁబల్ల-ఫుల్ల నల్ల వంగభృంగ।
మల్ల వ్రాల్ల ఫుల్ల ఫుల్ల-మల్లి వల్లులంగనంగ।
కందుఁడిందుచందుపొందు-గ్రందుగందనర్చి పేర్చు।
కుందబృందమంచునిండుఁ-గుందుఁజెందకేర్చికూర్చు
తేనెసోనలీనసీన-దీనవీనకమలకమల।
లోనగానలీనఘోన-ఊనసూనగములుగములు॥

టీ. బాల=ఓచిన్నదానా, మధుర...పృథివిన్—మధుర=తియ్యనైన, మధురసమకరందముల యొక్క, ఏక=ముఖ్యమైన, పాక=పరిపాకముచేత, మహిత=గౌరవించఁబడు, ఫల=పండ్లుగల, రసాలసాల=మామిడిచెట్ల యొక్క, పృథివిన్=భూమియందు, అధివసించు=పొందునట్టి, మించు=అతిశయించునట్టి, పికమున్=కోయిలను, చూడు=వీక్షించుమా, అనుపమాన=సామ్యములేని, చాన=ఓచిన్నదానా, లేఁగరుచిగురులందున్=ఎఱ్ఱనిపల్లవములయందు, చిందు=కూలిపడిన, తొలి=క్రొత్తదియగు, మధూళి=మకరందముయొక్క, సోనవానకున్=ధారావర్షమునకు, ఎగయు=ఎగయుచున్న, పొగరు=గర్వించిన- తేటికోటిన్=తుమ్మెదలసమూహమును, ఎనయుము=పొందుము, మలయపవనుఁడు=మలయమారుతము, మాటిమాటికిన్=మరలమరల, ఇంపులింపున్=సంతోషమునిచ్చును, అంచునెంచు=అని యెంచుము, నాటినాటికిన్=నానాటికి, ఇందున్=ఇచట, విరులన్=పువ్వులయందు, మించు=అతిశయించునట్టి, మించు=కాంతి, విందొనర్చున్=ఆనందముగలిగించును, కంటె=చూచితివా, కంటివిల్లుజెల్లు=కన్నుగలధనువొప్పునట్టి, కుసుని=గొప్పవాఁడగు మన్మథుని యొక్క, కోటి=గొ

ప్పదియగు. దాటి=దాడిమయందలి, ఘోటి=గుఱ్ఱముగుచిలుక, అంటి=తాకి, బోటి=ఓచిన్నదానా, అరుణబింబకోటిన్=యెఱ్ఱని దొండపండ్లసమూహ మును, గంటిసేయున్=కాటుసేయును. మేయున్=తినును, బాల...మం దున్—బాల=లేతదైన, మాలతీలతా=మాలతీలతలయొక్క, ఆలవాల=పా దులయొక్క, జాలమందున్=సమూహమందు, పొందు=అనుకూలమగు, వే లన్=భూమియందు, మూల=ప్రక్కయందలి, రాల=రాళ్ళయొక్క, లీల= శోభ, నీలమాలన్=నీలములపఙ్క్తిని, ఇందున్=ఇక్కడ, అందున్=పొం దును, పల్లవో...వల్లులన్. పల్లవ=చిగుళ్ళచేత, ఉల్లసత్=ప్రకాశించుచున్న, లవంగ=లవంగవృక్షములను, భృంగమల్ల=గొప్పతుమ్మెదలయొక్క, హృత్= హృదయమును, ల=స్వీకరించుచున్న, ఫుల్లఫుల్ల=మిక్కిలివికసించిన, మల్లి కల్లులన్=మల్లితీగలను, కనంగన్=చూడఁగా, ఉల్లము=హృదయము, ఉల్లసి ల్లున్=ఆనందించును, కళంక=కళంకము, డిందు=నశించిన, చందు=చంద్రు నియొక్క, పొందు=కలయిక, క్రందుగన్=తిరముగా, తనర్చి=ఒప్పి, పే ర్చు=అతిశయించునట్టి, కుందబృందము=మల్లికలసమూహము, అందునిం దున్=అక్కడనిక్కడ, కుందుఁజెందగ=తక్కువనుపొందక, ఏర్చి=అతిశ యించి, కూర్చు=కూడఁబెట్టునట్టి, తేనెసోలు=మధువర్షములు, ఈనన్= పుట్టించఁగా, ఈ=ఈకాన్పించుచున్న, నదీ=నదియందైన, నవీన= నూతనమయిన, కమల=పద్మములయొక్క, కమలలోనన్=శోభలోపల, కానన్=చూడఁగా, అలూన=తుంచఁబడని, సూన=పువ్వులనా, గ ములు=పొందిన, గములు=సముదాయములు, లీనమౌన్=అణఁగును.

చ. పరగుచిరత్నరత్నములు-బన్నినపాదుకపాదులందదుల్।
తెరువులపై విరుల్ విరులఁ-దామ్రిమధూళిమధూళిపై రజం।
బురజమునన్ మదభ్రమర-ముల్ భ్రిమరంబులనుస్స్వరంబును
స్వరమునఁబంచబాణవిభ-వంబులఁ బాటిలుబోటియివ్వనిన్॥

టీ. బోటి=ఓచిన్నదానా, ఇవ్వనిన్=ఈవనమందు, పరగు=ఒప్పునట్టి, చిరత్న=చిరకాలపువియగు, రత్నములు=మణులు, పన్నిన=కూర్చిన, పాదులన్=కుదుళ్ళయందు, తరుల్=వృక్షములును, తరువులపైన్=వృక్షములమీద. విరుల్=పువ్వులును, విరులన్=పువ్వులయందు, తామ్రమధూళి=ఎఱ్ఱనిమకరందమును, మధూళిపైన్=మకరందముపైని, రజంబు=పుప్పొడియును, రజమునన్=పుప్పొడియందు, మదభ్రమరముల్=మత్తుతోఁగూడిన తుమ్మెదలును, భ్రమరంబులన్=తుమ్మెదలయందు, సుస్వరంబు=మంచిస్వరమును, సుస్వరమునన్=మంచిస్వరమందు, పంచబాణవిభవంబులు=మన్మథవైభవములును, పాటిలున్=ఒప్పును.

సీ. లలన యీ దేవవ-ల్లభసమాజము లెల్లఁ,
బొసఁగు సదానవ-స్ఫూర్తి నిచట।
కలికి ఘనగంధ-కలితపున్నాగముల్,
హరులకు హర్షంబు-నెరపు నిచట।
కలవాణి చక్కొర-కవణంపువిహగముల్,
సంకులాస్యమున బొ-సంగు నిచట।
శంపాసదృశగాత్రి-చంపకమ్ములు తోన,
భ్రమరకామోదంబు-బరఁగు నిచట।

గీ. సజ్జఘనమండలస్ఫుర-చ్చంచలాంశు।
కాంతివిస్ఫూర్తులు హంసకా-త్యంతరుచికిఁ।
గారణముగాఁదగినసీస-కాశమహిమ।
నెంతెంతటిమహిమాలిం-పెసఁగు నిచట॥

టీ. లలన=ఓచిన్నదానా, ఈ దేవవల్లభసమాజము లెల్లన్=ఈ దేవతాశ్రేష్ఠసమూహములన్నియు, పొన్నచెట్లగుంపులన్నియునవియు, సదానవ=రాక్షసులతోఁగూడిన, స్ఫురణన్=స్ఫూర్తిచేత, సదా=ఎల్లప్పుడును, నవ =

ప్రోత్తదియును, స్ఫురణన్=స్ఫూర్తిచేతననియు, ఇచటన్=ఇక్కడ, పొసఁగున్=అనుకూలించును. (దేవతాసమూహము దావవస్ఫురణచేఁ బొసఁగుట విరోధము. రెండవయర్థముచేతనిది పోవుచున్నది ఈవిరోధము తొలఁచుటకు ముందుఁజెప్పఁబోవునట్టి 'ఎంతెంతటిమహిమలింపెసఁగు' ననునది కారణము. ఇట్లీపయింగూడ నూహించవలయును) కలికిరో=ఓచిన్నదానా, ఘనగంధకలితపున్నాగముల్=గొప్ప గర్వముగల పురుషగజములు, గొప్ప వాసనగల పొన్నచెట్లనియును, హరులకున్=సింహములకు, తోతులకనియును, ఇచటన్=ఇక్కడ, హర్షంబు=సంతోషము, నెరయఁజేయున్=అతిశయింపఁజేయును. కలవాణి=అవ్యక్తమధుర వాక్కులుగలయోచిన్నదానా. చక్రరకవణంపువిహగముల్=పంచదార బానాగలపక్షులు, అనఁగాఁజిలుకలు, సంకులాస్యమునన్=సంకుపిల్లలనాట్యముచేత,సంకులమగు ఆస్యమునన్=ముఖముచేత. [అనఁగాఁ బలుకుమందు నోటిచేతవని యర్థము.] ఇచటన్=ఇక్కడ, పొసంగుచుండున్=ఒప్పుచుండును. శంపాసదృశగాత్రి = మెఱపుతోఁ దుల్యమగు శరీరము గల యోచిన్నదానా! చంపకమ్ములతోన = సంపంగి పువ్వులతోనే, సంపంగి నూనెతో ననియు, భ్రమరకామోదంబు = తుమ్మెదల యానందము, ముంగురుల పరిమళమనియును, ఇచటన్=ఇక్కడ, పరగున్=ఒప్పును, సజ్జ...విహృతులు. సజ్జ=సిద్ధముగనున్న, ఘనమండల=మేఘమండలమందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న, చంచలా=మెఱపుల యొక్క, అంశు=కిరణముల యొక్క, కాంత=మనోహరమగు, విహృతులు=విహారములు, సత్=యోగ్యమైన, జఘనమండల=పిఱుదునందు, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్న, చంచల=కదులుచున్న, అంశుక=వస్త్రముయొక్క, అంత=చివరయొక్క,విహృతులు=విలాసములనియును, హంసకాత్యంతరుచికిన్=హంసలయొక్క యంతములేని కాంతికి, కాలికడియముల గొప్ప కాంతికి ననియును, కారణముగాన్=హేతువుగా, తగిన=ఒప్పిన, నీసకాశమహిమన్=నీసామీప్య మహాత్మ్యముచేత. ఇచటన్=ఇక్కడ, ఎంతెంతటిమహిమలు=ఎంతెంతమాహాత్మ్యములు, ఇంపెసఁగున్=శోభించును.

లయగ్రాహి.

కుందముల బృందములఁ జిందుమకరందములఁ
　　బిందువులనందుకొని డెందములమందా
నందరసకందళము లందవులమందగతు
　　లందగుమిళిందముల సుందరులుమింటన్
గ్రందుపడనందమగు చందనగిరిందనరు
　　పెందరులఁగ్రొందరుల సందులరజోని
ష్యందములయందురవి సుందరిమెయిందనివి
　　పొందుపడఁగందిరుగు మందపవనమ్ముల్॥

టీ. కుందములబృందములన్=మల్లెతీగలసమూహమందు, చిందు=రేగుచున్న, మకరందములబిందువులన్=మకరందబిందువులను, అందుకొని=పుచ్చుకొని, డెందములు=హృదయములు, అమం...దళములన్. అమంద=గొప్పదియగు, ఆనందరస=సంతోషరసముయొక్క, కందళములన్=మొలకలయందు, తవులన్=తగులునట్లుగా, మందగతులన్=మందసంచారములచేత, తగు=ఒప్పుచున్న, మిళిందములసుందరులు=ఆడుతుమ్మెదలు, మింటన్=ఆకాశమందు, క్రందుపడన్=ధ్వనించుచుండఁగా, అందమగు=సొగసైన, చందనగిరిన్=మలయపర్వతమందు, తనరు=ఒప్పునట్టి, పెందరులన్=పెద్దగుహలయందు, క్రొందరుల=క్రొత్తచెట్లయొక్క, సందులన్=మధ్యములయందు, రజోనిష్యందములయందున్=పుప్పొడియొక్క జారుటలయందు, రవిసుందరిమెయిన్=ఛాయాదేవియొక్క శరీరమందు, (ఇచట లక్షణచే నీడయందని యర్థము) తనివి పొందుపడఁగన్=తృప్తి యావహిల్లునట్టుగా, మందపవనమ్ముల్=మందమారుతములు, తిరుగున్=సంచరించును.

క. వనజాతగంధియిటుల
　　న్వనజాతవిలాసమెల్ల-వరసఖదెలుపన్।

గనుచు నొకానొక పొదరి।
టను జేరి నిదాఘజలక-ణలసితముఖియై॥

టీ॥ వనజాతగంధి=పద్మమువంటి పరిమళముగల యాచిన్నది, ఇటులు= ఈప్రకారము, అవ్వనజాతవిలాసమెల్లన్=ఆవనసమూహముయొక్క శోభ యంతయు, వరసఖి=శ్రేష్ఠురాలగు చెలికత్తె, తెలుపన్=చెప్పఁగా, కనుచున్= చూచుచు, ఒకానొక పొదరింటను=ఒకనికుంజమునందు, చేరి=ప్రవేశించి నిదా...ముఖియై=నిదాఘజలకణ=చెమటబిందువుల చేత, లసిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, ముఖి యై=ముఖముగలదియై.

క. మావుల క్రోవుల పూవుల।
తావుల తావలములైన-తావుల నలరుం।
దీవల నావల నీవలఁ।
దా వెలిగా వెలయఁ దార్చి-తమి నొకచోటన్॥

టీ॥ మావుల...వలనులు- మావుల=మామిడిచెట్లయొక్కయు, క్రోవుల=గోరంటచెట్లయొక్కయు, పూవుల=పుష్పములయొక్క, తావుల=పరిమళములయొక్క, తావలములైన=స్థానములయిన, తావులన్=చోటులయందు, అలరుందీవలన్=పువ్వుదీగలచేత, ఆవల నీవలన్=అవతల నివతలను, తాన్=అనఁగా నాచిన్నది, వెలిగాన్=వెలుపలగా, వెలయన్=ఉండునట్లుగా, తార్చి=తారసిల్లఁజేసి, తమిన్=ప్రీతిచేత, ఒకచోటన్=ఒకస్థలమునందు.

శా. మందస్పందనచందనానిలచల-న్మందారబృందాసవ।
స్యందానందమిళన్మిళిందమహిళా-సందోహసుందానితా॥
మందోద్యానశిలాద్రవన్నవమణీ-మాలాలవాలోపకం।
ఠేందుప్రస్తరపట్టికన్నిలచుచో-నిచ్చారతిన్నెచ్చెలుల్॥

టీ॥ మంద...పట్టికన్- మందస్పందన=మెల్లగాఁ గదలుచున్న, చందన=మంచిగంధపుచెట్లయందలి, అనిల=గాలిచేత, చలత్=కదలుచున్న, మందారబృంద=కల్పవృక్ష సమూహము యొక్క, ఆసవ=మకరందము యొక్క, స్యంద=కారుటయందు, ఆనంద=సంతోషముతోడ. మిళత్=కూడుకొనుచున్న, మిళిందమహిళా=ఆడుతుమ్మెదలయొక్క, సందోహ=సమూహముచేత సందానిత=కూర్పఁబడిన, అమంద=విస్తారమైయున్న, ఉద్గాన=ఉన్నతగానము యొక్క, కళా=శిల్పముచేత. ద్రవత్=కరగుచున్న, నవమణీ=నూతనమణులయొక్క, మాలా=పఙ్క్తి-యొక్క, ఆలవాల=పాదులయొక్క, ఉపకంఠ=సమీపమందలి, ఇందుప్రస్తర=చంద్రకాంతశిలలయొక్క, పట్టికన్=పలకయందు. నిలుచుచోన్=నిలచియున్నప్పుడు. ఇచ్ఛాగతిన్=స్వేచ్ఛాశక్తిచేత, నెచ్చెలుల్=చెలికత్తెలు

క. ప్రసృమరకుసుమరసరభస|
భసలసముదయంబుఁదోలి-ప్రవికసితబిస|
ప్రసవసహస్రముగైకొని|
రసమునసరసికినిఁజనిరి-రమణీయనుజ్ఞన్ ॥

టీ॥ ప్రసృమ... సముదయంబున్- ప్రసృమర=వ్యాపించుచున్న, కుసుమరస=మకరందమందు, రభస=వేగముగల, భసలసముదయంబున్=తుమ్మెదగుంపును, తోలి=వెడలఁగొట్టి, ప్రవిక...సహస్రమున్- ప్రవికసిత=వికసించిన, బిసప్రసవ=పద్మములయొక్క, సహస్రమున్=అనేకములను, కైకొనిరసమునన్=పుచ్చుకొనుటయందలి యాసక్తిచేత, రమణీయనుజ్ఞన్=ఆచిన్నదానియాజ్ఞచేత, సరసికిన్=కొలనికి, చనిరి=వెళ్ళిరి.

వ. అంత.

సీ. గగనరంగస్థలీ-కలితనర్తనమరు,
త్పిదపతన్మరకతాం-గదమనంగ|

జవనవప్లవవ-ద్రవిరథాంగతురంగ,
గళగళద్ధరిదశ్వ-ఘంటయానఁగ
బహుళగాంగతరంగ-బంధురోత్పతితఋ
ష్యతులశీతతులసీ-తతియనంగ
సరభసామరవధూ-కరపతత్సురపుష్ప
పూర్ణహరిత్పత్ర-పుటమనంగ
సమయమనితూరిజిగిమీరి-సీమదేరి।
కరువలులదారి నెగఁబారి-కడకుఁజేరి।
తలిరులకటారివలకారి-ధాటిఘోటి।
చిలుకచిలుకలకొలికినుం-గలనునిలచె॥

టీ॥ గగన...మునంగ—గగన=ఆకాశమనెడు, రంగస్థలీ=నాటకస్థలమందు, కలిత=చేయఁబడిన, నర్తన=నాట్యముగల, మరుత్=వాయుదేవునియొక్క, పద=పాదమువలన, పతత్=పడుచున్న, మరకత=మరకతవికారము, అంగదమునంగన్=అందెయునన్నట్లు, జవ...యాఁగ, జవ=వేగముచేత, నవ=నూతనమైన, ప్లవవత్=దూఁటుగలిగిన, రవిరథాంగ=సూర్యరథముయొక్క, తురంగ=గుఱ్ఱముయొక్క, గళ=కంఠమువలన, గళత్=జాఱుచున్న, హరిదశ్వ=సూర్యునియొక్క, ఘంటయునఁగన్=గంటయో యనునట్లు, బహుళ...యనంగన్—బహుళ=విస్తారమైన, గాంగ=గంగాసంబంధులగు, తరంగ=అలలవలన, బంధుర=ఉన్నతముగా, ఉత్పతిత=ఎగురుచున్న, ఋషి=మునులయొక్క, [మునులు పూజలుచేసి గంగలో విడచిన నిర్మాల్యతులసీయనుట,] అతుల=సామ్యములేని, శీత=చల్లనైన, తులసీ=తులసీదళములయొక్క, తతియనంగన్=సముదాయమునట్లుగా, సరభ...మునంగ, సరభస=వేగముతోఁగూడిన, అమరవధూ=దేవతాస్త్రీలయొ

క్క, కర=హస్తమువలన, పతత్=పడుచున్న, సుమపుష్ప=మందారపుష్పములచేత, పూర్ణ=నిండిన, హరిత్=పచ్చనైన, పత్త్రపుటమునంగన్=ఆకుదొన్నెమనునట్లుగా, సమయమని=ఇది తానువచ్చుటకనుకూలమైన వేళయని. తూరి=చొచ్చి, జగిమీరి=శోభచే నతిశయించి, సెనము దీసి=ఆయాసముఁ దీర్చికొని, (సెనమునునది శ్రమశబ్దభవము శ్రోఁమమన్నది) కరువలులదారిన్=ఆకాశమందు, ఎగఁబారి=ఎగఁబ్రాకి, కడకుఁజేరి=దగ్గిరకువచ్చి, తలిరులకటారి=మన్మథుఁడనెడు, వలకారి=మోహకారియొక్క, ధాటి=దాడియందలి, ఘోటి=గుఱ్ఱము, చిలుక=శుకము, చిలుకలకొలికి మాంగలను=ఆచిన్నదానియెదుట, నిలచెన్=నిలువబడెను.

క. కనికరముతనదుమనమునఁ
గనికరముదలిర్పఁజిగురు-గతిఁదనరెడిము
ల్కనికరముఁబట్టెనశో
కనికరముకుచులుశుభప్ర-కరణముఁదెలుపన్ ॥

టీ. కని=చూచి, కరము=మిక్కిలి, తనదుమనమునన్=తననుమనస్సునందు కనికరము=దయ—తలిర్పన్=ఒప్పఁగా. చిగురుగతిన్=పల్లవమువలె, తనరెడి=ఒప్పునట్టి, మెల్కని=మృదువైన, కరమునన్=హస్తముచేత, అశోకనికరముకుచులు=అశోకపుష్పకాంతులు, శుభప్రకరణమున్=శుభవ్యాపారమును, తెలుపన్=తెలుపఁగా, పట్టెన్=చిలుకనుబట్టుకొనెను.

క. చిలుకనుగైకొనిమదిఁదమి
జిలుకనుబలికెనుపడంతి-చిత్రంబుగనే
తలములపొలములునుపవన
కులములుగనఁబోయితిశుక-కులమణిచెప్పుమా।

టీ. పడంతి=ఆచిన్నది, చిలుకను=శుకమును, కైకొని=పట్టుకొని, మదిన్=మనస్సునందు, తమి=అనురాగము, చిలుకఁగన్=వ్యాపించఁగా, చిత్రంబుగన్=చిత్రముగా, పలికెను=చెప్పెను, శుకకులమణీ=చిలుకజాతిలో

శోభిల్లుచున్నదానా, ఏతలములు=ప్రదేశములు, పొలములు=సస్యములు, ఉపవనకులములను=ఉద్యానసమూహములను, కనఁబోయితి=చూడఁబోతివి, చెప్పుము=చెప్పుము.

క. పెంచినచిలుకవు నీవిటు।
పంచషదివసంబులేగి-పరతెంచుటకున్।
గొంచక కారణము వివ।
రించుమనంగను శుకంబు-ప్రేమం బలికెన్॥

టీ. పెంచినచిలుకవు=పెంపుడుచిలుకవు, నీవిటు=నీవీ ప్రకారము, పంచషదివసంబులు=అయిదారుదినములు, ఏగి=వెళ్ళి. పరతెంచుటకున్=వచ్చుటకు. కొంచక=సంశయింపక. కారణమును=హేతువును, వివరించుమనంగను=చెప్పుమనఁగా, శుకంబు=చిలుక, ప్రేమన్=ప్రేమచేత, పలికెన్=చెప్పెను.

చ. సరసరసాలసాలఫల-సంగ్రహణవ్యసనంబునన్ విస్ఫు।
త్వరమలయాద్రిమారుతవి-వర్తితనర్తనమంజుమంజరీ।
పరిమళసంగభృంగకుల-పక్షఝుణంఝుణనాదభేదమే।
దురవనపాళికేళిపరి-తోషవిశేషము మీఱఁబోయితిన్।

టీ. సరస...వ్యసనంబునన్—సరస=రుచిగూడిన, రసాలసాల=తియ్యమామిడిచెట్లయొక్క, ఫల=పండ్లయొక్క, సంగ్రహణ=సంపాదించుటయందలి, వ్యసనంబునన్=ఆసక్తిచే, విస్ఫు...విశేషము—విస్ఫుత్వర=వ్యాపించుచుండెడి, మలయాద్రి=మలయపర్వతమందలి, మారుత=గాలిచేత, వివర్తిత=పరివర్తింపఁజేయఁబడిన, నర్తన=నాట్యముచేత, మంజు=మృదువగు, మంజరీ=పూలగుత్తులయొక్క, పరిమళ=వాసనయొక్క, సంగ=స్నేహముగల, భృంగకుల=తుమ్మెదగుంపులయొక్క, పక్ష=ఱెక్కలయొక్క, ఝుణంఝుణనాద=ఝుణఝుణధ్వనియొక్క, భేద=విశేషములచేత, మేదుర=దట్టమయిన, వనపాళిన్=వనపఙ్క్తియందు, కేళి=విహారముచేతనైన. పరితోషవి

తోష=సంతోషాతిశయము, మీరన్=అతిశయింపగా, పోయిరి=వెళ్ళిరి.

క. రాజీవలోలలోలచన!
రాజీవా యిటులఁజనుచు-రహిమైనొక్కవనిన్ ।
రాజిలు రాజశిఖామణిఁ!
దేజస్విఁ గంటినతని-తేజముచూడన్ ॥

పా॥ రాజీవా...జీవ — రాజీవ=మత్స్యవిశేషములవలె, లోలచంచలించుచున్న, లోచనరాజీవా=నేత్రపద్మములు గలయో చిన్నదానా, ఇటులజనుచున్=ఈలాగున వెళ్ళుచు, రహిన్=సంతోషముచేత, ఒక్కవనిన్=ఒకవనమందు, రాజిలు=ప్రకాశించుచున్న, తేజస్విని=మంచితేజస్సు గల, రాజశిఖామణిన్=చంద్రశిరోభూషణుఁడగునీశ్వరుని, కంటిన్=చూచితిని, అతనితేజముచూడన్=అతనితేజస్సుచూడఁగా, పైపద్యముతో నన్వయము.

సీత॥ రాజశిఖామణిన్=రాజశ్రేష్ఠుని, శేషముసమము.

క. కొమ్మా నీరూపంబున!
కమ్మానితమహిమశాలి-యర్హుఁడటంచున్ ।
నెమ్మనమునఁదోఁచెను బూ!
రెమ్మా నాబుద్ధి నేర్ప-రించిన వినుమా ॥

టీ. కొమ్మా=ఓచిన్నదానా, నీరూపంబునకున్=నీసౌందర్యమునకు, అమ్మానితమహిమశాలి=పూజింపఁబడు మహిమతోఁగూడినయాతఁడు, అర్హుఁడటంచున్=తగినవాఁడని, నెమ్మనమునన్=మనస్సునందు, తోఁచెను=తోఁచెను, పూరెమ్మా=పుష్పలతివంటి యోచిన్నదానా, వినుమా=ఆకర్ణింపుము. నాబుద్ధినేర్పరించినన్=నామనస్సులో విమర్శించఁగా, పయిపద్యముతో నన్వయము.

శా. పాలుంజక్కెరగూడ వేడుకదలిర్పన్-రత్నకాంతుల్ దమిన్।
పాలజ్యోత్స్నలు పుష్పవాసనలు శ్రీ-సచ్ఛ్రీలు చంద్రప్రభా।

మాలిచ్ఛాయలు దీటురాఁగ వయుచు-న్మాధుర్యధుర్యక్రియా।
లీలన్ మీరలుమన్న సర్వశుభముల్-దీపించుఁ గాంతామణీ॥

టీ. పాలున్ = క్షీరములును, చక్కెర = పంచదారయును, కూడు = క(లసి)యున్నట్టి. వేడుక = సంతోషము, తలిర్పన్ = ఒప్పఁగా, రత్నకాంతుల్ = ర(త్న)ములకాంతియును, తమిపాలజ్యోత్స్నలు = చంద్రుఁడును వెన్నెలయును, పద్మవాసనలు = పద్మమును బరిమళమును, శ్రీపశ్రీలు = విష్ణువును లక్ష్మియు, చం(ద్ర)ప్రభామాలిచ్ఛాయలు, చండప్రభామాలి = సూర్యుఁడును, ఛాయలు = ఛాయాదేవియును, దీటురాన్ = సామ్యము రాఁగా, కలయుచున్ = కూడుచు. మా(ధు)ర్యధుర్యక్రియాలీలన్, మాధుర్య = తీపుయొక్క, ధుర్య = భారమును వహించిన క్రియా = వ్యాపారముయొక్క, లీలన్ = విలాసముచేత, మీరలు = మీరు, మన్నన్ = వృద్ధిపొందినచో, కాంతామణీ = స్త్రీశ్రేష్ఠురాలవగునో చిన్నదానా, సర్వశుభముల్ = అన్నిశుభములును, దీపింపన్ = ప్రకాశింపును.

క. అనిచిలుకపలుకుపలుకులు।
వినిపీనులనమృతధార-వెదజల్లితిమే।
ల్చనువునని పెనుటెక్కలు।
కొనగోరులనిమిరికొనుచుఁ-గోమలి వేడ్కన్॥

టీ॥ అని = ఈలాగునని, చిలుక = శుకము, పలుకు = చెప్పినట్టి, పలుకులు = మాటలు, విని = ఆకర్ణించి, కోమలి = చిన్నది, మేల్చనువున్ = మంచిస్నేహముచేత, వీనులన్ = కర్ణములయందు, అమృతధార = అమృతప్రవాహము, వెదజల్లితి = వ్యాపింపఁజేసితివి, అని = అని, పెనుటెక్కలు = చిలుకయొక్క పెద్దరెక్కలను, కొనగోరులన్ = నఖాగ్రములచేత, ముందుపద్యముతో స(మ)న్వయము.

ఉ. ఎచ్చటినుండివచ్చితివె(?)యఁ-డెచ్చట తావక నేత్రతృప్తికిన్।
ముచ్చటఁగూర్చెఁ జక్కదన-ముల్ ఘనమా గని నా వ్రేతేవ్రసీ।

వచ్చతురంతు నుంతుతల-మచ్చటిముచ్చటలా విలాసముల్।
మచ్చిక హెచ్చఁ దెల్పు మఖి-లంబు ననంగతురంగమాగ్రణీ॥

టీ॥ అనంగతురంగమాగ్రణీ — అనంగ = మన్మథుని యొక్క, తురంగమ = గుఱ్ఱములగు చిలుకలలో, అగ్రణీ = శ్రేష్ఠమగునో చిలుకా, ఆకఁడు = ఆకఁడు, ఎచ్చటినుండివచ్చి = ఏస్థలమునుండివచ్చి, తావకనేత్రపత్త్రికిన్ = నీసంబంధియగు దృష్టివ్యాపారమునకు, ముచ్చటఁ గూర్చెన్ = ఆనందము గలుగఁజేసెను. చక్కదనమున్ = సౌందర్యమును, ఘనమున్ = గొప్పతనమును, (ఇది భావప్రధాననిర్దేశము) కనినావో = చూచితివో, వినవో = చూడ లేదో, నీవు, అచ్చతురంతు = ఆదేశ్మి, ఉంచుతలము = ఉంచుచోటును, అచ్చటిముచ్చటలు = అచ్చటి విశేషములను, ఆవిలాసముల్ = ఆచేష్టావిశేషములను, అఖిలంబున్ = సమస్తమును, మచ్చిక హెచ్చన్ = స్నేహము అతిశయించునట్లుగా. తెల్పుము = చెప్పుమా,

క. సకులీపలుకులు వినినం।
ఢికమకముగ నగు నప్ర-తీతమునై కాం।
తికముగఁ దెలుపుము శుకమా।
సకలంబని పలికెఁ గలికి-సల్లలితోక్తిన్॥

టీ. శుకమా = చిలుకా, సకులు = చెలికత్తెలు, ఈపలుకులు = ఈమాటలు, వినినన్ = ఆకర్ణించిరేని, ఢికమకముగన్ = గంద్రగోళముగా, అగుచు = అవునుగు, అప్రతీతము = ప్రకటము కానిదియు, ఐకాంతికముగన్ = రహస్యమైనదిగా, సకలంబు = అంతయును, తెలుపుము = తెలియఁజేయుమా, అని, కలికి = ఆచిన్నది, సల్లలితోక్తిన్ = మిక్కిలి సుందరమగు వాక్యముచేత పలికెన్ = చెప్పెను.

ఆశ్వాసాంతము.

శా. శాంతాస్వాంతవికారకారణమహా-కామారికామారిపే।
ఘ్యాంతఃక్లృప్తవిలాసలాసకవినో-దాసారదాసారస్రా।

పాంతస్వస్తరుకందకందళదనూ-నాకారనాకారసం|
భ్రాంతర్షిప్రమదప్రదప్రచురశో-భామారభామారతా॥

టీ. కాంతా...కామార, కాంతా=స్త్రీలయొక్క, స్వాంత=చిత్తములయొక్క, వికార=వికారమునకు, కారణ=హేతువగు, మహత్, గొప్పదియగు, కామార=కామారావస్థగలవాఁడా, కామార...పారదా. కామారదీర్ఘ=కుమారసరస్సుయొక్క, అంతః=లోపలను, క్లృప్త=రచించఁబడిన, విలాస=విలాసములచేతను, లాసక=ప్రకాశించునట్టి, వినోద=ఆనందముయొక్క, ఆసార=ధారావర్షమును, దా=ఇచ్చువాఁడా, పార.....కార పారద=సరయూనదీసంబంధియగు, ఉపాంత=ప్రాంతమందలి, స్వస్తరు కల్పవృక్షముయొక్క, కంద=దుంపకు, కందళత్=మొలకవలెనాచరించుచున్న, అనూన=గొప్పదియగు, ఆకార=రూపముగలవాఁడా. నాకార...మార, నాకారసంభ్రాంత=రూపముచేత భ్రాంతిపడని, ఋషి=మునులకు, ప్రమదప్రద=సంతోషమునిచ్చునట్టి, ప్రచుర=అతిశయమగు, శోభా=కాంతిచేతను, మార=మన్మథుఁడైనవాఁడా, భామారతా, భా=కాంతియందును, మా=లక్ష్మియందును, రత=ఆసక్తుఁడగువాఁడా.

క. పఙ్క్తిశిరోధివిభంగవి|
రక్తర్షిమనోబ్జభృంగ-రతిరభసవ్యా|
సక్తరమాహృదయపరి|
ష్వక్తకరద్వితయవిధృత-శంఖరథాంగా॥

టీ. పఙ్క్తిశిరోధివిభంగ=రావణాసురునిఁ గొట్టినవాఁడా, విరక్త...భృంగ. విరక్త=విరక్తులగు, ఋషి=మునులయొక్క, మనః=చిత్తములను, అబ్జ=పద్మములకు, భృంగ=తుమ్మెదయైనవాఁడా, రతి...రథాంగా. రతిరభస=సంభోగవేగమందు, వ్యాసక్త=ఆసక్తినిఁ బొందిన, రమా=లక్ష్మీదేవియొక్క, హృదయ=వక్షస్థలమునకు, పరిష్వక్త=ఆలింగనముజేసికొనునట్టి, కరద్వితయ=హస్తద్వంద్వముచేత, విధృత=ధరించఁబడిన, శంఖరథాం

౯=శంఖశకములుకలవాఁడా, [ఇదట విరఙ్క్తౄ, వ్యాసఙ్క్తౄ, పరిష్వఙ్క్తౄ, అనుచోక్తౄ, ఉపసర్గపూర్వకములగు రఞ్జ, సఞ్జ, ష్వఞ్జ ధాతువుల పైతృజంతరూపములు]

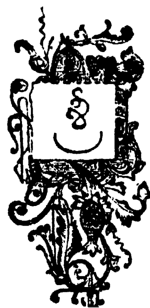
గద్య

ఇది సర్వతంత్రస్వతంత్ర సకలభాషావిశేష కవితాధురంధర ప్రతి
దినప్రబంధ పరమేశ్వర శ్లేష యమక చక్రవర్తి బిరుదాంకితు
మాల ముక్కపట్టణ శ్రీనివాసతాతాచార్య తనయ శ్రీమ
దణ్ణయాచార్య దీక్షిత సుత పితృవ్య శ్రీనివాసా
ర్య కృపాకటాక్షలబ్ధ సకలపాండిత్య
తర్కాలంకార వాగీశ్వర బిరు
దాంక వేంకటాచార్య ప్రణీతం
బైన యచలాత్మజాపరిణ
యంబను శ్లేషప్రబం
ధంబునందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

శుభమస్తు.

అచలాత్మజా పరిణయము.

తృతీయాశ్వాసము.

రమణీచారుమణీ।
హారఘృణీజాలజాల-కాంతరలగ్నో।
దారమనోమిషమీనవి।
హారసముల్లాస వేంక-టాచలవాసా॥

టీ. శ్రీరమణీ.....ల్లాస=శ్రీరమణీ=లక్ష్మీదేవియొక్క, చారు=సుందరములగు, మణీహార=మాణిక్యహారములయొక్క, ఘృణీ=కిరణములయొక్క, జాల=సమూహమనెడు, జాలక=వలయొక్క, అంతర=మధ్యమందు, లగ్న=తగులుకున్న, ఉదార=విస్తారమగు, మనః=చిత్తమను, మిష=మిషముగల, మీన=చేపలయొక్క, విహార=విహరించుటచేతనైన, సముల్లాస=ఉల్లాసముగలవాఁడా, వేంకటాచలవాసా=వేంకటాద్రియందు నివాసముగలవాఁడా.

గీ. అవధరింపవయ్య-యఖిలకథాభిధా।
నాతతనయుఁడైన-సూతతనయుఁ।
డనియె శౌనకునకు-నారీతి నారీతి।
లకముతోడ ననియెను-శుకవరంబు॥

టీ. అవధరింపవయ్య=చిత్తగింపుమయ్య, అఖిల...యుఁడైన అఖిల=సమస్తములైన, కథా=కథలయొక్క, అభిధా=చెప్పుటయందు, ఆతత=విస్తారమైన, నయుఁడైన=నీతిగల, సూతతనయుఁడు=సూతపుత్రుఁడగు నుగ్రశ్రవుఁడు, శౌనకునకున్=శౌనకమహర్షికి, అనియెన్=చెప్పెను, ఆరీతిన్=ఆప్రకారము, నారీతిలకముతోడన్=స్త్రీశ్రేష్ఠురాలగు నాచిన్నదానితోడ; శుకవరంబు=చిలుకలలో గొప్పదియగు నాచిలుక, అనియెన్=చెప్పెను.

తే. సారసహితవంశ-జరుచిరసాకేత|
నగరిమహితవృత్తి-నాగరాజ|
తమహీభృద్వరుండు-ధవలసంగతిమించి||
తనరుసతతసత్రి-దశరథుండు||

పా॥ సార...రుచి — సార=బలముతోడ, సహిత=కూడిన, వంశ=వేణువులయొక్క, జ=పుట్టిన, రుచి=కాంతి, రసాకేతనగరిమన్ — రసా=భూమియొక్క, కేతన=జెండాలయొక్క, గరిమన్=అతిశయముచేత, హితవృత్తి=ఇష్టవ్యాపారముగలది, నాగన్=అనునట్లుగా, సత...రథుండు — సతత=ఎల్లప్పుడును, సత్రిదశరథుండు=దేవతలరథములగు విమానములతోఁ గూడిన, రాజత...వరుండు — రాజత=వెండివికారమగు; మహీభృద్వరుండు=పర్వతశ్రేష్ఠమగు కైలాసము, ధవలసంగతిన్=తెలుపుయొక్క కూడికచేత, మించి=అతిశయించి, తనరున్=ఒప్పును.

తా॥ సారస...నగరిన్ - సారసహితవంశజ=సూర్యవంశమునందుఁ బుట్టినవారిచేత, రుచిర=సొగసయిన, సాకేతనగరిన్=అయోధ్యాపట్టణమునందు, మహితవృత్తి=పూజ్యమగు వ్యాపారముగలవాఁడు, సతతసత్రి=ఎల్లప్పుడును యజ్ఞములుగలవాఁడు, దశరథుండు=దశరథుఁ డను పేరుగల, మహీభృద్వరుండు=రాజశ్రేష్ఠుఁడు=ధవలసంగతిన్=కీర్తిచేత నయిన తెలుపుయొక్క కూడికచేత, నాగరాజతన్ = శేషత్వమును, మించి= అతిశయించి, తనరున్=ఒప్పును.

క. కమలధరుకరణివిలసిలు|
కోమలిమలదగునాధరేంద్రు-కులాగ్రగణాగ్రణి|
బమకులతలపై విలసిలు|
సుమనోరాజులమహాళి-సూక్తులు దెలుపున్||

వా॥ కమలధరుకరణిన్=చంద్రునివలె, విలసిలు=ప్రకాశించునట్టి, కోమలిమలన్=సొగసులచేత, తను=ఒప్పునట్టి, అనరేంద్రు=అపర్వతశ్రేష్ఠమును

కైలాసముయొక్క, గుణగణాగణనంబు=గుణసముదాయముయొక్క లెక్కను, అమరున్=ఒప్పునట్టి, లతలపైన్=తీగలమీఁద, విలసిల్లు=ప్రకాశించునట్టి, సుమనోరాజాల=పుష్పసమూహములయొక్క, మహాళిసూక్తులు- మహత్=గొప్పలగు, అళి=తుమ్మెదలయొక్క; సూక్తులు=మంచివాక్యములు, (ఝంకారములనుట) తెలుపున్=ప్రకటించును.

సీత, కమలభవుకాణిన్=విష్ణువువలె, విలసిల్లు=ప్రకాశించునట్టి, కొమరులన్=పుత్త్రులనుసూర్చి, తగు=తగియున్న. ఆధరేంద్ర=ఆరాజుయొక్క, గుణగణాగణనంబు=గుణసముదాయముయొక్క లెక్కను, అమరులతలపైన్=దేవతలశిరముపై, విలసిల్లు=ప్రకాశించునట్టి, (దేవతలకంటెఁ పైవారని యర్థము) సుమనోరాజుల=విద్వచ్ఛ్రేష్ఠులయొక్క, మహాళి, మహత్=గొప్పదియగు, ఆళి=పఙ్క్తియొక్క, సూక్తులు=మంచిమాటలు, తెలుపున్=తెలియఁజేయును.

క. అందొప్పు రాజకళ మీ।
రం దివ్యమహాయశోభి-రాముఁడౌంగా।
సుందరభుజగమితగుణా।
స్పందధనుర్ధృతపరవ-శంకరుఁడెలమిన్॥

టీ॥ అందున్=ఆకైలాసమందు, రాజకళ=చంద్రకళ, మీరన్=అతిశయించఁగా, దివ్య...రాముఁడౌంగాన్. దివ్య=ప్రశస్తమైన, మహత్=గొప్పదియగు, యశః=కీర్తిచేత, అభిరాముఁడౌంగాన్=మనోహరుఁడనునట్లుగా. (శివునితలపైఁగల చంద్రకాంతి ఆయనయొక్క కీర్తివలెఁ బ్రకాశించుచున్నదని తాత్పర్యము) సుందర...ధరత సుందర=సొగసైన, భుజగ=పాముచేత, (అనఁగా శేషునిచేత) మిత=కొలవఁబడిన, [అనఁగా దీర్ఘమైన] గుణ=నారితాటిచేత, అస్పంద=చలింపని, ధనుః=వింటికి, ధరత=పూనుట, పరవన్=వ్యాపించఁగా. శంకరుఁడు=శివుఁడు, ఒప్పున్=ప్రకాశించును.

టీక॥ ఆంగుఁడ్ = ఆదశరథునికొడుకులయందు, రాజకళ = రాజలక్షణము, మీరన్ = అతిశయించఁగా, సుందర...గ్రగతన్ — సుందర = సొగసయిన, భుజ = హస్తములచేత, గమిత = పొందింపఁబడిన, గుణ = నారిగల, అస్పంద = నిశ్చలమగు, ధనుః = వింటికి, ధనతన్ = విరిచుటచేత, పర = శత్రువులను, వశంకరుఁడు = స్వాధీనుఁజేసికొనువాఁడు. ఎలమిన్ = శోభచేత, దివ్య...శోభి — దివ్య = ప్రశస్తమయిన, మహత్ = గొప్పదియగు, అయ = శుభావహవిధిచేత, శోభి = ప్రకాశించువాఁడు, రాముఁడెసంగన్ = రాముఁడెసఁగా, ఒప్పన్ = ప్రకాశించును.

వ. ఇట్టులుండ నొక్కచక్కి నక్కజంబై పెక్కుతెరంగులఁ బరి
ఢవిల్లునవసరంబున నందొప్పు రాజకళ.

టీక॥ ఇటులుండన్ = ఈప్రకారముగానుండఁగా, అందొప్పురాజకళ = ఆశివునియందున్న చంద్రకళ, ఒక్కచక్కిన్ = ఒకవయిపున, అక్కజంబై = ఆశ్చర్యమై, పెక్కుతెరంగులన్ = బహురీతుల, పరిఢవిల్లునవసరంబునన్ = అతిశయించుసమయమందు.

టీక॥ అందొప్పురాజకళ = ఆరామునియందున్న విష్ణుకళ, (ఇచటరాజశబ్దమునకు విష్ణ్వర్థకత్వము యౌగికముగానున్నను చెప్పనగును) విష్ణుకళ యొకటియయ్యును రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్న రూపముగా నున్నదియని భావము.

సీ. పుంభావనవకేళి-సంభావితసువస్తు,
సంభారలలితోప-లంభకలిత|
జాంభారికృతపరీ-రంభాదిహృదయప్రి,
యంభావుకక్రియా-రంభపులక|
కుంభావళితకుంభి-కుంభాయితోరోజ,
కుంభాధికాభోగ-జృంభమాణ|

రంభాదికాప్సర-స్సంభాసికచసవి,
స్రంభాకలితకల్ప-కుంభినీజ॥

గీ. సంజనితమంజుమంజరీ-పుంజగుంజ
దళికులస్వర్మహీతరు-త్యాగరాగ॥
బుద్ధికృత్పుష్పసౌగంధ్య-భూషితంబు
భాసురంబయ్యెనువసంత-వాసరంబు॥

టీ॥ పుంభావ...భూషితంబు- పుంభావనకేళి=పురుషాయితమందు, సంభావిత=ఆదరించఁబడిన, సువస్తుసంభార=మంచి వస్తుసామగ్రి యొక్కయు, (అనఁగాఁ బుష్పశయ్యాదుల యొక్క) లలిత=విలాసముల యొక్కయు, ఉపలంభ=పొందుటచేత, కలిత=ఒప్పుచున్న, జంభారి=ఇంద్రునిచేత, కృత=చేయఁబడిన, పరీరంభాది=ఆలింగనము మొదలు గాఁగల, హృదయ=మనస్సునకు, ప్రియంభావుక=ఇష్టమయిన, క్రియా=పనుల యొక్క, ఆరంభ=ఆరంభమునందలి, పులక=గగుర్పాటుయొక్క, గుంభ=కూర్పుచేత, ఆవలిత=క్రమ్మఁబడిన, కుంభికుంభాయిత=ఏనుఁగుకుంభస్థలముల వలె నాచరించుచున్న, ఉరోజసంభ=స్తనసంభములచేత, అధిక=విస్తారమగు, ఆభోగ=పరిపూర్ణతచేత, జృంభమాణ=అతిశయించుచున్న, రంభాదిక=రంభ మొదలుగాఁగల, అప్సరః=అప్సరస్త్రీలయొక్క, సంభాసి=ప్రకాశించుచున్న. కచ=వెండ్రుకలయందు, సవిస్రంభ=విశ్వాసముతోఁగూడినట్టియు, ఆకలిత=ప్రకాశించుచున్న, కల్పకుంభినీజ=కల్పవృక్షములయందు, సంజనిత=పుట్టిన, మంజు=మృదువైన, మంజరీపుంజ=పువ్వులగుత్తుల సమూహమందు, గుంజత్=రొదచేయుచున్న, అళికుల=తుమ్మెదగుంపులుగల, స్వర్మహీ=స్వర్గభూమియందలి, తరు=వృక్షములయొక్క, త్యాగ=విడచిపెట్టుటయందు, బుద్ధికృత్=మనసుపుట్టించునట్టి, పుష్ప=పువ్వులయొక్క, సౌగంధ్య=పరిమళముచేత, భూషితంబు=అలంకరింపఁబడిన, వసంతవాసరంబు=వసంతదినము, భాసురంబయ్యెన్=ప్రకాశించెను.

శా. చైత్రుండిచ్చటఁ బంచమస్వరము గూ-ర్చంబూనినాఁ డింక నా
చిత్రం బొప్పదటంచు గద్గదికఁ జొ-చ్చెం బాంథకాంతాగళ
క్షేత్రంబుం గలకంఠకంఠకుహర-క్షేత్రంబు వర్జించి నా
ధాత్రిన్ మించెను బంచమంబు వినఁగా-ద్గద్యంబు కాంతాళికిన్.

టీ॥ చైత్రుండు=వసంతుఁడు, ఇచ్చటన్=ఈకోవెలకంఠములయందు, పంచమస్వరమున్=పంచమమనుధ్వనిని, కూర్చన్=సంధానముఁ జేయుటకు, పూనినాఁడు=ఉద్దేశించినాఁడు. ఇకన్=ఇటుపయిని, నాచిత్రంబు=నాసొగసు, ఒప్పదు=ఎనికిరాదు. అటంచున్=అట్లని, గద్గదిక-డగ్గుత్తిక-కల... క్షేత్రంబున్—కలకంఠ=కోవెలలయొక్క, కంఠకుహర=కంఠరంధ్రములనెడు, క్షేత్రంబున్=స్థానమును, వర్జించి=విడచి, పాంథ...క్షేత్రంబున్—పాంథ=మార్గస్థులయొక్క, కాంతా=స్త్రీలయొక్క, గళక్షేత్రంబున్=కంఠస్థలమును, చొచ్చెన్=ప్రవేశించెను. నాన్=అనునట్లు, ధాత్రిన్=భూమియందు, పంచమంబున్=కోవెలపంచమస్వరమును, వినఁగా=వినఁగా, కాంతాళికిన్=స్త్రీసమూహమునకు. గాద్గద్యంబు=డగ్గుత్తిక, మించెను=అతిశయించెను.

సీ. కాసారమత్తల్లి-కాసారసమధూళి,
కాసారములఁ గంధ-గరిమ సలరె;
కాంతారహితకాము-కాంతారతికరామ,
కాంతారములఁ గొంత-కలసి మెలసి;
సాధారణవధూక-సాధారనవసావా,
సాధారకథనాయ-మవలఁ దోలి;
వానీరబహుళసే-వనీరశైత్యసే,
వానీరసతనన్ను-వలఁ గడపి;

గీ. నవనవమధుద్రవార్ద్రపల్లవలవాగ్ర
కలితకలకంఠకులకంఠగానతాన
కలనకృతపారవశ్యవైఖరిఁజరించె
మలయగిరిమేఖలాచారుమారుతములు.॥

టీ. కాసార...సారములు. కాసారమత్తల్లికా=సరశ్శ్రేష్ఠములయందలి, సారస=పద్మములకుఁజెందిన, మరందాళికా=మకరందములయొక్క, ఆసారముల=ధారావర్షములయొక్క, గంధ=పరిమళముయొక్క, గరిమన్=అతిశయముచేత, అలరి=సంతోషించి, కాంతారహిత...కాంతారములన్, కాంతా=స్త్రీలతోడ, రహిత=శూన్యులగు, కాముక=కాముకులయొక్క, అంతః=అంతఃకరణములకు, రతికర=సంతోషమును జేయునట్టి, ఆమ్రకాంతారములన్=మామిడితోటలయందు, కొంత=కొంచెము, కలసిమెలసి=కలసిసంచరించి. సాధా...కథ సాధారణ=సామాన్యముగను, (అనఁగా ధైర్యశాలులుగాని) వధూరస=స్త్రీశ్రేష్ఠులయొక్క, అధార=అవిచ్ఛిన్నముగాని, నవ=క్రొత్తదియగు, సాహస=ప్రణయకలహసాహసము, ఆధార=ఆధారముగల, కథ=ప్రశంసయొక్క, న్యాయము=న్యాయమును, అవలఁదోలి=అవ్వలికిఁబోఁగొట్టి, (అనఁగా మలయమారుతము విసరఁగా ధైర్యముతక్కువగలస్త్రీలు ప్రణయకలహసాహసముయొక్క మాటనుగూడ విడిచియున్నారని తాత్పర్యము;) వానీర.........నీరసతన్. వానీర =ప్రబ్బలిచెట్లచేత, బహుళ = విస్తారముయిన, రేవా = నర్మదానదియొక్క, నీర = ఉదకముయొక్క, శైత్య=చలువయొక్క, సేవా=సేవించుటయందు, నీరసతన్=ఆసక్తిలేకపోవుటను' అన్నులన్ = స్త్రీలకు, కడపి=పోఁగొట్టి, నవ...వైఖరిన్—నవనవ=నూతనప్రకారమయిన, మధుద్రవ=మకరందపుతడిచేత, ఆర్ద్ర=తడిసిన, పల్లవాగ్ర=శ్రేష్ఠములగుచిగుళ్ళచేత, కలిత=సంతసింపఁజేయఁబడిన, కలకంఠ=కోవెలలయొక్క, కుల=సమూహముయొక్క, కంఠ=కంఠములయందలి, గాన=సంగీతముయొక్క, తాన=తానములయొక్క, కలన=వినుటచేత, కృత=చేయఁబడిన, పారవశ్య=పరవశత్వముయొక్క, వైఖరిన్=రీతిచేత, (అనఁగా జిగు

శ్నుదిని కలకిక్షిక కంఠములుగల కోకిలల పాటలను వాయువు తీసికొని రానవి వినువారు కామపరవశత్వము నొందుచున్నారని తాత్పర్యము) మలయ...మారుతములు—మలయగిరి=మలయపర్వతముయొక్క, మేఖలా=చరులయందలి, ఛాయ=ఇంపైన, మారుతములు=వాయువులు, సంచరించెన్=విసరెను

చ. మలయకటీపటీరతరు-మంజులకుంజతటీనటీకృతి।
స్ఖలదహికన్యకాపటల-కాంతముఖాంతరకాంతపీఠికా।
గ్రలలితవాసనాభరము-గంధరజోభరముం ధరించుచున్।
వలదెసగాలి రాగఁ జెలు-వల్వదినూర్జ్వటయొప్పెఁ జిత్రతన్॥

టీ. మలయ...ధరించున్=మలయ=మలయపర్వతముయొక్క, కటీ=చరులయందలి. పటీరతరు=మంచిగంధపుచెట్లయొక్క, మంజు=మృదువైన, కుటీర=ఇండ్లయొక్క, తటీ=ప్రదేశమందు, నటీకృతి=నాట్యముచేయుటచే, నాట్యముచేయుటచేత, స్ఖలత్=తొట్రుపడుచున్న, అహికన్యకా=నాగకన్యకలయొక్క, పటల=సమూహముయొక్క, కాంత=సుందరములగు, ముఖాంతర=ముఖమధ్యములయందు, కాంత=విస్తారమైన, పీఠికా=తాంబూలముయొక్క, అగ్ర=శ్రేష్ఠమయిన, లలిత=మనోహరమైన, వాసనాభరము=పరిమళాతిశయమును. గంధరజోభరమున్=పరిమళించుచున్న పూదూలియొక్క యతిశయమును, ధరించుచున్=పూనుచు, వలదెసగాలి=దక్షిణదిక్కుగాలి, రాగన్=రాగా, చెలువల్=స్త్రీలు, వడిన్=విస్తారముగా, ఊర్జ్వట=నొట్టూర్పించుట, చిత్రతన్=చిత్రరీతిచేత, ఒప్పెన్=తగెను.

వ॥ అట్టి మహోత్కృష్టప్రభాభాసురంబగు సమయంబున॥

టీ॥ స్పష్టము.

చ. సరళముగా నయజ్ఞనిధి-సంధిలమౌనమునందియగ్రమా।
క్రంచన శాలిశీలిజడ-దాయినల్లనగాధిరాజశే।
ఖరభవమానసాంబుజములఁ-గన్పడునై జగ్రహాంబునీశితం।
కరయుజనంబు శుభ్నగతి-గాఁ దనరించెఁ దలంబిమించుచున్॥

టీ. పరికింపఁగాన్ = తలఁపఁగా, అనుజ్ఞ = శుభావహవిధి నెఱిఁగిన, విధి= కార్యము సంధింపన్ = సంధానము గుటకు, యానము = శివుని వాహనమైనట్టి యు, అగమాకరదనశాలి – శ్రీగ్రములైనవుత్తుఁగుంభములచే నొప్పుచున్నట్టియు, శీలి = యోగ్యవ్యాపారము గల్గినట్టియు, జడవారిగయి = జడ లనుసరించినట్టియు, నంది = నందీశ్వరుఁడు, అల్ల = ప్రసిద్ధమైన, నగాధిరాజ = హిమవత్పర్వతముయొక్క, శేఖర = శిఖరమందు, భవమా = ఆమునట్టి. నికుంజములన్ = పొదలయందు, కన్పడున్ = కాన్పించునట్టి, నైజగృహంబు = తన యిల్లు, వీడి = విడచి, శంకరయజనంబు = శివపూజ, అవిఘ్నగతిగాన్ = నిర్విఘ్నరీతిగా, తరింపఁదలఁచి = చేయఁదలఁచి, మించుచున్ = అతిశయించుచు

సీత। అగ...శాలి – అగ్ర = శ్రేష్ఠమైన, మాక్త = ముక్తిసంబంధకార్యము లయొక్క, రచన = చేయుటచేత, శాలి = ఒప్పుచున్నట్టియు, శీలి = [illegible] వ్యాపారము గలిగినట్టియు, జడవారియై = జడలను ధరించినట్టియు, గాధిరాజ... మౌని -- గాధి = గాధియనునట్టి, రాజశేఖర = రాజశ్రేష్ఠుని యొక్క, భవ = పుట్టిన, మౌని = విశ్వామిత్రుఁడు, యానము నంది = ప్రయాణమును బొంది, నికుంజములన్ = పొదలయందు. కన్పడు = కాన్పించునట్టి, నైజగృహంబు వీడి = తనపర్ణశాలను విడచి, శంకరయజనంబు = స్వర్గాదిసుఖములను జేయునట్టి యజ్ఞము, అవిఘ్నగతిగాఁ దనరింపఁదలంచి మించుచున్ = అరము సమము.

చ. తలఁపఁగ నిట్టి యాగమహి-త ప్రవిధానము లెల్ల విఘ్నపు।
ష్కలములు గాన నివ్విధి వె-సం గలయుం బరగంగ ఘటించునా।
ఫలద యశోభిరాముఁ డతి-భవ్యుఁడు భీముఁ డురక్షకుం డుగా।
వల యునతండె పుణ్యజన-వర్గము లెంగుననట్టు నెంచుచున్

టీ॥ తలఁపఁగన్ = ఆలోచింపఁగా, ఇట్టి = ఈప్రకారమైన, ఆగమ = శాస్త్రములను, హిత = ఇష్టములగు, ప్రవిధానము లెల్లన్ = విధులన్నియు, విఘ్నపుష్కలములు = విఘ్నములచేత నిండినవి, కాన్ = కనుక, ఇవ్విధి = ఈకర్మ, వెసన్ = త్వరతో, కలయుంబరగంగన్ = అనుకూలముగా జరు